

ÖNSÖZ

Değerli okuyucu; bu çalışmada ülkemizde ve dünyada değer olan bir konuyu incelemeye çalıştık. Sivil Toplum konusunun ülkemiz insanların gündemlerine girmesine yardımcı olmaya çalıştık. Bu çalışma ne iltir ne de son olacaktır.Bir gün sivil toplum bilinci gerçek değerini bulacaktır.. O günleri bu ülke insanı çoktan hak etmiştir diye düşünüyorum.

Böyle güzel bir eserin ortaya çıkmasına vesile olan Bengü hanıma, şahsım ve vakıf mütevelli heyeti adına teşekkür ediyorum.Bu eserin bütün insanlığa ilham kaynağı olmasını temenni ediyorum.

Eserin hazırlanmasında emeği geçen Halil Uysal Bey'e, vakıf sekreteri Ahmet Karayıldırım Bey'e ve Ali Öge Bey'e teşekkür ediyorum.Bu güzel eserin basım ve dağıtımına maddi ve manevi destek veren Büyük Gurup Holding Yön. Kur. Başkanı Ayhan Karapınar Bey'e değerli yönetim kurulu üyelerine ve çalışanlarına teşekkür ediyorum.Bu çalışmanın Konyamıza, ülkemize ve insanlık alemine hayırlara vesile olmasını diliyorum.Gönül hoşluğunda kalın...

Saygılarımla
Mustafa Özdemir
Mehir Vakfı Genel Baş.

ÖNSÖZ

Bengü Önal hanımın hazırladığı ve Mehir Vakfının yayınladığı "SİVİL TOPLUM ÖRGÜTLERİ'yle" ilgili bu eseri doktora tezini andıran bir çalışma gibi gördüm.

Sivil Toplum veya başka bir deyişle Gönüllü Teşekküller son yılların en güncel alanıdır. Bu alan Birleşmiş Milletler'de "Üçüncü Sektör" olarak ilan edilmiş ve desteklenmeye başlamıştır.

Mehir Vakfımızın çalışmalarıda Sivil toplum örgütlerinin neler yapabileceğini göstermesi ve halkımıza nasıl iyi hizmetlerin sunulması bağlamında çok iyi bir örnek olduğu anlaşılmıştır. Bu düşünceme herkesin katıldığı kanaatindeyim.

Sahasında nadir çalışmalardan birisi olan bu eseri yayınlayan ve bu gibi çalışmalara devamlı suretle destek verdiğini gördüğüm Mehir Vakfı Başkanı Mustafa Özdemir Bey'i ve vakıf üyesi arkadaşları tebrik ediyorum. Çalışmalarında başarılar diliyorum.

Abdullah Gül Kayseri
Milletvekili

ÖNSÖZ

Türkiye ekonomisine yön veren sanayi ve ekonomi çevreleri, kültür alanlarında yaptıkları çalışmalarında kendilerini göstermektedirler.Büyük Gurup Holding olarak yatırımların en önemlisinin insana olan yatırım olduğunu her zaman belirtiyoruz.Bu nedenle bu güne kadar bir çok alanda olduğu gibi kültür alanında da Türk insanına en güzelini sunma gayreti içindeyiz.

Daha önce yayınladığımız Prof. Dr. Orhan Çeker Bey'e ait 'Osmanlı Hukuk-i Aile Karanamesi' nin akademik çevrelerde ilgiyle izlendiğine ve bazı okullarda yardımcı ders kitabı olarak kabul edilmiş olmasına şahit olmak bizleri fazlasıyla memnun etmiştir.Amacımız topluma yararlı bir şey sunmak olduğuna göre, toplumu önemli ölçüde yönlendirmeyi başaran ve daha önemlisi halkın bilinçlenmesine katkı sağlayan Sivil Toplum Örgütlerine ilgisiz kalmamız düşünülmezdi.

Bütün bu nedenlerle şu anda elinizde bulunan bu değerli eser de daha önceki yayınlarımız gibi yine tüm ayrıntılarıyla bilimsel bir tarzda ele alınmışve değerli uzmanlarca kaleme alınarak kitap haline getirilmiştir.Bir fert olarak sivil toplumdan uzak kalamayacağımıza göre, bu eserden önemli ölçüde yararlanacağımıza inanıyorum ve saygılar sunuyorum.Bu çalışmayı hazırlayan Bengü hanıma ve Mehir Vakfı Baş. Mustafa Özdemir Bey'e ve değerli vakıf yöneticilerine teşekkür eder ve başarılar dilerim,

Büyük Gurup Holding Yön. Kur. Baş.
Ayhan Karapınar

ÖNSÖZ

Elinizdeki çalışma, dünyada ve ülkemizde çeşitli platformlarda tartışma konusu olan "sivil toplum" olgusunu ve yerel ölçekli bir sivil toplum yapılanması olan "Mehir Vakfı" örneğini incelemektedir.

Çalışmanın danışmanlığını yapan değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Caner Arabacı Bey'e her aşamada değerli varlığıyla çalışmama anlam katan sevgili Halil Uysal'a; Mehir Vakfı Genel Başkanı sayın Mustafa Özdemir Bey'e teşekkür ederim...

İyi ki sizler varsınız...

Bengü Önal
Konya, 1999

İÇİNDEKİLER

Önsöz (1-2).....	6
Giriş.....	8
1. BÖLÜM	
SİVİL TOPLUMA KAVRAMSAL BİR BAKIŞ	11
1.1. Sivil toplum kavramı	13
1.2. Sivil Toplumla İlişkili Kavramlar	15
1.2.1. Sivil toplumculuk	15
1.2.2. Sivil Toplum ve Devlet.....	16
1.2.3. Sivil Toplum ve Demokrasi	16
1.2.4. Sivil Toplum ve liberalizm	17
1.3. Sivil toplum Kuramları	18
1.4. Sivil Toplum Kuramcıları	19
1.5. Sivil Toplum Kavramının Modern Siyaset Felsefesinde Geçirdiği Serüven Çerçevesinde Kant-Hegel Tartışması	21
2. BÖLÜM	
SİVİL TOPLUM VE GELİŞİM SÜRECİ	
2.1. BATI AVRUPA TARİHİNDE SİVİL TOPLUMUN ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİ.....	28
2. 2. TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUM	30
2.2.1. Cumhuriyet Öncesi Sivil Toplum	30
2.2.2. Cumhuriyet Dönemi Sivil Toplum.....	33

III. BÖLÜM	
	TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ HUKUKSAL VE TOPLUMSAL YAPILARI..... 39
3.1.	HUKUKSAL YAPILARI..... 40
	3.1.1. Genel Hukuk Düzeni Açısından..... 41
	3.1.2. Devlet'le İlişkileri Açısından 41
	3.1.3. Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında Örgütlenme Hakkı..... 42
3.2.	TOPLUMSAL YAPILARI..... 43
	3.2.1. DERNEKLER..... 43
	3.2.2. VAKIFLAR..... 47
	3.2.3. SENDİKALAR..... 81
	3.2.4. TİCARET VE SANAYİ ODALARI, ESNAF ÖRGÜTLENMELERİ 83
3.3.	TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARIMIN KURULUŞ AMAÇLARI..... 86
3.4.	TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARINDA YÖNETİM 88
IV. BÖLÜM	
	MEHİR VAKFI..... 89
4.1.	VAKFIN ORGANLARI..... 91
	4.1.1. Vakıf Fahri Başkanı 91
	4.1.2. Vakıf Kurucu Heyeti 91
	4.1.3. Vakıf Mütevelli Heyeti..... 92
	4.1.4. Vakıf Murakabe Heyeti 94

4.2.	VAKIF ÜYELERİNİN SOSYO-KÜLTÜREL PROFİL	95
4.3.	MEHİR VAKFI'NİN ETKİNLİK ALANLARI.....	96
4.3.	VAKFIN BUGÜNE KADAR GERÇEKLEŞTİRDİĞİ ETKİNLİKLER	97
	4.4.1. Sosyal Etkinlikler	97
	4.4.2. Kültürel Etkinlikler.....	99
4.5.	VAKFIN GELİRLERİ.....	101
4.6.	MEHİR VAKFI GENEL BAŞKANI MUSTAFA ÖZDEMİR VE FARKLI KOMÜSYONLARDA GÖREVLİ ÜYELERLE MÜLAKAT.....	102
4.6.1.	Mehir Vakfı Genel Başkanı Mustafa Özdemir ile Mülakat	102
4.6.2.	Mehir Vakfı İlim Heyeti Başkanı Doç. Dr. Saffet Köse ile Mülakat	108
4.6.3.	Mehir Vakfı Kurucu Üyesi, Mütevelli Heyeti Üyesi ve Emtia Değer Tesbit Komisyonu Başkanı Sabit Koç ile Mülakat	110
4.6.4.	Mehir Vakfı Kurucu Üyesi, Mütevelli Heyeti Üyesi ve Emtia Değer Tespit Komisyonu üyesi İsmail Türkmen ile Mülakat	112
4.6.5.	Mehir Vakfı Kurucu Üyesi, Mütevelli Heyeti Üyesi ve Emtia Değer Tesbit Komisyonu Üyesi Tefik İpek ile Mülakat	114
4.6.6.	Mehir Vakfı İlim Heyeti Üyesi Doç. Dr. Mustafa Tavukçuoğlu ile Mülakat	116

4.6.7. Mehir Vakfı Kurucu Üyesi Hasan Türk ile	
Mülakat	118
SONUÇ	120
KAYNAKÇA	123
EKLER	126

Giriş

Sivil Toplum, kavram ve kuram olarak her ne kadar 18. Yüzyıl Batı Avrupasında ortaya çıkmışsa da, artık globalleşen, bir köy olduğunu sıkça hissetmeye başladığımız 21. yüzyıl dünyasının temel kavram ve kuramlarından birisi olmuştur.

Ancak bu durum, sivil toplumun üzerinde ittifak edilen bir tanımının henüz yapılabilmesini sağlayamamıştır. Özellikle ülkemizde, artık bilinen bir gerçek olmaya başladığı şekliyle, bir şeyden ne kadar çok söz ediliyorsa, o şey o kadar az tanınıyor ya da o şey o oranda yok demektir. Bu bağlamda, her platformda sıkça kendisinden söz edilen sivil toplum, "nedir, ne menem bir şeydir" bilmek ya da anlamak mümkün olamamaktadır. Ancak bu olumsuzluğu yalnızca ülkemize özgü şartlara bağlamak da biraz haksızlık olabilir. Sivil toplum, kavram ve kuram olarak, henüz batı toplumlarında da tam olarak netleşmiş bir yapıya kavuşamamıştır. Kısaca ifade etmek gerekirse, ya da yapılmakta olan tanımların temel noktalarını içeren bir tanım yapmak gerekirse, sivil, toplum için şöyle bir tanım yapmak olasıdır.

"En soyut anlamıyla sivil toplum, üyeleri öncelikle devlet dışı etkinliklerle uğraşan ve bu etkinlikler dolayısıyla devlet kurumları üzerinde bir çeşit baskı ve denetim uygulayan, kendi kimliklerini koruyan ve dönüştüren kurumların oluşturduğu bir bütün" dür.

Günümüzde sivil toplum kuruluşlarının önemi, her geçen gün biraz daha anlaşılakta yerel ve genel sorunların çözümünün bu kuruluşların örgütlenme, güçlenme ve başarıları ile doğrudan ilintili olduğu kabul edilmektedir. Dünyada kamu ve özel sektörden sonra 3. Sektör olarak adlandırılan sivil toplum kuruluşları, artık devlet örgütleri karşısında "ortak" konumda söz sahibi olmaktadır.

Ülkemizde de "sivil toplum kuruluşlar ifadesi son yıllarda gündelik söylemde sık sık yer alan bir kavram olmuştur. Ülkemiz insanı, gündelik yaşamın birçok alanında çözüm geliştirmeye çalışan bazı kuruluşlarla, giderek daha çok karşılaşır hale gelmeye başlamıştır. Toplumsal sorunları çözme işlevini yüklenen en büyük örgütlenme olan devletin bir çok alanda yetersiz kalması, hatta zaman zaman topluma karşı tavırlar içinde olması sonucunda doğan boşluklar, bireylerin örgütlenmeleri ile doldurulmaya çalışılmaktadır. Bu çalışmaların bir görüntüsünü de sivil toplum kuruluşları oluşturmaktadır.

Bu bağlamda, ülkemizde sivil toplum kuruluşları denildiğinde, aralarında, vakıfların, meslek odaları ve baroların, sendikaların, derneklerin, kooperatiflerin ve yurttaş girişimlerinin dahil olduğu geniş bir örgütlenme yelpazesinden söz etmek mümkündür.

Sivil toplum alanı, henüz üzerinde şimdiye değin yeterli ve kapsamlı araştırmaların yapıldığı bir alan olmaktan uzak görünmektedir. Ancak, sivil toplum kuruluşlarıyla ilgili gene! bir tarihçenin oluşturulması, siyasal, toplumsal, ekonomik ve kültürel eğilimlerle, sivil toplum kuruluşlarının

etkileşim noktalarının ortaya konulması vazgeçilmez bir gereklilik olarak her geçen gün daha da hissedilir olmaktadır.

Biz, bu araştırmamızda, sivil toplum kuruluşlarının izlerini sürerken, hızla geçmişe dönüşen bugünün belgelerini gözardı etmemek, Mehir Vakfı örneğinde sivil toplum kuruluşlarının dillerini okumak, gelişim süreçlerini izlemek ve bu şekilde toplumsal hafızaya katkıda bulunmayı amaçladık.

Çalışmamız, sivil toplum kavram ve kuramlarını, sivil toplumun gelişim sürecini, Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının yapılarını ve bir sivil toplum kuruluşu olarak toplumsal ve kültürel işlevler gören, Mehir Vakfı ve çalışmalarını içermektedir.

Çalışmamız dört bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde sivil topluma kavramsal bir bakış yapılmış, sivil toplumla ilintili kavramlara yer verilmiştir. İkinci bölümde, sivil toplumun gelişim süreci incelenmiş; üçüncü bölümde, Türkiye'deki sivil toplum kuruluşlarının hukuksal ve toplumsal yapılarıyla ilgili bilgiler yer almıştır. Dördüncü bölümde ise Mehir Vakfı ve çalışmaları hakkında bilgiler verilmiştir.

Bu çalışmanın kaynakları, sivil toplum konusunda yapılan, sınırlı sayıdaki araştırmalarla, Mehir Vakfı'nın sistemli ve düzenli arşiv bilgileri ve olağanüstü yardımsever yöneticilerinin katkılarıdır.

I.BÖLÜM

SİVİL TOPLUMA KAVRAMSAL BİR BAKIŞ

1.1. SİVİL TOPLUM KAVRAMI

Sivil Toplum (civil society) nedir?

Sivil toplumun ne olduğu ya da olmadığı henüz tam olarak belirlenememiştir. Sivil toplumun genel kabul görmüş bir tanımı da henüz yoktur.

Bu yetersizliklere rağmen genel olarak sivil toplum kavramı şu şekillerde tanımlanabilmektedir:

Toplumsal ve ekonomik ilişkilerle belirlenen toplum...

Devleti dile getiren siyasal toplum deyiminin karşılığı.

1. Devlet denetimi veya baskısının ulaşmadığı veya belirleyici olmadığı alanlarda, bireylerin /grupların devletten izin almadan, kovuşturmayla uğrama korkusu taşımadan ve ekonomik ilişkilerin baskısından da büyük ölçüde bağımsız olarak hareket ederek tutum belirleyebildikleri, gönüllü ve rızaya dayalı ilişkilerin, etkinliklerin ve kurumların oluşturulabildiği toplum.¹

2. Sivil toplum, insanların siyasi otorite olmadan içinde hayatlarını, ekonomik ilişkilerini, aile ve akrabalık yapılarını, dini kurumlarını, vs. yaşayabilecekleri bir yapıdır. Sivil toplum tamamen bir analitik kavramdır, çünkü siyasi otoriteden bağımsız olarak varolamaz ve genel görüşe göre siyasi otorite olmadan uzun süre yaşayamaz. Böylece ikisi arasında net bir sınır kolay kolay çizilemez.²

Atar, Yavuz, "Demokratik Sistemde Sivil Toplumun Fonksiyonu Ve Sivil Toplum Devlet Düalizmi", Yeni Türkiye, 18/98; Demir-Acar, Mustafa, Sosyal Bilimler Sözlüğü, 202.

² Sosyal Bilimler Ansiklopedisi, III, 408.

3. Bir başka açıdan sivil toplumun, başkalarıyla kurulan bağlantı ve iş yoluyla bireyin gereksinimlerinin tatmini, adaletin yaygınlaştırılması, kişi hak ve özgürlüklerinin evrensel tarzda teminat altına alınması, esas unsurlarını teşkil eder.

Terim olarak sivil toplum günümüzde toplumun siyasi otoritenin baskısından kurtarılmasını ifade eder. Dolayısıyla toplumda görülen demokratik yapıyı devlet kurumlarının dışında toplumunun kendi kendisini yönlendirmesi anlamını taşır. Sivil toplum kavramının köklerine inildiğinde hayli eski bir tarihe sahip olduğu görülür Aristoya dek götürülen sivil toplum, devlet ile aynı anlamda kullanılan bir terim olarak karşımıza çıkar. Bu aşamada sivil toplum ve devlet birbiri yerine kullanılabilirler. Bir sivil toplum üyesi olmak demek, devletin bir üyesi olmak anlamına gelir. Sivil toplum ve devletin farklılaşması ve birbirine karşıt hale gelmesi 18 ve 19. yüzyıl Avrupasında görülmeye başlar.

18.ve 19. yüzyıllarda burjuva sınıfı, ekonomik gücün ve bunun getirdiği siyasi güç ile birlikte kendi hak ve özgürlüklerinin bilincine varmıştır. Sivil toplum ve sivilite, bu dönemde özgürlüklerinin bilincine varmıştır. Sivil toplum ve sivilite, bu dönemde özgürlüğü, hak ve yükümlülüğü anlatır. Diğer bir açıdan bakıldığında sivil toplum, barışın, özgürlüğün ve uyumun egemen olduğu, varolabilecek en uygar toplumsal düzen özlemine ifade etmektedir.

Sivil toplum, genel olarak politik toplumun bir karşıtı olarak algılanmaktadır. Fakat kavramın karşıtı askeri toplum değildir. Terimin vurgusu, şehirliliktir. Sivil toplumdaki sivilin kökü, şehir hayatının beraberinde getirdiği hakları ve

yükümlülükleri ifade eder.³ Daha sonra bazı düşünürler bunu özgürlükleri belirtmesi için kullanmaya başlamışlardır.

Sivil toplum kavramı, gelişim süreci içinde farklı dönemlerde farklı şekillerde ele alınmıştır. Keane göre, kavram bugünkü modern anlamına gelinceye değin dört değişik evreden geçmiştir.⁴

Birinci evrede, klasik sivil toplum ve devlet ağırlığı öne çıkmıştır. Yani, merkezi egemen-anayasal devleti haklılaştırma ve bunun karşısında bu devletin otoritesine karşı sivil toplumun içindeki bağımsız toplumların gelişmesi ortaya konulmuştur.

İkinci evrede, bağımsız toplumların kendilerini devlete karşı savunmalarının meşru olduğu vurgulanmıştır.

Üçüncü evrede, sivil toplum ve devlet ayrımındaki devlet karşılığı, zayıflatılmıştır.

Dördüncü evrede ise, düzenleyici devlet iktidarının sivil toplumu yavaş yavaş kısıtladığı öne çıkartılarak çoğulcu kendi kendini örgütleyen devletten bağımsız bir sivil toplumu korumanın önemi vurgulanmıştır.

Anılan tanım ve yorumlarda gözlemlenebilen ortak kullanımlı birtakım kavramlar vardır. Birey, Gönüllülük, Devlet Dışı, vb. gibi. Sivil toplum, bireysel özgürlüğü ön plana aldığı için, genelde birey merkezli tanımlar yapılmıştır. Sivil toplum, bireyin devletten izin almadan girebildiği toplumsal ilişkileri,, gerçekleştirebildiği toplumsal etkinlikleri ifade etmektedir.

³ Mardin, Şerif, "Türkiye'de Toplum ve Siyaset" Makaleler 1., 9,

⁴ Keane, 50-53.

Temelde, bireyin kendi istemiyle girdiği, siyasal erki etkilemeyi amaçlayan ilişkiler, örgütlenmeler ve etkinlikler sivil toplumu oluşturmaktadır denilebilir.

Sivil toplum devletle birlikte düşünülmesi gereken bir kavramdır. Sivil toplum olarak düşünölen toplum ancak devletle ve devlet içinde varolabilir. Bir başka deyişle kavramsal açıdan sivil toplum, insanlar devleti düşünöbilmeye başladıktan sonra varolamaya başladı denilebilir.

Bu aşamada sivil toplum kavramıyla ilintili bir takım kavramları da, sivil toplum olgusunu daha iyi anlayabilmek amacıyla ifade etmekte yarar olduğu kanısındayım.

1.2. SİVİL TOPLUMLA İLİNTİLİ KAVRAMLAR

1.2.1. Sivil Toplumculuk

Sivil toplumculuk (Civil Society Approach) devlet ile sivil toplum arasında kaçınılmaz bir çelişki bulunduğunu ve biri güçlendikçe diğerinin zayıflayacağını, birinin etki alanının genişlemesinin diğerinin etki alanının daralması pahasına gerçekleşebileceğini kabul eden ve bu ikilemde tercihini sivil toplumdan yana yaparak, siyasal, ekonomik ve kültürel alanlarda sivil toplumun güçlendirilmesi gerektiğini savunan yaklaşım. Bu çerçeveye göre sivil toplumculuk ile, siyasal düzeyde sivil topluma, siyasal etkinliklerin devletten arındırılmasıyla; kültürel düzeyde sivil topluma, resmi ideoloji ve resmi dinin olmaması, devletin din, dil veya ırk ayırımı yapmaması, belirli kültürel kodları dayatmamasıyla; ekonomik düzeyde sivil topluma ise piyasa

mekanizmasına ve mülkiyet hakkına devletin karışmaması ile ulaşılabileceği savunulmaktadır.⁵

1.2.2. Sivil Toplum ve Devlet

Sivil toplum ve devlet bağlantısı sosyal sözleşme teorilerinde görülür. Devletin ortaya çıkış nedeni sosyal sözleşme teorilerinin ana konularından biridir. Sosyal sözleşmenin özünde, bireylerin tüm haklarını hükümete/devlete vermesi yatar. Bu hak verme karşılığında birey birarada yaşamının gereği olarak devletten sivil özgürlükler alır.

Sivil toplum her şeyden önce devletin dışındaki bir alanı ifade eder. Kendine devlet dışında bir alan bulmasıyla da devletin karşıtı bir konumda yer alır. Sivil toplum için amaç, devletin ekonomik, siyasal ve kültürel düzeyde varlık alanının daraltılmasıdır. Fakat amaç devletin varlığına tamamen son vermek değildir. Sivil toplum ve devleti birbirinin düşman kardeşleri olarak görmek yanlış bir bakış açısıdır.⁶

1.2.3. Sivil Toplum ve Demokrasi

Demokrasi, en basit tanımıyla halkın kendi kendisini yönetmesi olarak bilinir. Bu açıdan demokrasi iktidarla bağlantılı bir kavramdır.

İstikrarlı bir demokratik sistemin temini için, "güçlü bir sivil toplum"un varlığı, seçim kurallarından daha önemlidir.⁷

⁵ Demir, Ömer-Acar, Mustafa, 202.

⁶ Erdem, Tevfik, "Sivil Topluma kavramsal bir bakış", Bilig-Bilim Kültür Dergisi, 211,212. ⁷ Kapani, Münci, İnsan Haklarının Uluslararası Boyutları, 67, 68.

Sivil toplum kuramları, sivil toplum olgusu ancak demokratik bir ortamda vücut bulur. Sivil toplumun sağlıklı olması için demokratik, demokratik olabilmesi için de devlete gereksinim vardır.

Demokrasiler için sivil toplumun önemini ilk olarak en açık biçimde ünlü düşünür, Tocqueville ele almıştır. Tocqueville, ABD'yi kendi dönemindeki Avrupa ülkeleriyle karşılaştırmış ve Amerika'nın siyasal ekonomik alandaki başarısını bu ülkedeki sivil toplum kuruluşlarının giderek gelişmesine bağlamıştır.

Tam olarak işleyen bir sivil toplum, giderek çoğulcu ve katılımcı bir toplum haline gelecektir.

Sağlıklı bir demokrasinin işleyebilmesi için, kamuoyu oluşmasında etkili örgütlerin toplumun bütün katmanlarını kapsaması zorunludur. Türdeş (homojen) bir toplumda demokrasi olmaz. Toplumun yapısındaki "çoğulluk" (plurality) kamuoyunu oluşturan kuruluşların çokluğuyla temsil edilmek gerekir. "Çoğulculuk" (pluralism) bu demektir.

1.2.4. Sivil Toplum ve Liberalizm

Sivil toplum ve liberalizm olguları, birbirleriyle o kadar yakından bağlantılıdır ki, ortaya çıkış tarihleri ve teorisyenleri bile neredeyse ortak gibidir. Liberalizm, sadece sivil toplumla ilgili olarak kalmaz, devlet-siyasal toplum ve demokrasi ile de doğrudan ilişkilendirilir. Bu dört kavram tek bir ağacın dört ayrı dalı olarak da görülebilir. Liberalizm, bireyin hak ve özgürlüklerini korumayı amaçlar. Sivil toplumun

amacı, işlevi de budur. Sivil toplumun özgür bireyleri, özgür bir ortamda, özgürce düşüncelerini ifade edebilirler.⁸

1.3. SİVİL TOPLUM KURAMLARI

Bir çok düşünür birbirinden farklı üç ayrı sivil toplum kuramı ortaya koymuşlardır:

1. Çoğulcu Sivil Toplum

Çoğulcu demokrasinin ortaya çıkardığı bir sivil toplum modelidir. Devletin yerine sivil örgütlenmelerin çıkar gruplarının etkin hale getirilmesiyle, hak ve özgürlüklere ulaşılır. Bunun için çıkar grupları devletten tamamen ayrı ve aktif olmalıdır. Türkiye'de sivil toplumdan anlaşılan, çoğulcu sivil toplumdur.

2. Asgari Devletçi Sivil Toplum

Devleti en aza indirgemeyi hedefleyen sivil toplum kuramıdır. Savunucusu Hayek'tir. Hayek'e göre, hükümet yapısı gereği, çoğunluğun fikrine değil, baskı gruplarının çıkarlarına hizmet etmektedir.

3. Katılımcı Sivil Toplum

Katılımcı demokrasinin ürünü olarak görülür. İlk iki kurum sağ düşüncenin ürünü olmakla birlikte bu kurum neo-marksist öğretinin ürünüdür. Amaç devletin sınırlandırılması değil, sivilleştirilmesidir (Halklaştırılması).

Batıda geliştirilen bu üç sivil toplum kuramının temel özellikleri şunlardır:

⁸EKtem,213.

1. Temel hak ve özgürlüklerin tam ve eksiksiz varlığını veri saymak ve sivil toplumu o taban üzerine kurmak.

2. Merkezi otoritenin toplumsal sivil yaşama kural koyarak müdahale yetkisini sınırlamaktır.

Tüm bu açıklamalar doğrultusunda sivil toplumdan söz edebilmek için, birey, siyasal tercihini zorlama, yönlendirme olmadan ortaya koyabilmelidir. Dini alanda devletin baskısını hissetmeden tercihini ortaya koyabilmeli ve uygulayabilmen, kendi dilini kültürel unsurlarını kullanabilmelidir.⁹

1.4. SİVİL TOPLUM KURAMCILARI

Sivil toplum terimi, 1400 lü yıllarda Avrupa'da kullanılmaya başlandı. Çiçero'nun (İ. Ö. 1. Yüzyıl) terime verdiği belli anlamlarla yüklüydü. Sivil toplum terimi, yalnızca kimi devletleri değil, uygarlaşmış, her biri kendi yasal kodlarını oluşturmuş derecede kentlerden oluşan uygar siyasal toplulukta yaşamının koşullarını da imliyordu. Terim, uygarlık ve kentsellik (barbarlar ve kentselleşmemiş kültürler sivil toplumlar değildi) yurttaşıl katılım (sivil yasalar uyarınca yaşama ve yönetilme) ve "sivil yaşam", "ticari sanatlara ilişkin arınmışlıklar gibi çağrışımlara sahipti. Sözleşmeci siyasal düşüncede, özellikle Locke'nin yazılarında, "siyasal ya da sivil toplum", ataerkil otorite ve doğa durumu ile karşılaştırılmıştır. Söylenilen şudur: Para ekonomisi, serbest piyasa gibi bir kurumsallık içinde kolay alışveriş, uygar ve zeki kişilere rahatlık ve öncelik sağlayacak teknolojik gelişme ve yasaya

⁹ Erdem, 21 3.

bağlı bir siyasal düzen, insan ilişkilerinde doyurucu ve ilerici bir koşulu oluşturmaktaydı.

Hegel ve Marks, bu örtük ahlaki yargıyı tersine çevirdi. Sivil burjuva toplum, ilerlemiş halkların o zamana değin ulaşmış oldukları insan gelişiminin durumuydu; ama öz çıkarıcı, tamahkardı ve ilkel toplumun sıcaklığından, ahlaki birliğinden yoksundu. Sivil toplum, o zamandan sonra kendi ilkelerine göre, yasa ve siyasal derlenimin etik istemlerinden bağımsız hareket eden ekonomik ve toplumsal bir düzeni imler oldu.¹⁰

Kendisi de marksist bir gelenekten gelen üst-yapılar teorisyeni Gramsci ise hegomanya kavramıyla konuya başka bir perspektiften bakar. Devrim stratejisi bakımından sivil toplumla beraber düşünülmesi gereken Batı ile sivil toplumun mevcut olmadığı Doğu arasında farklılıklar olacaktır. Gramsci sivil toplumun varolduğu toplumlardaki sınıf mücadelesinin sadece "zor"u temsil eden devlet ile değil, toplumsal "rıza"nın devşirildiği sivil toplumda inşa edilen hegomanya esasında da verilmesi gerektiğini iddia eder. Yeni bir hegomanyayı kurmayı başaramayan devrim başarısız olmaya mahkumdur. Bu hegemonyayı inşa etmek bakımından devrimi yapacak özneyle organik olarak bütünleşmiş aydınların folu fevkalade önemlidir.¹¹

Gramsci'nin kuramına göre, sivil toplum (devleti oluşturan politikacılar ve bürokratlar, yani memurların, devlet

¹⁰ Coleman, Coonnolly, Ryan, Blackwell'in Siyasal Düşünce Ansiklopedisi, 2,287,288.

¹¹ Yılmaz, Murat, "Sivil Toplumun Kısa Tarihi ve Aktüel Bazı meseleleri", Yeni Türkiye, 18/370,371.

görevlilerinin dışında kalan kesim), politik toplumu sınırlandıracak gelişimine paralel olarak politik toplumun yetki ve etki alanını daraltacaktı. Ta ki devlet yok olana dek...¹²

1.5. SİVİL TOPLUM KAVRAMININ MODERN SİYASET FELSEFESİNDE GEÇİRDİĞİ SERÜVEN ÇERÇEVESİNDE KANT HEGEL TARTIŞMASI

Sivil toplumun kapitalist modernlik bağlamında nesnel bir oluşum olarak ortaya çıkması sivil toplumun homojen değil sınıfsal, cinsel, kültürel açılardan bölünmüş ve karmaşık bir olgu olarak soyut bir biçimde devletin karşısına oturtulması gerektiği hususuna dikkat çekmektedir. Bu bağlamda "sivil toplum" kavramının siyaset felsefesinde geçirdiği serüvene kısaca göz atmak faydalı olacaktır. Aydınlatma döneminden bu yana köprüünün altından pek çok su akmış olduğunu ve bugünkü kuramsal ve küresel tartışmaların, argümanların ve konuların eskilerini devam ettiren ama aynı zamanda daha değişik arzu ve çıkar setlerine bağlı olduğunu söylemek mümkün. Bu tartışmalar modern siyasal dünyanın önemli kuramsal parametrelerini oluşturan Kant'ın ve Hegel'in siyasal felsefesine kısaca uğramayı zorunlu kılmaktadır. Bugün örneğin Batılı devletler veya üçüncü dünyadaki sivil örgütler ile yeni sanayileşmekte olan Asyalı hükümetlerin arasındaki küresel tartışma veya "liberal"ler ve "cemaatçi"ler arasındaki kuramsal tartışma, değişik ve yeni biçimlerde Kant-Hegel tartışmasını ifade etmektedir.

Dilipak, Abdurrahman, "Sivil Toplum" Yeni Türkiye, 18/65.

Kant'ın felsefedeki öneminin modern eleştirel aklın temellerini atmış ve aklın sınırlarını göstermiş olması olduğu söylenir. Ussal kategorileri uygulama insanı kapasitem sayesinde bilebildiğim duyumsal alana "fenomenler" (olgular) alanı adını veren Kant, bu alanda bilimsel yasaların geçerli olduğunu söylemiştir. Buna karşılık düşünebildiğim ama bilemediğim şeyler, yani nesnesi olmayan düşüncelere ait "numen" alanı, ahlakı ve özgürlüğün dünyasıdır (Tanrı, Özgürlük, vb. düşüncelerin dünyası). Bu alan bilimsel yasaların kesinliğine ve belirlenmişliğine sahip değildir. Örneğin bu düşüncüyü izleyerek hukukun ve adaletin hesap edilemez bir yanı olduğunu söyleyebiliriz, gerçi Kant'ın kendi bu yönde ilerlemez. Ahlaksal, inançsal ve yasal alanın belirlenemezliğin ve özgürlüğün alanı olması ise basitçe düzensiz bir alan düzenleyici olması gerektiği anlamına gelir. Bu düzenleyicilik ise, bilimsel olgusal alana benzeştirme (analoji) yaparak sağlanacak bir "evrensellik biçimi"nin yaratılması demektir. Örneğin ahlaksal bir davranışa herkesin uyacağını hiçbir kesin, bilimsel garantisi yoktur, ama eğer herkes uyacakmış gibi davranılmasaydı ahlak diye bir şey olmazdı. Evrensellik biçiminin düzenlediği şey ise "genel iradenin egemenliği" fikridir.

Kant'a göre, siyasal alanda ahlaksal yönetimin amacı "halk egemenliği" (evrensellik) fikri kurumlaştırmak değil, sadece düzenlemektir. Eğer, ahlaksal/siyasal dünyada, halk egemenliği fikrini, basitçe düzenleyici bir benzeştirmenin ötesine geçerek belirlemeye kalkarsanız, ahlaksal alana nedensel/bilgisel bir alan gibi davranmış olur ve böylelikle özgürlüğü ortadan kaldırmış olursunuz. Kant'ın eleştirisi 1789

Fransız devrimi sonrası Terör dönemini yaratan devrimcilerdir. Jakobenler "eleştirel" bir düşünce olan Aydınlanma düşüncesini bir "doğma" gibi almışlar ve halk egemenliğini kurumlaştırmaya kalkışarak terör yaratmışlardır. Kant'ın bu eleştirisi, liberalizme felsefi bir temel vermiş ve 20. Yüzyılda "totaliter" hareketlere yöneltilen liberal eleştirinin de özünü oluşturmuştur.

Hegel'e göre ise, Kant "bilinemez" dediği ahlakın kökenini aslında bilmektedir. Çünkü bilgiye sınır çizmesi zaten o sınırın ötesine geçmiş olduğunu gösterir, ama ahlakın kökenini bilinemez kılmakla hem haklar ile şiddet arasındaki ilişkiyi koparmış hem de insanı pratik imgelerden yoksun bırakmıştır. Hegel için birincinin en belli başlı örneği Kant'ın mülkiyet kavramıdır. Kant "evrensellik biçimi" adı altında aslında mülkiyet varsayımını, yani sivil toplumdaki eşitsizliği saklamaktadır. Kant, örneğin mülkiyete saygıyı evrensel bir meşruiyet ilkesi olarak görmekle zaten mülkiyet biçimini varsaymıştır. Halbuki sorun, yasanın evrenselleştirmesi değil, öncelikle mülkiyet biçimi denilen zorunluluğunun kavranmasıdır. Hegel için, Marx'ta olduğu gibi, özel mülkiyeti yok etmek mümkün değildir; ama mülkiyete özgü şekildeki (yani mülk sahipleri ve çalışanların farkını) saklayan Kantçı "biçimsel" ahlak ahlak dışıdır. Dolayısıyla, şiddet ile haklar arasındaki zorunlu bağı koparan, bu bağ yokmuş gibi davranan Kantçı ahlak felsefesi aşılmalı, evrensel biçimin zorunlu adaletsizliği görünür hali getirilmeli, yani özgürlük yanılısaması bir yanılısama olarak tanınmalıdır. Hegel'in çözümü organik bir toplumdur; "sittlichkeit" dediği bu toplumsal model farklı gruplardan oluşur. Devlet veya

anayasa her bir grubu o biçimde korumalıdır ki hiçbir grup tek başına toplumsal bütünlüğe hakim olamasın, ve bu farklı kısımları birleştiren bağ, aynı zamanda, onları birbirinden farklı gruplar olarak birleştirsın. Bu sayede sivil toplumda barış içinde varlığını sürdüren mülkiyet ve ticaret ilişkilerinin yine de içerdiği saklı şiddet, hareket (yani rekabet ve savaş) halindeki devlete tercüme olur. Böylelikle, ilginç bir biçimde, Hegel'in demokrasinin biçimselliğine yönelttiği haklı eleştirisi, toplumdaki şiddetin devlete, uluslararası rekabete ve militarizme tercüme edilmesiyle sivil toplumun bastırılmasında son bulur.

Kant'ın ve Hegel'in ortak olarak paylaştıkları nokta ise, ahlakın sonuç olarak rasyonel veya mantıksal bir sorumluluk meselesi olduğudur. Ahlakın nesnesi ister belirlensin (Hegel) isterse bilinç ve belirlenim dışı kalsın (Kant), her iki düşünür için de ahlaksal davranış rasyonel bir davranıştır. Bir başka ifadeyle, bu düşünürler için akıl davranışı düzenleyen temel bir ilke olmakla kalmaz, aynı zamanda, ilke olarak, davranışın akıldışı etmenleri akıl tarafından denetlenebilir ve yönlendirilebilir (Kant'ta analogi yoluyla, Hegel'de ise bizzat aklın tarihte somutlaşması aracılığıyla). Halbuki "sivil toplum" kavramı, daha başından beri tarihsel, ekonomik ve siyasal olarak, ve üstelik küresel düzeyde, belirlenmiş bir kavramdır. Bu noktayı göz önüne aldığımızda aklın, sivil toplumun heterojenitesiyle kirlenmiş bir akıl olduğunu, ve asla bu heterojeniteden ayrı düşünülmeceğini saptamak zorunda kalırız. Öyleyse geliştirilmesi gereken, bu heterojeniteyi ve kirlenmeyi hesaba kalabilen bir konumdur.

Yukarıda değindiğim gibi, Kant-Hegei tartışmasının izlerini çağdaş dünyada bulmak zor değil; siyasal kuramda süregelmekte olan Batı hükümetleri ile kimi Üçüncü Dünya hükümetleri arasındaki tartışma (Singapor, Malaysia, vb.)- Örneğin, insan haklarının her kültürde farklı yorumlanacağını söyleyen yeni sanayileşmekte olan Asyalı hükümetler, organik bir kültürçülüğü ve devletçi-cemaatçi diyebileceğimiz bir konumu savunmaktadırlar. Bu noktada yerleşik kapitalist Batılı metropollere karşı yeni sanayileşmekte ve büyümekte olan Asyalıların farklı kapitalist stratejisinden söz etmek mümkündür. Asyalılar sivil toplumu, tam bir "sittlichkeit", ifadesini devlette bulan kooperatif bir yapı olarak görmekte-dirler (bu konuda özellikle Singapor devlet başkanı ve ideologu Kun-Yuan'ın argümanları öğreticidir). Batılı ve Asyalı hükümetlerin dışında üçüncü bir konum ise, Üçüncü Dünya'da sivil toplum örgülerinin (NGO'larm) konumudur. Ulusal ve küresel eşitsizliklere karşı çıkmalarına ve kendi içlerindeki pek çok farklılığa rağmen, sivil toplum örgütlerinin de evrensel ve biçimsel Kantçı bir ahlaka bağlı kaldığını gözlemleyebiliriz. Örneğin sivil toplum örgütleri, çoğu kez kendi konumlarında ve söylemlerinde, kendilerinin kitleleriyle ilişkilerinde hiçbir sorun görmemektedirler. Gerek Batılı ve Asyalı hükümetler, gerekse NGO'lar için sivil toplum, insan hakları vb, pozitif bir içeriği olan aşkın ve evrensel kategorilerdir. Hakların ancak siyasal araçlar aracılığıyla gerçekleşebildiği bir durumda böyle bir aşkın ve kökensel (insani, ussal) içerik varsaymanın sonucu, bizzat sivilliği (aklı, hakları, vb) kuran söylemin şiddetini ve sivil toplumun karmaşıklığını tanıyamamaktır. Böyle bir aşkınlığa dayanan

rasyonalist felsefenin yani Kant ve Hegel'in konumları, tam da varolan dünyada cisimleşmiş oldukları ve bu cisimleşmeyi sakladıkları için artık sürdürülemez konumlardır.¹³

¹³Mutman, Mahmut, "Sivil Toplum Tartışması" Doğu Batı, 5,135,136.

II. BOLÜM

SİVİL TOPLUM VE GELİŞİM SÜRECİ

2.1. BATI AVRUPA TARİHİNDE SİVİL TOPLUMUN ORTAYA ÇIKIŞ SÜRECİ

Sivil toplum-siyasal toplum, bir başka deyişle toplum-devlet ayrımı modernliğin bir ürünüdür. Sivil toplum-devlet ayrımı, siyasi düşünce tarihine kapitalizmin doğusuyla beraber yerleşir. XIII ve XIV. Yüzyıllara kadar görülmeyen bu ayrım, toplumlarda beliren yeni ekonomi ve iktidar ilişkilerini yansıtmaktadır.¹⁴

Tarihi evrime yakından bakıldığında sivil toplumun başlangıç noktası olarak ticari hayatın ortaya çıkardığı Avrupa kentleri gösterilebilir. Kent yaşamının gelişmesiyle, ekonomik ve sosyal evrim birbirine paralel duruma gelmiştir. Sosyal statüde değerlerde değişimler yeni bir sınıfın (burjuva) ortaya çıkması, devletin dışında yargının bağımsızlaşması, bilimsel gelişme sayesinde kültürel hayatı yakından takip eden insan sayısındaki artış, kitle iletişimin gelişmesi ve bunun sonucu kamuoyu oluşturma gücünün artması hep ilk ticari kentlerin ortaya çıkmasıyla gerçekleşen oluşumlardır. Kamuoyu sivil toplumun önemli öğelerinden birisidir. Bu tarihsel evrimin başlangıcında kamuoyunu kullanan güç burjuvadır. Burjuva kentlerde kamuoyunu mahalli meclisler sayesinde kullanmıştır. Bu meclislerde özgürce, devletten bağımsız bir biçimde kendileri için sosyal ekonomik, siyasal kararlar alabilmişlerdir. (Tevfik 209.)

Sivil toplum bugünkü konumuna batı Avrupa'nın geçirdiği sosyal, ekonomik ve siyasal evrim sonucu gelmiştir. Bu evrim, batı için karanlık orta çağın aşıldığı, rönesans ve'

¹⁴ Yılmaz, 369,370.

reformun yaşandığı insanların ilerlemeden söz ettiği, insanlığı aydınlatan bilim adamlarının düşünür ve filozofların ortaya çıktığı, aydınlanma çağını da ifade eder.

Sivil toplum olgusu, batı düşünce tarihinde Hobbs, Locke, Rousseau, Hegel, Marx, Gramsci vb. tarafından yoğun bir şekilde tartışılmıştır. Sivil toplum tartışmaları, devlet ve toplumun birbirinden ayrılması ve toplumun devlet karşısındaki üstünlüğünün vurgulanmasıyla devam etmektedir. İlk sivil toplum tartışmalarını başlatan düşünürler de {Hobbs, Locke, Rousseau} sivil toplum devleti temsilen kullanılır. Devlet-sivil toplum ayrımı Hegel ve Marx ile ortaya çıkar.

Sivil toplum, batıda, devlet düzenlemesi ile ve kanun zoruyla kurulmamıştır. Aksine batılı toplumlar, uzun mücadeleler sonucunda değişik hakları elde edebilmişlerdir. Zira, sivil topluma sırf kanunlarla veya devlet zoruyla ulaşmak onu kurmak ve yerleştirmek mümkün değildir. Bundan dolayı batıda sivil toplumun kuruluşu uzun bir süreç, hak arama gayretlerine bağlı kalmıştır.¹⁵

Sivil toplumu Avrupa sürecinde kısaca irdeledikten sonra esas konumuz olan SİVİL TOPLUM TÜRKİYE'SİNİN oluşumunu bir sonraki bölümde incelemeye çalışacağız.

Bolay, S. Hayri, "Sivil Toplum ve Manası" Yeni Türkiye, 18,7.

Batı Avrupa tarihinde sivil toplumun ortaya çıkış süreci ile geniş bilgi için, bkz.

Mardin, Şerif, "Türkiye'de Toplum ve Siyaset" Makaleler 1,10-13.

2.2. TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUM

2.2.1.Cumhuriyet Öncesi Sivil Toplum

Toplumsal yapımızın kökleri Osmanlı dönemine dayanır. Cumhuriyetimiz Osmanlıdan aldığımız sosyal ekonomik siyasal ve kültürel mirasımız üzerine inşa edilmiştir.

Batıya açılma, daha dorusu 19. Yüzyılın başlarından itibaren yoğunlaşmaya başlayan Batı emperyalizmine açılma dönemi, Osmanlı sivil toplumu örgütlenme modelinin de başlangıcı sayılabilir.

Bizde "modernleşme" veya "çağdaşlaşma" hareketleri, sivil topluma ulaşma özleminin başlangıcını teşkil eder. Bu ideale ulaşmak için, denebilir ki Tanzimat'tan bu yana uzun mücadeleler verilmiştir. Batı'da bu tarih 17. asra kadar geriye giderse de memleketimizde, sivil toplum ideallerini tahakkuk ettirme gayretlerini ancak Tanzimat'a kadar götürmemiz mümkün olmaktadır. Ancak bu, Tanzimat dönemi öncesinde Osmanlı toplumunda sivil örgütlenmenin olmadığı anlamına gelmemektedir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun aynı zamanda bir vakıflar imparatorluğu olduğu bilinmektedir. Toprakların imar edilmesinden, açların ve yoksulların doyurulması ve giydirilmesine kadar her alanda etkinlik gösteren bu oluşumlar, sivil oluşumların modern zamanlardan çok daha önceki zamanlarda bu topraklarda ciddi işlevler gördüklerinin kanıtıdır. Doğaldır ki, bu oluşumlar modern anlamıyla birer sivil toplum örgütü değildi. Zira devlet karşısında sivil toplum, modern devletin ortaya çıkışıyla paralel gelişti. Osmanlı imparatorluğunda ise, devletin yapısı toplumla ilişkileri,

toplumu kontrol etme mekanizmaları, iktidarına yönelik tehlikeleri ortadan kaldırma yöntemleri oldukça farklıydı. Ancak bu oluşumlar, modern anlamda sosyal güvenliğin oluşmasında, toplum içinde fakirlerin, açların, yolda kalmışların, yetimlerin, kimsesizlerin barındırılması, giydirilmesi ve doyurulmasında devletin hizmet götürmediği alanlarda hizmetler üstlenmede önemli görevler başardılar. Esnaf birlikleri, esnaf sandıkları, vs. devlet dışındaki oluşumların ilk örnekleridir.¹⁶

Şinasi ve Namık Kemal gibi gazeteciliği geliştiren düşünürler sayesinde, 1880'lerden sonra Osmanlı İmparatorluğunda hatırı sayılır bir "kamuoyu"nun geliştiği söylenebilir. Bunun yanında, belki daha önemli olanı, "kamu çıkarı" gibi kavramların da, 19. Yüzyılda, geleneksel bir Osmanlı ögesi olan devlet çıkarlarından ayrı ve farklı olarak geliştiğini görüyoruz.¹⁷

Bu ortamda basın, ikincil kurumların oluşumuna katkıda bulunduğu gibi siyasal örgütlenmeler için de zemin oluşturmuştur. İlk süreli yayın 1831 yılında Takvim-i Vekayi adıyla resmi gazete türünde yayınlanmıştır. Ardından, Ceride-i Havadis adı ile ilk özel gazete, İngiliz uyruklu Churchill adlı biri tarafından Tanzimat'ın ilanı sonrasında İstanbul'da yayınlanmaya başlamıştır. Çarpıcı bir biçimde ilk mesleki/bilimsel süreli yayın 1849 yılında modernleşme sürecinin önemli eğitim kurumlarından olan Tıp Fakültesi'nde (Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane) Vekayı-i Tıbbiye adı ile

¹⁶ Uslu, Salim, "Türkiye'de Sendikalar Sivillığın Neresinde" Yeni Türkiye, 18,317,318.

¹⁷Mardin, 16,17.

yayınlanmaya başlamıştır. Bilindiği üzere ilk dernekleşme de yabancı hekimlerin ağırlıklı oldukları bir üyelik yapısı ile hekimler arasında 1856 yılında oluşmuştur. Daha sonra özellikle 1860 yılından itibaren sivil basın da İstanbul merkezli olarak gelişmeye başlayacaktır. Tercüman-ı Ahval, Tasvir-i Efkar gibi gazeteler 1860'lı yılların ilk yarısında ortaya çıkmış ve kamuoyunun oluşumu konusunda son derece önemli bir işlev görmüşlerdir. Bu gazetelerin yazarları, 1865 yılında Türkiye'de ilk örgütlü siyasal muhalefet hareketinin de (İttifak-ı Hamiyet/Yeni Osmanlılar Cemiyeti adı ile) kurucusu olmuşlardır.¹⁸

Osmanlı devleti batılılaşma sürecini başlatan Tanzimat'la birlikte Osmanlı sosyal, kültürel ve siyasal hayatında önemli değişiklikler olmuş, giyim-kuşamı, mimarisi, yaşama biçimi değişen yeni zümreler ortaya çıkmıştır. Batı ile ticaret ve sanayi ilişkileri içine girilmiş ve devlete etki edecek Tanzimat reformları, ıslahat düzenlemeleri getirilmiştir. Ancak batılılaşma olgusunun Osmanlı halkı içinde uygulanamadığından ötürü batı toplumunda gördüğümüz bazı sivil toplum kurumlarını Osmanlı Devleti'nde yaygın ve sağlıklı olarak görememekteyiz. Bu kurumlar fertle devlet arasında tampon görevini yerine getiren ve ikincil gruplar diye adlandırdığımız kurumlardır. Bunlar arasında dernekleri, sendikaları, belediyeleri ve çeşitli basın gruplarını saymak mümkündür. İşte, Osmanlılar da batılılaşma sürecinde oluşan bu ikincil kurumların sosyo-ekonomik yetersizlikten ötürü cılız

18

Alkan, Mehmet Ö. "İstanbul'da Sivil Toplum Kurumları, Toplumsal Örgütlenmenin Gelişimi (Devlet- Toplum İlişkisi Açısından Bir Tarihçe Denemesi)" Tanzimaftan Günümüze İstanbul'da STK'lar, 88,89.

kalması ikincil kurumların batı da yarattığı etkileri Osmanlı toplumunda bulmamızı engellemiştir. Ancak, bu durum daha sonraki süreçte değişecektir.

Batı'da sanayi devrimi sonucu meydana gelen ekonomik patlamanın bir süre sonra Osmanlı toplumunda hem üretim ilişkilerinde hem de onların yansıması olan toplumsal yapıda büyük değişiklikler meydana getirdiğini görüyoruz. Bu aşamadan sonra artık Osmanlı toplumunda egemen sınıf kapıkulu sınıfı değil ticaret burjuvası olacaktır.

Osmanlı toplumundaki bu büyük değişimler sonucu kapıkulu sınıfı egemenliğini yitirip ikinci plana düştü.

İşte, tüm bu gelişmeler nedeniyle Osmanlı'nın bu döneminde temel oluşturacak sivil toplum kurumlarının oluştuğunu görmekteyiz.

Bu dönemde özel teşebbüse ve şirketleşme çabalarına verilen önem ve bir ölçüde canlandırılan sanayileşme, bazı cemiyetleri de ortaya çıkarmıştır.¹⁹

2.2.2. Cumhuriyet Dönemi Sivil Toplum

Osmanlı'dan Cumhuriyete geçiş süreci Türkiye'si Batılılaşma sürecinde yol alan bir Türkiye'dir. Sivil toplum anlayışı da böyle bir dönemde ortaya çıkmıştır. 1860'larm Yeni Osmanlılarının iletişim teknikleri kamuya açık alan oluşturmakta, bir sivil toplum çekirdeği oluşturabilmişse de sınırlı ve geçiciydi. 1908 Jön Türk hareketi ise esas olarak geniş halk kitlesinden uzak aydın hareketi olmakla kısa sürede otomatik bir düzen oluşturmuştu. Bu gelişmenin son

Yücekök, Ahmet N., "Türkiye'de Sivil Toplum örgütleri Gelişiminin Toplumsal Aşamaları Ve Süreci", Tanzimattan Günümüze İstanbul'da STK'lar. 20-21.

halkası olarak Atatürk döneminde Batı'da sivil toplumu geliştiren kurum ve uygulamaların eksikliğini devlet eliyle giderme teşebbüsü görülecekti. Görüldüğü üzere Cumhuriyetle birlikte sivil toplumun gelişme yolu açılmış ve bir ivme kazanmıştır. Nitekim Cumhuriyet rejiminin kendisi ve onun temellerini düzenleyen anayasa ile belirli yasa düzenlemeleri, sivil toplumun oluşumuna uygun sosyal formasyonu sağlayan gelişmelerin başında gelmektedir.²⁰

Osmanlı devletinin çökmesi sürecinde Mustafa Kemal önderliğinde başlayan uluslaşma hareketinin başarıya ulaşması büyük ölçüde siyasal ve toplumsal örgütlerle yürütülebilecektir. İstanbul'un işgal edilmesi ve parlamentonun kapatılmasının ardından Ankara'da yeni bir parlamento Büyük Millet Meclisi adıyla kurulacaktır. Ulusal kurtuluş savaşı ise bir yanda temsili siyasal kurumlarla ve onun örgütlerine diğer yandan da sivil toplum kurumlarına dayalı olarak yürütülecektir. Türkiye Cumhuriyetinin kurulması bu birikimin üzerine yükselecektir.

Yeni Türkiye devletinin siyasal niteliği Cumhuriyet olarak ilan edildikten sonra, sivil toplum kurumları konusunda yeni düzenlemeleri de beraberinde getirmiştir. Dinsel örgütlenmenin başta gelen kurumlarından olan tarikatlar Cumhuriyetin ilanından kısa bir süre sonra bir yasa ile kapatılmıştır. Takrir-i Sükûn kanununun ardından da sivil toplum kuruluşlarında ciddi bir düşüş yaşanmıştır. İstiklal mahkemelerinin işlemesiyle İstanbul'da var olan ve olması

²⁰ Azaklı, Sedat. "Devlet-Sivil Toplum ve Türkiye", Yeni Türkiye, 18/227.

olası toplumsal ve siyasal muhalefetin Ankara tarafından denetim altına alınması kolaylaşmıştır.

Ardından çok partili yaşama geçiş deneyimi başarısızlıkla sonuçlanınca 1930 yılına kadar bir daha yasal siyasal parti kurulamadığı görülecektir. Bütün kategorilerde kurulan sivil toplum kurumları açısından (özellikle dernek ve vakıflarda) azalmalar dönemin toplumsal gerçekleridir.

1935 yılında genel olarak sivil toplum örgütlerinin kapatılması ya da faaliyetlerinin tam denetim altına alınmasının ardından yeni bir yasallaşma süreci başlayacaktır.

Bu dönem içinde Türkiye'de sivil toplum kuruluşlarının tarihi açısından son derece önemli olan bir olay da Türk Kadınlar Birliği Derneği'nin kapatılmasıdır. (1935).²¹

1930-1935 yıllarından itibaren başlayan sivil toplum kurumlarının denetim altına alınması ve azaltılması süreci II. Dünya savaşı yıllarında da devam etmiştir.

Daha sonra çok partili politik düzene geçilmesiyle birlikte politik partilerin ortaya çıkması daha yakın dönemlerde çeşitli meslek kuruluşlarının, sendikaların derneklerin oluşması, sivil toplum yapısı içinde görülen kurumların benzerlerini Türkiye'de yaratmıştır. Yani bu dönemde ortaya çıkan demokratikleşmeyle beraber toplum kuruluşlarının özellikle de derneklerin sayıları artmış ülke içinde sivil toplum bilinci oluşumunu sürdürmüştür. Ancak bütün bunlara rağmen bu dönemde Batı Avrupa'da görülen sivil toplum, aşamasının gerçekleşmiş olduğunu söylemek güçtür.

²¹ Geniş Bilgi için, bkz. Çetin, Yetkin, Türkiye'de Tek Parti Yönetimi, 1930-1945,62.

Kanımızca, bu durum şöyle açıklanabilir: Türkiye'nin Osmanlı devletinde başlayan ve daha çok Batılılaşma yönünde ilerleyen değişme sürecinde, itici gücü her zaman devlet elindeydi. Devletin toplumu Batı yönünde değiştirme çabasında başlıca aracı ise, "hukuk" kurumu, yani çıkarılacak çeşitli yasalardı. Gel gelelim, böyle bir süreç, Batı tarihinde "sivil toplum" deyimini ile anlatılmak istenen yapıyı oluşturan süreçle benzeşmemekte, hatta onunla çelişmektedir. Çünkü Batı'da "sivil toplum" devlet düzenlemesi ile, karşıtı olarak kullanılan deyimde de yer verilecek olursa, "politik toplum" un müdahalesiyle kurulmamış, tersine bu yapıya karşı direnerek ve kendi özerkliğini kabul ettirerek bir gerçeklik haline gelebilmiştir. Türkiye'nin yaşadığı "batılılaşma" süreci bir sivil toplum'a erişme çabası olarak ele alınacak olursa, sürecin çelişkisi burada yatmaktadır.

Çok partili hayata geçiş sonrasında, sivil toplum kuruluşlarının önemi büyük ölçüde anlaşıldı.

Çok partili dönemden sonra görülen siyasal ve toplumsal anlamdaki gelişmelerin ardından 1961 anayasası sivil toplum hayatına ilişkin liberal yaklaşımıyla sivil toplumculuğun artmasına yol açan bir çerçeve oluşturmuştur. Daha sonraki tarihi sürecinde 1972'de Türkiye'de güçlü bir askeri baskı oluşturulmuştur. 1970'lerin sonuna doğru gelindikçe artan kutuplaşma hareketi sivil toplum hayatını da etkisi altına almıştır.

Ardından 1982 Anayasası gerek siyasal partilerin gerekse sivil toplum kuruluşlarının birbirleriyle ilişki kurmasını engelleyen sıkı kurallar getirmiştir.

1982 sonrasındaki ekonomik dönüşüm, sivil toplum kuruluşlarının ne olduğu ve devlete ilişkilerinin nasıl olması gerektiği konusundaki algılamalarda önemli değişikliklere neden olmuş, bunun sonucu devletten beklenti azalmıştır. Özel ekonomik faaliyetlerde gözlenen artışlar bu dönemde hayır ve diğer toplumsal hizmet amaçları için kullanılabilir fonlarda artış sağlamıştır. Bu suretle, örneğin özerk derneklerin gelişimini kolaylaştıran koşullar ortaya çıkmıştır.

Sivil toplum kuruluşlarının bu denli artışı, kamu otoritesinin bunlar üzerinde sıkı denetim uygulamasını zorlaştırmış ve sivil bilincin gelişmesi kolaylaşmıştır.

Bu dönemde ilk defa ortaya şehir yaşamında ve ülke genelinde önemli değişikliklere yol açacak sivil toplum kuruluşları ortaya çıkmaya başlamıştır.

Bu gelişmeye dayanılarak 1983 yılında sivil toplum Türkiye'sinin demokrasinin gelişmesindeki önemi anlaşılmıştır. 1983'te tartışılmaya başlanan bu gerçek 1996 yılında ikincisi gerçekleşen Habitat zirvesi ile sivil katılımcılığın ilk ciddi mücadelesi verilmiştir. Habitat için devlet bu aşamada ilk olarak Habitat için 1400'ü aşkın sivil toplum örgütünün serbest çalışmasına izin vermiştir.

Sonuç olarak, tüm gelişmelerle birlikte sivil toplumun artık gündelik sorunlar dahil olmak üzere tüm sorunların örgütlenme ile çözülebileceği anlayışının yaygınlaşması ile birlikte STK'larda sayıca ve çeşit olarak artış görülmüştür. Bu noktada, sivil toplum olgusunun olası gelişim doğrultusu 21. yüzyıla kadar gelmiştir diyebiliriz.

Sivil toplum Türkiye'sinin tarihi süreç olarak oluşumunu kısaca inceledikten sonra konuyu bütünlemesi bakımından bir sonraki bölümde durumun yasal çerçevesi ele alınacaktır.

III.BOLÜM

TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ HUKUKSAL VE TOPLUMSAL YAPILARI

3.1. HUKUKSAL YAPILARI

3.1.1. Genel Hukuk Düzeni Açısından

Osmanlı devletinde Tanzimat'ın ilanı olarak adlandırılan döneme gelinceye kadar egemen olan hukuk düzeni dinsel/geleneksel bir özellik taşımaktaydı.

Dinsel/geleneksel hukuk sisteminin 2 kaynağı vardır. Birincisi şer'i hukuk sistemi, ikincisi ise örfi-sultani hukuk sistemidir.

Tanzimat'ın ilanının ardından yeni bir hukuk kodunun bu hukuk sisteminin yanında yer almaya başladığını görüyoruz. Sisteme eklenen batılı/laik hukuk kodu var olan hukuk sisteminin yanında yer almaya başladığını gözlemliyoruz.²²

Bu aşamadan sonra sivil toplum kuruluşlarının hukuksal yapılarını günümüz genel hukuk sistemi açısından değerlendirecek olursak, sivil toplumu oluşturan bireyleri toplumsal, ekonomik ve siyasal amaçları gerçekleştirmek için çeşitli şekillerde birleştiklerini ve bunların bir kısmının tüzel kişilik kazandığını görürüz. Yurttaş girişimleri gibi birleşmelerin ise, tüzel kişilikleri yoktur. Sivil toplum alanında yer alırlar. Meslek kuruluşları kamu tüzel kişileridir, diğerleri özel hukuk tüzel kişileridir. Bazen melez kuruluşlar da görülür: Sosyal yardımlaşma vakıfları, çevre vakıfları, vb.

Dernekler, vakıflar, sendikalar, meslek kuruluşları ve yurttaş girişimleri ekonomik amaç gütmeyen birleşmelerdir; kooperatifler ve şirketler, ekonomik amaçlı birleşmeler; siyasi

²²Alkan.45.

partiler, siyasal amaçlı birleşmelerdir. Sivil toplum alanında yer alan bir diğer kuruluş türü de, kar amacı gütmeyen kültür amaçlı şirketlerdir.

3.1.2. Devlet'le İlişkileri Açısından

Daha öncede değindiğimiz gibi bugünkü modern anlamda sivil toplum kuruluşları Osmanlı devletinin son dönemlerinde güç vermeye başlamıştır. Tanzimat sonrasında merkezi bürokratik yapısını güçlendiren devlet bir yandan bu kuruluşları ekonomik, siyasal ve idari nedenlerle desteklemiş hatta özel kanunlarla kuruluşlarını sağlamış, öte yandan da onları vesayet ve denetim altında tutmak istemiştir. Bu denetimin özellikle dernek, sendika, meslek odaları gibi bazı sivil toplum kuruluşu türlerinde daha yoğun olduğu gözlenmiştir.

Devlet STK'lar üzerindeki vesayet ve denetimini çeşitli yollardan yapmaktadır.

Bu denetim çoğu kez doğrudan olmaktadır. Devlet, STK'ların kuruluşlarına bile doğrudan müdahale etmektedir. Türkiye'de STK'lar genellikle kendi inisiyatifleriyle kurulmaktadır. Ancak, meslek kuruluşları ve kimi kooperatif birlikleri yasayla kurulmakta ve üyelik zorunlu tutulmaktadır. Kamu hukukuna tabi meslek kuruluşlarında bu denetim doğrudan olmaktadır. Bazı vakıfların da devlet eliyle kurulduğu bir gerçektir.

Devletin doğrudan denetiminin yanı sıra kimi durumlarda görevli kıldığı kurumlar eliyle de dolaylı denetimi görülür. Bazı kooperatif sektörlerinde Ziraat Bankası'na böyle

bir işlev tanınmıştır. Vakıflar Bankası'nın kimi vakıflar üzerindeki denetimi de bu türdendir.

Yasaların olanak verdiği kısıtlama ve denetleme alanlarından başka, yasalardaki boşluklar sonucunda, sivil toplum alanını düzenlemekle yetkili kılınan devlet birimlerinin dar ve yasaklayıcı yorumlarla ek sınırlara gittikleri gözlemlenmektedir.²³

3.1.3. Osmanlı Devleti ve Türkiye Cumhuriyeti Anayasalarında Örgütlenme Hakkı

Sivil toplum kurumlarının, hukuk sistemi içinde en üstte yer alan anayasalarda nasıl düzenlendiği hem örgütlenme hem de devlet-sivil toplum ilişkisi açısından önem taşımaktadır. II. Meşrutiyet dönemine kadar fiili olarak gelişen örgütlenme, Kanûn-i Esasi adını taşıyan ilk anayasada bir "temel hak ve özgürlük" olarak yer almamaktadır. Ancak, II. Abdulhamid döneminde konu, şirket/ortaklık kurma hakkı içinde değerlendirilmektedir. 1876 Kanûn-i Esasi 'sinde madde aynen şöyledir:

"Madde 13 - Tebaa-i Osmaniye nizam ve kanun dairesinde ticaret ve san'at ve filahat için her nev'i şirketler teşkiline mezundur."²⁴

II. Meşrutiyet'in ilanından yaklaşık bir yıl sonra, 1909 yılında, Kanûn-i Esâsi'de yapılan değişikliklerden biri 120. Maddenin eklenmesidir. Eklenen madde ile Osmanlı yurttaşlarının toplanma hakkı anayasal güvenceye kavuşturulmuştur.

²³ Gönel, Aydın, Önde Gelen STK'lar, 3.

²⁴ "Kanun-i Esasi", Düstur, Birinci Tertip, c. 4, s. 5.

Kanûn-i Esasi yerine, 1921 yılında, imparatorluktan ulus-devlete geçiş aşamasında Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu hazırlanacaktır. Yeni anayasada kişi hak ve hürriyetleri yer almamakta, yalnızca devlet örgütüne ilişkin kanunlar düzenlenmektedir. Ancak 1924 Anayasasının yapılmasına kadar Teşkilat-ı Esâsiye Kanunu'na aykırı olmayan Kanûn-i Esasi maddeleri de yürürlükte kalmıştır.

Cumhuriyetin ilanından yaklaşık bir yıl sonra, 1924 yılında kabul edilen Teşkilat-ı Esâsiye Kanununda ise "Türklerin Hukûk-ı Ammesi" (Türklerin Kamu Hukuku) başlıklı bölümde dernek kurma hakkına yer verilmiştir.²⁵

3.2. TOPLUMSAL YAPILARI

Tek tek kuruluş incelendiğinde sivil toplum örgütlenmeleri alanında görünüm ve tarihsel gelişimlerin şu şekildedir.

3.2.1. DERNEKLER

Dernek kurma hak ve özgürlüğü ilk kez II. Meşrutiyet sonrasında 120. Maddeyle anayasaya girmiştir. Ancak ilk dernekler 1856 Kırım Savaşı sonrasında kurulmuştur. Bu dönemde "cemiyet" sözcüğü ceza yasasında yıkıcı örgüt anlamında kullanılıyordu.

Tanzimat öncesi ve hemen sonrasındaki hukuksal metinlerde "cemiyet" terimi genellikle olumsuz bir anlam içermekteydi. Ceza Kanunnâme-i Humâyunu'nda "cemiyet"

²⁵ "Kanun-i Esasi", Düstur, Birinci Tertip, c. 4, s. 5.

yasaklanmış bir amaçla bir araya gelen insan topluluğu anlamında kullanılmıştır.²⁶

Ancak hukuksal düzenlemeler için II. Meşrutiyeti beklemek gerekecek, fakat sivil toplum kurumları 1860'lı yıllarda fiili bir çerçevede bir olay olarak görülmeye başlanacaktır.

Aslında 1860'lı yıllar yalnızca genel anlamda dernekleşme açısından değil basın, kamuoyu siyasal muhalefet, yönetimin yeniden yapılanması gibi konular açısından da yeni bir başlangıcı oluşturacaktır. Kırım savaşının hemen ertesinde 13 Şubat 1856 tarihinde müttefik devletlerin hekimleri, İstanbul Tıp Derneği adıyla bir dernek kurmuşlardır. Daha sonra padişahın alınan bir irade ile bu dernek Cemiyet-i Tıbbiye-i Şahane adını almıştır. İzin padişahın alınması örfi hukuk açısından bir kural oluşturuyor, dernek kurmak için padişah ve hükümet iznine başvuruluyordu. Bir süre sonra kurulan Cemiyet-i İlmîye-i Osmaniye adlı ilk Müslüman-Türk derneği ile etkinliklerini günümüzde de sürdüren ve o dönemde kurulan Cemiyet-i Tedrisiye-i İslamiye de kuruluş niyetini içeren dilekçeyi padişaha sunacak ve izin alacaklardır.²⁷

Kısaca bu dönemde padişahın veya diğer yöneticilerin insafına kalmış bir örgütlenme izni söz konusu olmaktadır.

²⁶ Matemi, Hüseyin, Medeni Hukuk Tüzel Kişileri I, 178-188.

²⁷ Alkan,49.

Ancak II. Abdülhamit döneminde dernekler konusunda biri dönemin ortalarında, diğeri ise sonlarına doğru iki kez kesin olarak yasaklamalar getirilmiştir.

II. Meşrutîyet'in ilanının ardından henüz cemiyetler kanunu çıkmadan, onlarca derneğin kurulduğu gözlenmektedir.

Meşrutîyet'in ikinci defa yürürlüğe konulması sonrasında bir anda toplumsal bir olgu olarak ortaya çıkan dernekleşme, büyük ölçüde 1901 tarihli Fransız dernekler kanunundan esinlenerek hazırlanan ve 16 Ağustos 1909 tarihinde kabul edilen Cemiyetler Kanunu ile hukuksal bir çerçeve ve meşrutîyet kazanacaktır.²⁸

Bu yasa ile bugüne dek süren derneklerin yapısı ve işleyiş kurulları ortaya konmuştur.

1924 Anayasası'nın 70. ve 79. Maddeleriyle toplantı ve dernek haklarına yer verildi. Ama, dernekler üzerinde hükümete tanınan denetim ve dernek tüzüklerine müdahale yetkisi, yasada 1919 ve 1923 yıllarında yapılan değişikliklerle daha da genişletildi. 1938 yılında 3512 sayılı yeni bir yasa çıkarılmış ve eski yasaya göre daha otoriter bir sistemi öngörmüştür. 1946 yılında bu yasanın bazı hükümleri yumuşatılmıştır.

1950 sonrası günümüze kadar gelen dönemde, uzmanlaşmanın çoğalması, siyasal katılımın yaygınlaşması, toplumsal hareketliliğin artması dernekleşmeyi de hızlandırdı. 1961 Anayasası'nın 28. ve 29. Maddeleri dernek kurma ve

²⁸Alkan,51.

toplantı yapma özgürlüğünü genişleterek, bu sürecin yasal üst yapısını kurdu. Köyden kerlte göçün de katkısıyla şehirleşmenin hızlandığı 60 sonrasında hemşehrilik dernekleri, cami yaptırma dernekleri eski köylü-yeni kentlilerin uyum çabalarının sonucunda doğdular. 12 mart 1971 muhtırasını izleyen dönemde, ilgili anayasa maddesine sınırlama getirilmiş, sivil toplum üzerinde kontrolünü kaybettiğine inanan siyasal iktidar ertesı yıl 1630 sayılı yeni dernekler yasası çıkararak dernekler üzerinde devlet kontrolünü artırmıştır. 1970 sonrasında toplumsal ve ekonomik hayattaki dönüşümler sonucunda derneklerin toplumsal tabanı içinde genç, eğitilmiş ve maddi geliri görece yüksek tabakaların ağırlığının arttığı görülür. Bu kesimler derneklerin gereksindiği kalifiye insan ve yeterli amil gücü sağlayacaktır.

1983 yılında, anayasanın 33. Maddesine dayanılarak çıkarılan daha yasadışı nitelikteki 2908 sayılı yayınlanmıştır. 1980-83 arasında neredeyse durma noktasına gelen dernekleşme 1984 sonrasında yeniden canlanmaya başladı. Bu dönemde dini derneklerin çevreci kuruluşların ve kadın kuruluşlarının sayıca arttığı ve aktifleştigi gözlemlenir. Anayasanın 33. Maddesinin 1995 yılında değiştirilmesiyle birlikte dernekler yasasının kimi kısıtlayıcı hükümleri anayasal temelini yitirmiştir.

Bazı derneklere Bakanlar Kurulunun onayı ile "kamuya yararlı dernek" statüsü tanınmıştır. Bu tür derneklere bazı ayrıcalıklar verilmiştir.²⁹

²⁹ Gönel, Aydın, 4,5.

3.2.2. VAKIFLAR

3.2.2.1.Vakıf Kavramının Kökeni Ve Tanımı

Vakıf, Arapça bir kelimedir. Durma, durdurma, hareketten alıkoyma, ayakta bekleme, hapsetme, dinlendirme anlamına gelmektedir.

"Vakıf" kelimesi Osmanlıca'da da iki anlamda kullanılmaktadır. Bazen isim olduğu halde "vakfetmek" karşılığında mastar ve bazen de "mevkuf" (vakfolunmuş) manasında "ism-i mef'ûl" olarak kullanılmıştır. Fıkıh kitaplarında, mastar karşılığı olarak "vakıf" kelimesinin "vakfetmek" anlamında tarif edilmesi, bu kelimeyi Arapça'da kullanıldığı şekilde muhafaza etmesi eğilimden doğmuştur. Dilimizde vakıf kelimesinin mastar manasında kullanılması daha çok tertiplerde olmuştur. Vakıf-ı lazım, vakf-ı sahih, vakıf-ı menkul vs.³⁰

Medeni kanun'un 13 07 1967 tarih ve 903 sayılı kararıyla değiştirilen 73. Maddesi vakfı şu şekilde tarif etmektedir: "Vakıf, başlı başına mevcudiyeti haiz olmak üzere, bir malın belli bir gayeye tahsisidir."³¹

İslam doktrininde benimsenen tarife göre vakıf, yararı insanlara ait olmak üzere bir malın Allah'ın mülkü hükmünde devam suretle temlik ve temellükten men ve vakfeden kimsenin istediği cihette sarf etmektir.³²

Vakıflar Genel Müdürlüğü ise şöyle bir tanım yapmıştır:

³⁰ öztürk, Nazif, Menşei ve Tarihi Gelişimi Açısından Vakıflar, 27.

³¹ Ural, Engin, Vakıflar, 30.

³² İşeri, Ahmet, Vakıf, 199.

Vakıf, fertlerin menkul ya da gayrimenkul bir kıymeti-harici hiçbir tesir, mecburiyet ve mükellefiyet olmaksızın sırf kendi rıza, rey ve münasebetleri ile şahsi mülkiyetten çıkarıp hayır ve hasenat kastiyle yine kendileri tarafından tayin olunan, hayır şart ve hizmetlerin ifası için ebedi olarak tahsis eylesidir.

Bütün bu tanımlardan yola çıkarak vakfı kısaca şöyle tanımlayabiliriz: Vakıf, belli bir amacın gerçekleşmesine adanan ve bağımsız bir kişilik oluşturan mal varlığıdır. Vakfı yapan vakıf, vakfedilen şeye de mevkuf denir. Vakfın çoğulu evkaftır. Vakfı idare edene nazir, vakıf şartlarının yazılı olduğu belgeye de vakfiye adı verilir.

Günümüzde vakıflar faaliyetlerini belli bir örgütsel yapı içinde organize ederek sürdürmektedirler. Örgüt, iş ve işlev bölümü yapılarak bir otorite ve sorumluluk hiyerarşisi içinde ortak ve açık bir maksat ya da amacın gerçekleştirilmesi için bir grup insan faaliyetinin ussal eşgüdümüdür.³³ Bu anlamda vakıflar, birer örgüttür.

3.2.2.2. Vakfın Unsurları

Hukuki yönden tam ve sıhhatli bir vakfın ortaya çıkması için; vakfı kuran bir kişinin veya kişilerin bulunması, varılmak istenen bir amacın tesbit edilmiş olması, bu amaca ulaşmak üzere yapılarak çalışmalarda değerlendirilecek malvarlığının tahsisi ve vakfı yönetecek kişi veya kurulun belirtilmesi gerekir.

³³ Daha ayrıntılı bilgi için bkz. Doç. Dr. Ayşe öncü, Örgüt Sosyolojisi. Turhan Krtabevi. Ank. 1982.

Yukarıda kısaca belirtilen dört unsur, aşağıda sıra ile incelenmiştir:

A- VAKFEDEN

Vakfı, gerçeklere yada tüzel bir kişi veya kişiler kurar. Gerçek veya tüzel kişilerin vakıf kurma yönünden var oldukları şartlar şunlardır:

1. Gerçek Kişiler

- Medeni hakları kullanma ehliyetine sahip bir kişi, sağlığında veya ölümüne bağlı bir tasarrufla vakfı kurabilir.

- M. K. 449. Hükmüne göre, 15 yaşında ve temyiz kudretine haiz olan bir kişi vasiyet yoluyla vakıf kurabilir.

Yine M. K. 11/II'ye göre evlenme kişiyi reşit kılar. M. K. 88/I, evlenme yaşını erkek için 17, kadın için 15 olarak tesbit ettiğinden, 17 yaşını bitiren erkek ve 15 yaşını bitiren kadın (evlenmiş olmak şartıyla) vakıf kurabilir.

- 88/II'ye göre yargıç 15 yaşını bitiren erkeğin veya 14 yaşını bitiren kadının evlenmesini müsaade edebilir. Bu durumda bu kişiler de vakıf kurma ehliyetine sahip olurlar.

- Ayrıca M. K. 12. Hükmüne göre vasi veya veliler macur ettiklerinin ve küçüklerin malı ile vakıf kuramazlar.³⁴

2. Tüzel Kişiler

Dernek, şirket ve sendika gibi tüzel kişilerde vakıf kurabilir. Vakıf kurma yetkisi, esas mukavele ve tüzük maddeleri ile ayrıca o tüzel kişinin en yetkili organı olan Genel Kurul kararı ile organlara tanınabilir.

³⁴ Ural, 3.

B- AMAÇ

Amaç, bütün hukuk sisteminde en çok vakıflarda önem taşır. Amaç unsuru vakıfta her şeye hakim olup, vakfın bütün çalışmalarının ve hukuki kaderinin temeli, çerçevesidir.

35

Genellikle vakıfta tesbit edilen gaye, iyilik ve hayır yapmak, bu iyilik ve hayır toplum yararına ortak hayır haline getirmektir. Hukuk felsefesinin de kabul ettiği şekilde ortak hayır, herkesin hayrıdır veya mülkün olduğu sayı kadar kişinin, kitlelerin hayrıdır.³⁶

Vakıf tüzüğünde belirtilen amacın şu özelliğinin olması şarttır:

- Amacın belirli olması,
- Amacın kamu düzenine uygun olması
- Amacın sürekli olması.³⁷

B- MAL VARLIĞI

Bir vakfın kurulabilmesi için, amaca tahsis edilmiş bir mal varlığının bulunması şarttır. (M.K. 73) Bu mal varlığı taşınmaz mal, para, tahvil ve hisse senedi gibi değerler ve gelir getiren her türlü ekonomik haklar olabilir. Kanun, tahsis edilecek mal varlığı her hangi bir şekilde tesbit etmemiştir. Diğer bir ifadeyle asgari bir sınır konmamıştır. Tahsis edilecek kıymet, vakfı kuranın idaresine bırakılmıştır.

³⁵ İşeri, 33.

³⁶ Çobanoğlu, Rahmi, Hukukta Gaye Problemi, 102.

³⁷ Ural, 33.

Mal varlığı vakıf gayesinin gerçekleşmesine yetmeyecek derecede ise, bu taktirde M. K. 77/11. Hükmüne göre vakfeden itiraz etmedikçe veya vakıf senedinde aksine açıkça bir hüküm bulunmadıkça, vakfedilmiş mallar teftiş makamının görüşe ayrılarak, mümkün olduğu kadar gayece yakın bir vakfa tahsis olunur.

C- YÖNETİM ORGANI

Vakfın sonucu unsuru yönetim organıdır. M.K. 77/1 "Vakfın bir idare uzvunun bulunması mecburidir." Hükmünü getirmiş, Tüzük'de 17. Maddesinde bu esası tekrarlamıştır.

Vakfın fiil ehliyetine sahip olabilmesi için şart olan yönetim organı, bir kurul olabileceği gibi tek bir kişi de olabilir. Hatta vakfeden kendisini vakfın tek yöneticisi olarak tayin edebilir.

38

Uygulamada yönetim organı, "Yönetim kurulu", "İdare Kurulu", "İdare Heyeti" veya vakıflardan daha alışılmış bir deyimle Mütevelli Heyeti" adını alır. Yönetim kurulu tek kişinin ibaret olduğunda "mütevelli" veya "vakıf müdürü" sıfatı kullanır.

Kural olarak yönetim organı vakfeden tarafından tesbit veya tayin olunur. (M.K. 77/II) Ancak bu emredici bir hüküm değildir. Vakfeden, organın tayin işini mirasçılara vasiyeti, temyiz memuruna, vakıftan faydalananlara veya teftiş makamına bırakabilir. (M.K 77/11)

T

3.2.2.3. Tarihi Gelişme

3.2.2.3.1. Eski Türlerde

Vakıf, özellikle Türk-İslam Medeniyeti'nin mükemmelleştirdiği bir müessesedir. Ayrıca vakıf kurumunun ortaya çıkabilmesi için yerleşmiş bir topluluk olması ve bu toplulukta özel mülkiyetin; yalnız bir aileye yetecek küçük bir arazi parçası, ev ve bir-iki parça menkul eşyadan daha geniş bir ölçüde tanınmış bulunması gerekir. Bu nedenle eski Türklerde yerleşik hayata geçmemiş olanlar arasında vakıf kurumuna rastlamak pek mümkün değildir. Bununla beraber İslamiyet'ten önceki Türklerde bazı vakıf örneklerine rastlanır.

Türk vakıflarının ilk yazılı belgesi milattan 1280 yıl önce yazılmış bir Eti Vakfiyesi'dir ve bu taşın üzerinde yazılanlar kısaca şöyledir: "Kral Hattusilils düşmanı Armadotas'ı mağlup ediyor. Bir ev ile müştemilatını ³⁹ Tanrıca İstar'a ibadet edilmek üzere vakfediyor. Oğlu Duthalyas'ı bu vakfın idaresine memur ediyor. Bu ev ve müştemilatını her türlü vergi ve tekalüften muaf kılıyor. Her türlü taarruz ve müdahaleden mahfuz kalmasını şart koşuyor. Oğlu Duthalyas'ın kral olduktan sonra vazifeye devam etmelerini İstiyor. Yapmadıkları takdirde Tanrı'nın lanetine uğrayacaklarını söylüyor."⁴⁰

Etilerden sonra, uygur edebiyatının elde kalan belgelerinde de vakfa rastlanmıştır. Bulunan bir uygur vakfiyesinde, tıp medresesini ve diğer mesleklere ait okulları da kapsayan bir Buda Manastırı'na arazi ve bağ vakfedildiği

40 Müştemilat: Eklentiler, bir şeyin içinde bulunduğu ona bağlı şeyler. Kunter, Halim Baki, Türk Vakıfları ve Vakfiyeleri Üzenine Bir Etüd, 14

görülmüştür. Vakfeden bir Han'dır. Belgenin başı yırtık olduğu için kim olduğu bilinmemektedir. Manastırı yöneten rahip, mütevellî olacak ve halefleri de bu görevi yerine getireceklerdir. Vakfedilen malların gelirleri manastıra aittir ve bunlar her türlü vergiden muaf tutulmuştur.⁴¹

3.2.2.3.2. Türk-İslam Toplumu'nda

Vakıf mümessili müslüman Türk toplumuna yabancı bir müessese değildir.

Anadolu'nun fethinden sonra burada kurulan Selçuklular ve Danişmentliler gibi muhtelif Türk Devletlerinde dini-hayri mahiyette bir çok müessese kurarak bunların masraflarını karşılamak üzere bir takım emlak ve arazi vakfedildiği bilinmektedir. Vakıflar, vakıfların şartlarına göre mütevelliler kadılık teşkilatı tarafından görülüyordu. Sultan 1. İzzettin Keykavus'un Sivas Dar'uş şifası vakfiyesi (617-1220) ve Celalettin Karatay'ın (651-1224) tarihi vakfiyesi gibi bir takım vesikaları kadı askerlerin imzası bulunması buna bir delildir. İzzetin Keykavus vakfiyesindeki bir kayıt, merkezi idarenin büyük bar rüknünü müteşekkil eden Üstad'üt-dar'ın yalnız hükümdar vasıflarına değil, memleketteki bütün vakıflara nezaret ettiğini, yani her vakfın hususi mütevellinin üzerinde genel bir nazır vakfiyesi de görüldüğünü anlatmaktadır.⁴²

Gerek din, gerekse toplum açısından, bir takım sebepler ile belli malın, belli bir gayeye tahsisi Osmanlı

⁴¹ Walter, Reyben, Budist vakıflar Hakkında, 179

⁴² Köprülü, M.Fuad, Vakıf Müessesinin Hukuki Mahiyeti ve Tarihi Tekabülü, 22.

toplumunda çağının ötesine örnek olacak bir şekilde gelişmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'ndaki vakıf müessesesini işleyiş açısından incelersek "imaret" ve "vakıf" terimlerinin birbirini tamamladığını görürüz.

Cami, medrese, hastane, han, içme suları, yol ve köprülerden meydana gelen bir tesis olan imaret, hayır gayesi ile kurulmuş olup han, pazar, kervansaray, hamam, değirmen ve aşevi gibi kuruluşlardan gelir temin ederek varlığını sürdürmekteydi. Hayır için kurulmuş bu dini kurumlar genellikle camilerin etrafında olurdu. İmaretlar Osmanlı şehir planında önemli bir yere sahiptiler.

Vakıflar, hayır gayesi ile ölüme bağlı tasarruflar şeklinde sermayesinin aslına zarar vermeksizin, herhangi bir müddete bağlanmaksızın karın belli bir amaca tahsis edilmesini sağlardı.⁴³

Vakıf, mali ve idari yönden özerk bir kuruluştur. Kurucusunu bir müteveli tayin eder, vakıf çok büyükse genellikle birde nazır tayin edilirdi. Müteveli vakıflarla ilgili tüm isimlerinden sorumluydu. Gelirin çoğalması için tedbirler alıp, tahsisleri yapmak ve bu fonları vakfın gayesine uygun olarak kullanmak, çalışanların aylıklarını ödemek, bakım ve onarım işlerini yürütmek bunların arasındadır. Nazır ise müfettiş görevi görürdü. Vakfın gayesine uygun hareket edilmesini kontrol eder ve vakıfta çalışan bütün memur ve müstahdemlerin senede bir defa bir araya getirilmelerini sağlayarak vakıf

^{43r}

Oztürk. 38.

işlerinin tartışılmasını sağladı. Bu grup memnun değilse, mütevellinin değiştirilmesi talep edilirdi.⁴⁴

Devlet o mahallin kadısına veya özel tayin edilen bir müfettişe her vakfın hesaplarını kontrol ve tasdik ettirirdi. Büftvm bu \edtovte\m gayeâ xaW\ıı» amacvr\â vyyşuvı bw bŞçvmöe hizmet görmesini temin etmekte.

Vakıfların gelirine dayanarak İstanbul'da ve diğer Osmanlı şehirlerinde çeşitli kültürel ve ticari binalar ve tesisler kurulmuştur. Şehircilik çalışmaları 16. asırda devam etmiştir. İstanbul Sinan'ın eserleri ile ve asrın yarısında nüfusu 400.000'i bularak Avrupa'nın en büyük merkezi olmuştur. İstanbul'un içerisini yakacağı suyunu sağlamak, Osmanlı ekonomisinin çok sıkı kontrollü olmasına yol açan faktörlerden birini teşkil etti. Aynı zamanda İstanbul, imparatorluğun en büyük ticaret ve transit merkezi haline geldi.⁴⁵

Vakıfların Osmanlı toplumdaki gelişimi yalnız dini gerekçeye bağlanamaz. Dini nedenlerin yanında, bayındırlık ve ziraat işleri gibi kamu görevlerinin devletin faaliyet alanlarına

yardımlaşma estetik ve kültürel hislen bu tür faaliyetleri yerine getirecek ve bunlara ilişkin eserleri kurarak müesseselerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur.

Bu şekilde meydana getirilen vakıfların gerçekte kamu hizmetlerinin büyük bir kısmını yüklenmeleri vakıf müesseselerine karşı toplumun ilgi ve itibarını artırmıştır. Günümüzdeki kamu hizmetlerinin bir çoğunun vakıf suretiyle

⁴⁴ Matemi, 24.

⁴⁵ inalçık, Halil, Osmanlı İmparatorluğu'nöa Vakıflar, 19.

kurulmuş olması vakıf eserlerin milli servetin ve uygarlık eserlerimizin büyük bir kısmını oluşturması bu ilgi ve itibarı günümüzde de bütün canlılığı ile sürdürmektedir. Atalarımızın vakıfları, gerek idare gerekse uygarlık tarihimizin mümtaz bir safhasını teşkil etmektedir.

3.2.2.3.3. Cumhuriyet Döneminde

TBMM, toplandıktan sonra, Anadolu'da yeni bir hükümet kurulması için derhal çalışmalar başlamış ve 2 Mayıs 1920'de " Büyük Millet Meclisi icra Vekillerinin Sûret-i İntihabına Dair Kanun" çıkartılmıştır. Bu kanunun 1. Maddesi 11 kişilik İcra Vekilleri Heyeti'ne Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti'ni de ilave ediyor, böylece Anadolu Hükümeti'nin getirdiği örgütlenme biçiminde, bir bakıma "Meşihat"⁴⁶ ile "Evkafın birleşmesi" gerçekleşiyordu. 21 Mayıs 1920 tarihli Büyük Millet Meclisi beyannâmesinde TBMM'nin diğer işleri yanında "Evkaf" işlerinde de sosyal danışma ve kardeşlik duygularını hakim kılarak, halkın ihtiyaçlarına göre yeni bir idare tarzı meydana getirmeye çalışacağı belirtiliyordu.

3 Mart 1924 tarihinde, Hilafet'in kaldırılması ile birlikte vakıflar alanında da bazı önemli değişiklikler gerçekleştirildi. Aynı gün 429 sayılı "Şer'iyye ve Evkaf ve Erkân-i Harbiye-i Umûmiye Vekâletinin ilgasına Dair Kanun" neşredildi. Bu kanunun 1. Maddesi ile "Dîn-i mübîn-i İslam'ın itikat ve ibadete dair bütün ahkam ve mesâlikinin tedvini ve müessesât-ı diniyenin idaresi için Diyanet İşleri Reisliği Makamı "kurulmuş ve aynı kanunun 2. Maddesi ile de "Şer'iyye ve Evkaf Vekâleti" kaldırılmıştı. Böylece vakıfların

⁴⁶ Meşihat: Şeyhül-İslam'ın payesi makamı, dairesi.

yönetiminde meydana getirilen boşluk 7. Madde ile geliştirilen "Evkaf umuru, milletin hakiki menafı'na muvafık bir şekilde halledilmek üzere bir Müdüriyet-i Umumiyyet şeklinde Başvekalet'e tevdi edilmiştir." hükmüyle doldurulmuştur.⁴⁷

Bu gelişmelerde Evkaf Nezareti ortadan kalkmış, fakat vakıflar Diyanet İşleri Reisliği'ne, "cemaat meclisine" veya mahalli idarelere devredilmeyerek "şimdilik" kaydıyla bir Genel Müdürlük kurulmuştur. Fakat daha sonraki gelişmeler ve bu konuda sürdürülen araştırmalar sonucunda kurulan Genel Müdürlük devamlılık kazanmış ve halen vakıflarla ilgili her türlü işlemler söz konusu bu Genel Müdürlük tarafından yürütülmektedir.

İkinci Meşrutiyet döneminden sonra nasıl bir dernek kurma akımı başlamış idiyse, Cumhuriyet döneminde de vakıf kurma onun yerini almıştır. Derneklerin taşınmaz edinme ehliyetleri sınırlandırılmış olduğundan ve derneklerin daha sıkı denetim altında oldukları kanısı bulunduğundan vakıf kurma yolu seçilmekte ve vakıflar dernekleştirilmektedir. 1982 Anayasası, dernekleşen vakıfların faaliyetleri dernekler gibi sınırlandırılmak için 33. Maddenin sonuna "bu madde hükmü vakıflara ve bu nitelikteki kuruluşlara da uygulanır" kuralını eklemiştir. Ne var ki, 1982 Anayasası da asıl iktisadi güce sahip vakıflar bakımından gidış yönünü değıştirecek bir kural getirmemiş, aksine yüksek öğretim gibi çok önemli bir kamu hizmeti alanında vakıflara imkan tanımıştır. 1984 sonlarında tamamlanmış olduğu, basına açıklanan yeni Medeni Kanun

Tasarısı'nda da vakıflar alanındaki gidiş yönünü değiştirecek kökten ve devrimci kurallar bulunmadığı anlaşılmaktadır.⁴⁸

Vakıflar, Türk toplum hayatında tarihi gelişim içerisinde önemli bir yer tutmuşlar, yalnız dini ve sınırlı bir sahada ve bir Medeni hukuk müessesesi şeklinde kalmayarak sosyal bakımdan da büyük bir önem kazanmış ve bugünkü anlam ve ölçüde birer kamu hizmeti teşkilatı haline gelmişlerdir.⁴⁹

Vakıfların kurulmasında dini bir saik aranmakla beraber gayenin sadece dini olmadığı, vakıfların çeşitli sosyal konularda hizmet veren bir anlayış içinde geliştiği yukarıda açıklanmıştı. Vakıfların Türk toplum hayatında ne gibi hizmetler yerine getirdiklerini anlayabilmek için, vakıf hizmetlerinin çeşitliliğine bir göz atmak faydalı olacaktır. Bu hizmetlerden bir kısım örnekler şöyle sıralanabilir:

- Yoksulların karınlarının doyurulması
- Okul öğrencileriyle, esnaf, çırak ve kalfalarına bahar aylarında kırlarda ziyafet verilmesi.
- Yetimlerin, dulların korunması.
- Çeşitli bayındırlık eserlerinin (yol, köprü, su yolu ve kemerleri, camiler, imarethaneler...vs.) tesisi ve korunması.
- Okçuluk,binicilik, güreş gibi sporların teşvik edilmesi. - Kale ve istihkam yapılması -Askerin teçhizi -Gazilere yardım edilmesi.

⁴⁸ Matemi. 2792.

⁴⁹ Onar, Sıddık Sami, idare Hukukunun Umumi Esasları, 537.

-Donanmaya yardım edilmesi.

-Sahipsiz hayvanlarla ilgilenilmesi, kuş yuvalarının yapılması, hayvan hastahanelerinin tesisi vs.

Öte yandan, tarımla ve hayvancılıkla uğraşan bölgelerde mera, koruluk ve hatta orman vakıfların devlet hazinesine sağlayacağı büyük tasarrufların göz önünde tutulması gerekir. Bu örnekten de anlaşılır ki, vakıflar kamu hizmetine katılan birer özel teşebbüsten ibarettir.⁵⁰

Görülen hizmetler yanında vakıfların ve vakıf kurmanın toplum psikolojisi yönünden de üzerinde durmak gerekir. Zengin ve gelirliler bir cami veya bir hayır müessesesi yapmakla vatan toprağının bir köşesine adlarını verirler; halkın hürmetini kazanırlar, aynı zamanda uhrevi teselli edinirlerdi.

İşte bu inanç ve gelenek, vakıfları Türk toplumunun vazgeçemeyeceği müesseseler haline getirmiştir.

3.2.2.3. Vakıf Çeşitleri

Vakıfları daha detaylı tanıyabilmek için onları çeşitli açılardan sınıflayarak incelemenin daha doğru olacağı kanısındayım. Ayrıca günümüz Vakıf kavramı ve anlayışının temelleri Osmanlı İmparatorluğu'na dayandığı için vakıf çeşitlerini anlatırken imparatorluk dönemindeki vakıf çeşitlerinden de bahsetmek faydalı olacaktır. Bu açıdan vakıf çeşitleri iki kısımda inceleyebiliriz:

1. Osmanlı İmparatorluğu Döneminde Vakıf Çeşitleri
2. Cumhuriyet Döneminde Vakıf Çeşitleri

⁵⁰Ural,27.

3.2.2.4.1. İmparatorluk Döneminde A-Menkul ve Gayrimenkul Oluşu Bakımından

1. Menkul Oluşu Bakımından: Menkul, bir yerden başka bir yere nakli mümkün olan bir şeydir. Vakıfta süreklilik esas olduğundan vakıf yapılacak akar veya akar hükmünde olması lazımdır. Süreklilik en çok akarda mümkündür. Menkulün sürekli vakfı mümkün olmadığından, vakfiyenin sahih olması gerekir.⁵¹

2. Gayrimenkul Oluşu Bakımından: Gayrimenkul, başka yere taşınması mümkün olmayan mal ve mülktür. Tesis edilen vakfın sahih olması için mevkufun, vakfın mal ve mülkü olması gerekir.⁵²

B- Mahiyeti Bakımından

1. Aynile İntifa Olunan (Hayrı Vakıflar): Vakıftan toplumun yararlanması ya doğrudan doğruya veya dolayısıyladır. Doğrudan doğruya (aynile intifa) yararlanan vakıf gayrimenkullere, müessesat-ı hayriye, dolayısıyla (geliriyle intifa) yararlananlara da müstegallat-ı vakfiye denir.

Sosyal müesseselerin bir kesiminden zengin, fakir toplumun tamamı istifade eder, Umumun kullanımına açık bulunan cami, yol, köprü, çeşme, kabristan gibi. Diğer kesimden de sadece toplumun yoksulları yararlanır. Aşhanelerde pişirilen yemekler ile yiyecek, ilaç ve diğer bütün tıbbi malzemesi vakıftan karşılanan hastaneler, binanın

⁵¹ Berki, Ali Hikmet, İslam'da Vakıf, Sahih ve Gayri Sahih Nev'ileri, 2. 52 Oztürk, 80.

inşası, öğretmen maaşları dahil her türlü giderleri vakıf yoluyla karşılanan okullar bu kesime dahildir.⁵³

2. Geliriyle İntifa Olunan (Kazanç Sağlayan, Akar) Vakıflar: Vakfın, müessese olarak özünde taşıdığı süreklilik kavramı ve topluma sunulan hizmetin devamını sağlamak için ihtiyaç duyulan sermaye, vakfın bu kesiminin işletilmesi ile temin edilir. Gelirinden yararlanılan arazi, bağ, bahçe gibi vakıf gayrimenkullere müstegallat, işhanı, çarşı, ev... vs. gibi bina halindeki akarlara da müsakkafat denilmektedir.⁵⁴

3. Zürri (Evlatlık) Vakıflar: Vakıfların bu türünde, mallardan bir kısmını veya tamamını kendi sağlığında, bir daha geri alınamaz bir şekilde, bir hayır ve ibadet işine ters ve tahsisi suretiyle "sürekli bir sadaka" veya "mali bir ibadet" teşkil eden ve sırf "Allah'a yaklaşmak kasdı" ile yapılmış olması keyfiyeti ikinci planda kalmaktadır.

Vakfedilen malın gelirinin tamamı veya tamamına yakını vakfın evlat ve ahfadına tahsis edilmiştir. Bu tür vakıflarda hayır şartı ya sembolik ya da nesebin yok olması halinde söz konusudur.⁵⁵

4. Avarız Vakıfları: Avarız, arızanın çoğuludur. Arıza, sel, yangın, hastalık, ölüm fakr ve zaruret gibi meydana gelmesi istenilmeyen hallerdir. Avarız vakıfları ise geliri, bir köy veya mahalle sakinlerinin ihtiyaçlarına sarf edilmek üzere tesis edilmiş vakıflardır. Bazı köy, mahalle ve esnaf teşekküllerinde hastalık dolayısıyla iş, güç ve kazançtan aziz kalanların

⁵³ Berki, 25.

⁵⁴ Berki, 3.

⁵⁵ Berki, 28.

giydirilmesine, yedirilip içirilmesine, tedavilerinin sağlanmasına, sermaye bulamayanlara sermaye verilmesine, fakirlerden ölenlerin, donatım ve kefenlenmesine, borcunu ödemekten mahrum olanların borçlarının ödenmesine, fakir kızlarının çeyizlerine, köy ve mahallenin yol, kaldırım, kuyu, su yolları vb. gibi yerlerin tamirlerine sarf olunmak üzere tesis olunan vakıflar bu kabildendir.⁵⁶

C- Mülkiyeti Bakımından

1. Sahih Vakıflar: Vakfın her çeşit maddi varlıklarının, mülkiyetinin vakfın hükmi şahsiyetine ait olduğu vakıflardır. Bu tür vakıflarda, vakfı tesis eden vâkıfların, vakfının idamesi ve yaşatılması için tahsis ettikleri mevkûfatı (gelir kaynakları) teşkil eden gayrimenkul, menkul ve nakitlerin mülkiyeti vakfın kendisine aittir.

3. İrsadi Vakıflar: Miri araziden bir kısmının menfaatinin yahut tasarruf hakkının veyahut her ikisinin birden hükümdar tasarrufundan yahut onun izni ile başkası tarafından muayyen bir gayeye tahsis edilmesidir. Bu tür vakıflara evkâf-ı gayri sahiha ve tahsisat kabilinden yapılmış vakıflar da denilmektedir. Gayri sahih vakıf daima devlet tarafından yapılır.⁵⁷

D- İdare Bakımından

1- Mazbut Vakıflar: Ayrı ayrı tüzel kişiliğe sahip olmakla beraber doğrudan doğruya devlet (Genel Müdürlü Nezaret) tarafından idare olunan vakıflardır.⁵⁸

⁵⁶ Berki, 4.

⁵⁷ Öztürk, 90.

⁵⁸ Öztürk, 90.

2- Mazbut Olmayan Vakıflar:

a) Mülhak Vakıflar: Mütevelliler tarafından idare edilen ve Evkaf İdaresine bugün Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından teftiş edilen vakıflardır.

b) Müstesna Vakıflar: Mütevelli tarafından idare edilmekle beraber vakıflar idaresinin teftiş ve kontrolüne tabi olmayan vakıflardır.⁵⁹

E- Kiraya Verilmesi Bakımından

1- İcâre-i Vahideli Vakıflar: Mütevellileri veya Evkaf idareleri tarafından ay ve sene gibi geçici bir zaman için, doğrudan doğruya kiraya verilen ya da idare olunan yerlerdir.

2- İcâre-i Vahide-i Kademeli Vakıflar: İcâre-i vahide ile icar olunmakta iken kira müddeti sonunda, muayyen bir ücret ile kiracıları ve bunların vefatında veresiyeleri elinde bırakılan müteğallatı-ı mevküfedir.

3- Mukataalı Vakıf: Mukataa arsası ve üzerinde bina, ağaçlar vs. gibi sonradan yapılan şeyler mülk olan ve bu mülk sahibinden alınan bugünkü intifa hakkına benzeyen, senelik takdir edilmiş bir kiradır "mukataalı vakıf" olarak kabul edilmektedir.⁶⁰

4- İcareteynli Vakıflar: Vakfa ait arazide binalara vesair tesisat vardır, fakat tamire muhtaçtır. Vakıf idaresi de tamir edecek mali güçte değildir. Vakıf idaresi bu binaların atıl kalmaması, vakfa gelir getirmesi ve aynı zamanda harap halde bulunan binaların tamir edilmesi için peşin bir kira

⁵⁹ Berki, 5.

⁶⁰ Öztürk, 93.

bedeli (muaccele) verilmesi şartıyla vakfa ait binaları kiraya verir. Alınan muaccele ile binaları tamir ettirerek intifaya şalin hale getirir ve binaları müstecîre teslim eder ve cüz'i bir kira bedelini de muayyen devrelerde müstecirden talep hakkı olur. Bu tür işleyen vakıflara icarateynli vakıf denir.⁶¹

3.2.2.4.2. Cumhuriyet Döneminde A- Mazbut Vakıflar:

Bunlar ayrı ayrı tüzel kişiliğe sahip olmakla beraber doğrudan doğruya Evkaf İdaresi tarafından idare ve temsil olunan vakıflardır.

Cumhuriyet döneminde bu görev Vakıflar Genel Müdürlüğünce yönetilmekte ve bu vakıfların bir bütün halindeki tüzel kişiliğini ayrı bir Genel Müdürlük temsil etmektedir.⁶²

B- Mülhak Vakıflar:

Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün kontrolünde mütevellileri tarafından idare olunan vakıflardır.⁶³

C- Aile Vakıfları:

Aile vakıfları, bir ailenin refahı, aile fertlerinin eğitim ve yetişmeleri, beden ve ruh sağlığı veya iktisadi geleceklerinin güven altına alınması gayeleriyle kurulan vakıflardır. M.K. 322'de düzenlenen bu vakıf türüne uygulamada pek rastlanamamaktadır.⁶⁴

⁶¹ Berki, 6.

⁶² Berki, 7.

⁶³ Berki, 7.

^Akinal, Teoman-Tezel, Adnan, Vakıfların Aksaklıkları ve Zorlukları, 195.
57

D- Diyani Vakıflar:

Amacı sadece diyani olan ve böylece ibadete özgü sırf dini amaçlar güden, özel nitelikteki vakıflara denir. Bu tanıma göre bir cami, bir mescit, bir kilise, bir havra inşası ve bunların masrafları ile buralarda hizmet edecek din görevlilerinin bakılıp beslenmesi ya da din bilginleri yetiştirilmek üzere medrese inşası ve öğrencilerin geçimini sağlamak amacıyla kurulan vakıflardır.⁶⁵

E- İstihdam Edilenlere ve İşçilere Yardım Vakıfları:

Bu tür vakıflar sıradan vakıflardan farklı olarak yönetimlerine, vakıftan yararlanan kişilerin de katıldığı kurumlardır. Mal varlıkları, vakfa ödenen aidatlarla oluşan ve çoğalan bu vakıflar, temel yapıları bakımından özel sosyal sigorta kuruluşlarıdır. Uygulamadaki adları ile "sandık" olarak anılan bu tür kurumlar, kesin bir zorunluluk olmadığı halde, yasayla vakıf türünde kurumlar sayılmıştır. Buna göre; evlenme, doğum, ölümlük, iş görmezlik, hastalık ve emeklilikte olduğu gibi kazalarda da zarara uğrama hallerinde, istihdam edilenlere ve işçilere çeşitli yardımlarda bulunmak üzere kurulan bu vakıflar, tamamen istihdam edilenlere ve işçilere yardım vakıfları olarak kabul edilecek demektir.⁶⁶

F- Kamuya Yararlı Vakıflar:

Gelirlerinin en az yarısından fazlasını kamu görevi niteliğindeki işlerin yapılmasına bırakmayı amaç edinmiş bulunan vakıflara kamuya yararlı vakıflar denir.

⁶⁵ Albay, 2780.

⁶⁶ Güneri, 222.

3.2.2.5. Batı'da Vakıf

Ortaçağ'dan bu yana Avrupa'da vakıfların olduğu bilinmektedir. İlk zamanlarda çoğunlukla kiliselere bağlı olarak ve dini gayelerle kurulan ve gelişen vakıflar yanında, o çağda bile din dışı sahalarda vakıflar kurulduğu görülmüştür.⁶⁷

19. y.y.'dan itibaren ortaya çıkan Amerikan vakıfları ise genellikle din dışı koşullarda ve büyük ticari kuruluşlar tarafından meydana getirilmiştir. Amerikan vakıflarının gösterdiği büyük gelişmeler ve gittikçe artan hizmetleri Avrupa ülkelerindeki vakıflarda, uluslar arası düzeydeki çalışmalarını insani gayelerle, gerçekleştirmekte olan toplumlara yardım konularına, bilimsel ve kültürel hizmetlere yöneltmişlerdir.

Batı Avrupa ülkelerinde vakıfların tescil zorunluluğunun olmaması küçük vakıfların çalışmalarının izlenememesi ve her ülkeden sıhhatli verilerin sağlanamaması gibi sebeplerle Avrupa'daki vakıf sayısını kesin bir şekilde ifade etmek mümkün değildir. Fakat, hemen belirtelim ki, genel toplamın en az yarısını İngiliz vakıfları teşkil eder.⁶⁸

Avrupa ülkelerinde çoğunlukla vakıf kavramını veren kelime kullanılmakla beraber, İngiltere'de daha ziyade "hayri kuruluş" anlamına gelen "charity" terimi kullanılmaktadır. Fakat felsefeleri ve çalışma şekilleri yönünden "charity"leri de vakıflar gibi değerlendirmek ve incelemek mümkündür.

Avrupa ülkelerinin çoğunda vakıf konusu, Medeni Kanun veya özel kanunlarla düzenlenmiştir. Fransız vakıfları,

⁶⁷Ural, 105.

⁶⁸Güneri, 15.

idare mevzuatı içinde yer alan hükümlerle düzenlenirken, Finlandiya dışındaki İskandinav ülkelerinde, Malta ve Avusturya'da örf ve adet önem kazanmaktadır. Denetimin şekil ve kapsamı da farklı olmakla beraber her ülkede vakıflar kamu kuruluşlarınca denetlenmektedir.⁶⁹

Avrupadaki vakıfların büyük bir kısmının bulunduğu İngiltere'de eğitim, sağlık, sanat ve bilim, din ve benzeri konularda faaliyet gösteren vakıflar, uzun bir gelenek ve tecrübeye dayanarak toplum tarafından benimsenmiş önemli kuruluşlardır. Kökleri Ortaçağa kadar uzanan vakıf müessesesi, sosyal kalkınma alanında da önemli hizmetler görmüştür.⁷⁰

Almanya'da II. Dünya savaşı sonrası devrede vakıfların çalışma konuları arasında bilim ve eğitim ağırlık kazanmaya başlamıştır. Özellikle Frits Thyscen Vakfının ve 1961 yılında VVolkswagen Vakfının kuruluşundan sonra vakıfların bu konulardaki çalışmaları ve fonksiyonları daha ağırlık kazandı. Vakıfların son zamanlarda bilim ve eğitim konularına öncelik vermelerinde Almanya ile ABD arasındaki ilişkilerin artması bir faktör olarak kabul edilmektedir.⁷¹

Vakıfların çalışma sahalarına bakıldığında diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi büyük bir çeşitlilik görülür. Gelişmekte olan ülkelere yardım tarımsal kalkınma, hayvancılığı geliştirme, kooperatifleri destekleme, sağlık yardımları, üniversiteler ve araştırma enstitülerini destekleme, hastane, huzurevi, okul ve öğrenci yurtları kurma ve işletme

⁶⁹ Güneri, 21.

⁷⁰Ural, 111. ⁷¹

Ural, 112.

gibi konular Alman vakıflarının çalışma sahalarına girmektedir. Bunların yanında işveren müesseseleri tarafından kurulan personele yardım vakıfları da vardır.

3.2.2.6. Toplumsal Hayat'ta Vakıfların Yararları

(Geçmiş ve günümüze ortak bir bakış açısıyla)

Vakıf müessesesi, yüzyıllar boyu toplumlarda varlıklı kişilerin mal varlıklarını belirli amaçlara tahsis etmeleriyle doğmuş ve gelişmiştir. Vakfedilen mallar ve gelirleri, toplumsal yararı olan bazı hizmetlerin yerine getirilmesi için kullanılmış, vakıfta bulunan kişinin ölümünden yüzyıllar sonrasında dahi vakfın amacını oluşturan hizmetlerin aksamaksızın götürülebilmesi sağlanmıştır.

İnsanların yaradılışında hayır işlerine karşı daima bir eğilim vardır. Bu eğilim inanç duygusu ile birleşince daha açık bir şekilde tezahür eder. Asırlardan beri vücuda gelen yollar, köprüler, çeşmeler, imarethaneler, medreseler ve mabedler gibi hayır müesseseleri bu eğilimin en canlı abideleridir.

Görmüş olduğu hizmetleri ile vakıf müessesesi, özel hukuk alanında sosyal adaleti sağlayan müesseselerin başında yer alır. Kısaca vakıf, özel mülkiyete konu olan bir hakkın yani taşınır ve taşınmaz mallarla, paraların arza ve irade ile çoğu kez toplum yararına devamlı olarak tahsis edilmesinden ibarettir.⁷² Bu nedenlerdir ki, sosyal adaletin yüzyıllar önce ülkemizin her yerinde bu müesseselerle

⁷² Güneri, 84.

abideleştirildiğini görmenin her zaman mümkün olduğunu söyleyebiliriz.

İnsanlar zeka, sağlık, yetenek vs. hususlarında eşit değildirlir. Kimi fakir, kimi zengin bazısı kuvvetli, bazısı zayıftır. Sosyal ve ekonomik şartları da aynı şekilde farklıdır. Çalışarak kazandığı geliri, ailesinin ihtiyaçlarını temine kafi gelmeyen fakirler, tedaviden ümidini kesmiş hastalar, savaş, tabii afet vs. gibi nedenlerle ana, babasını kaybedip, açıkta kalan çocuklar sosyal yardıma muhtaçtır.

İşte bu ve benzeri nedenlerle toplumda kişinin yalnız kendisini düşünerek yaşaması ve servet edinmesi, ahlaki, dini ve sosyal yönlerden özellikle bizim toplumumuzda hoş karşılanmamaktadır. Toplumda her tabakadan insanlar bir arada yaşamak zorundadır. İşte bu zorunluluk göz önünde tutulursa vakıf müessesesinin insanlar arasındaki eşitsizliği ortadan kaldırmaya yardım eden bir müessese olarak ortaya çıktığı görülür.

Vakıfların en büyük yararı, yaygın olduğu toplumda sosyal adaletin sağlanmasını temin etmesi ve sınıf farkının ortadan kaldırılmasını sağlaması veya toplumsal bir sorun olan bu durumun oluşmasına engel olmasıdır. Mardin "toplumsal sınıflar arasındaki uyumsuzluğun dünya medeniyetini sarsacak bir hal alabilmesi ihtimaline karşı medeniyet aleminin son yıllarda duyduğu büyük kaygı ve tasayı göz önüne alarak bizdeki vakıf usulünün toplumsal sınıflar arasındaki zenginlik ve fakirlik dolayısıyla açılan derin uçurumu" ⁷³ dolduracağından söz etmek suretiyle vakfın

⁷³ Mardin, Ebul'ula Vakıflar Ve Vakıf İdaresinin İstikbali Hakkında

toplum huzurunu ve ahengini sağlama yönünden gösterdiği yararlarını büyük bir açıklıkla belirtmiştir. Tarihi seyir içinde vakıfların, müslim, gayrimüslim halkın toplum içinde ne kadar yaygın olduğu göz önüne alınırsa toplumsal hayat içerisinde bir sosyal denge unsuru olduğu da cesaretle söylenebilir.

Vakıflar dini, sosyolojik, psikolojik ve ekonomik düşünce ve niyetlerle kurulmuştur. Vakıf yoluyla yapılan yardım, yoksulun ferdi yardımlarla zedelenen kişisel ve şahsiyetini aşağılık duygusundan kurtarır. Vakıftan faydalanacakların kişisel olarak adları belli olmadığından şahsiyetin himayesi sağlanmış şeref ve haysiyetin rencide edilmesi ve ihlali önlenmiş olur.

Yani sadece dini, ahlaki değil aynı zamanda hukuki-iktisadi bir karaktere sahip olan vakıf müessesesi bu günkü görüşlere göre devletin en önemli sorumluluklarından olan eğitim, bayındırlık, sosyal yardım işlerini mükemmel bir şekilde gerçekleştirmiştir, Özellikle Osmanlı İmparatorlu'nda vakıf yalnız dini alanda kalmamış, devletin girişim alanına sokulan ve sosyal bir mahiyet arz eden pek çok kamu hizmetlerini tutarlı ve aralıksız bir biçimde görülmesini sağlayan bir müessese niteliğini kazanmıştır. İşte vakıf bu hizmet alanları ile devletin az başarabildiği veya hiç başaramadığı bir takım amme hizmetlerinin fertlerin idaresiyle doğrudan doğruya yardımı sunan bir mahiyet arz eder. Vakıf şebeke haline gelmiş olan toplumlarda çeşitli amme hizmetleri vakıf gibi eski ve süslü bir müessese ile desteklenir ve devlet o ölçüde bütçeden tasarruf ederek, bu tasarruf ile daha başka amme hizmetlerini daha geniş bir şekilde gerçekleştirebilir.

Vakıfların devlete bizzat bu katkılarının yanında dolaylı yararları da dokunmuştur. Mesela, nazır, mütevelli, müfettiş üçlüsünün karşılıklı birbirlerini denetleyerek vakıf işlerini yürütmeleri ve her yılın sonunda hükümdara hesap vermeleri, imparatorluk tarihinde ilk bütçe uygulamasını Fatih devrinde ortaya çıkartmıştır. Devletin gelir ve gider hesaplarının yapılmadığı o günlerde bu önemli bir aşamadır.

74

Vakıf, iktisadi ve mali yardımlaşmada devamlılık ve verimlilik teşkil eden bir mahiyete de sahiptir. Şakir Berki, bunlara ilave olarak, vakfın ekonomik yönden mahiyetini açıklarken onu "para ve malların işletilmesi gibi çağdaş ekonomi ve ticaretin gereği, hatta temeli bulunan önemli bir esası fikirden fiile geçiren servetlerin durgun ve verimsiz kalmalarına izin vermeyen" bir teşebbüs olarak gösterir.⁷⁵ Vakıfların bu biçimde gösterilişi bugünkü modern vakıf anlayışına tümüyle uygun düşmektedir.

Vakıfların statüleri demek olan vakfiyelerinde gösterilen hayır, şart ve hizmetlerinin yerine getirilmesi için hemen her vakfın kendisine gelir sağlayan akarların daha doğrusu mallarının bulunması şarttır. Görülüyor ki, vakıf her şeyden önce bu yönü ile gelir getiren bir müessese olarak ortaya çıkmaktadır. Esasen vakfın bünyesini bir amaca tahsis edilmiş olan mal topluluğu teşkil etmektedir.⁷⁶

Vakıflar bünyelerinde muhafaza ettikleri bu mal topluluğunu işletmek ve gayelerinin tahakkuku sağlayacak

⁷⁴Özlürk, 138.

⁷⁵ Berki, 3.

⁷⁶ Güneri, 9.

sermayeyi temin için fabrikalar kurarak ülkenin ekonomik kalkınmasına katkıda bulunmakta, işhanı ve akar inşaatları ile de şehir ve kasabalar imar etmektedirler. Türk kültürünün Rumeli'de kuvvetle yerleşmesinde ve Balkanlar'da "Şehir hayatı'nın inkişafında bu vakıf sisteminin büyük bir hizmeti olduğu asla unutulmamalıdır.⁷⁷

Bu günkü Türk toplumunda olduğu gibi Osmanlı toplumunda da vakfa dinî olmaktan çok beledi bir kuruluş olarak bakmak gerekir. Genellikle şehrin bütününü ilgilendiren her türlü hizmetler vakıflar kanalıyla yapılmaktadır.

Her şeyden önce şehirlerin hatta birçok köyün su ihtiyaçlarının giderilmesi umumiyetle vakıflar tarafından gerçekleştirilmiştir. Vakıflar ayrıca sokakları süpürmekle görevli süpürgeciler tayin ederek, umumi helalar yaptırarak, şehirlerin temizliği ile de meşgul olurlar, şehirlerin güzelleşmesi için bahçeler vakfederek onları yetenekli bahçıvanların ihtimamına terk edip herkesin hizmetine sunuyorlardı. Bilhassa tüccarların dükkanlarını korumaya mecbur olan gece bekçilerin ücretlerini vakıflarının gelirleri üzerinden ödeyerek şehirlerin emniyetini de temin ediyorlardı. Diğer taraftan Büyük Osmanlı Şehirleri arasında ki ulaşımında, vakıf müessesesine çok şeyler borçlu olduğu bir gerçektir. Burada yolların, fenerlerin, köprülerin ve kalelerin inşasında ve büyük yol bağlantılarının bazı konaklama yerleri üzerine kervansarayların tesisinden söz ediyoruz.⁷⁸

⁷⁷ Köprülü, 26.

⁷⁸ Yediyıldız, 6.

Osmanlı toplum yapısı içerisinde, daha önceden-belirttiğim gibi sosyal dayanışmanın en güzel örneğini sergileyen "avarız vakıflar" ile bir bakıma da bugün köy tüzel kişiliği ve belediyelerin yapmakta olduğu hizmetler yürütülmekte idi.

Günümüz sosyal devletlerinin, toplum geleceğini güvence altına alabilmek için tesis ettiği "sosyal güvenlik kurumları" Osmanlı devletinde avarız vakıfları yoluyla devletin katkı ve koordinatörlüğü olmaksızın gerçekleştirilmiş olup, hatta bugünkü seviye dikkate alındığında daha ileri noktalara ulaştırılmıştır. Ülkemizde bugün kamu kuruluşları ile endüstriyel ve sanayi dallarında tesis edilmiş özel sektör kuruluşlarında tarım kesiminin dışında, kendi işyerlerinde çalışanlar da Bağ-Kur yoluyla sosyal güvenlik kapsamına alınabilmişler. Ev hanımlarının bu kapsama alınması ise çok yenidir.

Günümüz sosyal güvenlik kurumlarını, toplumun belirli kesimine ulaştırabilmiş olması yanında "avarız vakıflarının" sosyolojik açıdan en küçük yerleşim ünitesi olan köylere kadar yaygınlaştırılmış olması ayrıca üzerinde durulması gereken bir husustur. Bu bakımdan avarız vakıfları, komün ve korparosyon ruhunun en güzel tecellisidir.

Vakıflar çok geniş amaç kavramlarıyla Türk toplumunun bütün ihtiyaçlarına cevap vermeye çalışan, tek yaygın toplumsal kuruluştur.

3.2.2.6. Vakıfların Hizmetleri

Temeli halisane düşünce ve yüce insani duygularla oluşturulan bu kurum geçmişte olduğu gibi günümüzde de

hizmet kervanını günün şartlarına uygun bir şekilde geliştirerek devam ettirmektedir. Toplumda sevgi, saygı, yardım ve dayanışma gibi yüce duygu ve düşüncelerin yerleşip yaygın bir hale gelmesinde büyük rolü olan ve topluma yıllardır sayısız hizmetler sunan bu müessese, Cumhuriyet döneminde bir takım yeni ve olumlu atılımlarda bulunmuş, özellikle son yıllarda ortaya koyduğu planlı ve programlı çalışmalarla yüce milletimizin gönlündeki seçkin yerini muhafaza etmiştir.

Vakıfların sunduğu hizmetleri şu başlıklar altında sıralayabiliriz:

1. Sosyal Yardım Hizmetleri
2. Eğitim Hizmetleri
3. Sağlık Hizmetleri
4. Ekonomik Hizmetler
5. Turizmi Destekleyici Hizmetler
6. Kültürel Hizmetler
7. Askeri Hizmetler

Sosyal Yardım Hizmetleri

Bugün Sosyal refah toplumlarında yaygın olan Sosyal Hizmet Felsefesi insanların her bakımdan sosyal güvenceye kavuşturulmaları fikrinden kaynaklanmaktadır.

Ancak zamanımızın sosyal devlet anlayışı insan unsurunu esas almaktan ziyade ekonomik ve sosyal gereksinmelerin karşılanmasını hedef almaktadır. Bugün vatandaş devlete karşı görevlerini vergi ödemekle yerine

getirir. Devlet de bunun karşılığında bireylerin sosyal güvenliğini teminat altına alır. Devlet böylece siyasi güvenliği de gerçekleştirmiş olur. Sosyal güvenlik sisteminin yaygınlaşmadığı gelişmekte olan ülkelerin içinde bulunduğu toplumsal bunalımın, temelde yatan en önemli nedenlerinden bir tanesi bireyin kendisini güvencesiz hissetmesidir. Bu durum ise toplumsal patlamalarla yol açıcı bir ortam oluşturur.

79

- Cami, mescit, namazgah gibi mabetler
- Köprüler
- Hamamlar
- Sınır güvenliği sağlayan ribat ve kaleler
- Yolcuların emniyetini sağlayan menzil hanları ve güvenlik yapıları
- Yolcuların dinlendiği kervansaraylar
- Açları doyuran aşevleri
- Yoksulları kollayan misafirhaneler
- Kimsesiz çocukları himaye eden yuvalar
- Dullara destek olan yardım fonları
- Zayıf bünyeli kişileri koruyup, geliştiren tabhaneler
- Darlıkta olanları donatıp, sünnet ve düğün masraflarını karşılayan sosyal yardım fonları
- Kimsesiz çocukları himaye eden emzirme ve büyütme yuvaları

79 Gökçe, 7.

68

- Bayramlarda çocukların sevindirilmesi için öngörülen fonlar

- Evlatlık ve hizmetçilerin hırpalanıp azarlanmaması için kırdıkları kap kaçağın tazmin edilmesine ayrılan yardım fonları

Vakıf kavramı sosyal dayanışmayı gerçekleştirip kuvvetlendirmiş ve bunun doğal sonucu olarak sosyal yapıyı düzenleme görevini de yerine getirmiştir.

Eğitim Hizmetleri

Vakıfların yüzyıllardır olduğu gibi bugünkü yürütmekte olduğu en önemli hizmetlerden biri de eğitim hizmetidir. Cumhuriyet dönemini başından günümüze kadar olan dönemdeki vakıfların eğitim hizmetlerini şu başlıklar altında sıralayabiliriz:

a- Bazı eğitim kurumlarına katkı ve yardım

b- Vakıf öğrenci kampları

c- Vakıf öğrenci yurtları

d- Burslar

Bazı Eğitim Kurumlarına Katkı Ve Yardım

Cumhuriyet'in ilanından sonra hızla gelişen ve ilerleyen ülkemizde hizmet sahalarının gerektirdiği yeni bakanlık ve kurumların kurulmasıyla öteden beri vakıflar tarafından yürütülen bazı hizmetler ilgililik ve kurumlara devredilecek vakıfların yükü bir parça hafifletilmiştir. Bu arada Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile eğitimde birlik ve bütünlük düşünülerek medreseler kapatılmış, eğitim ve öğretim hizmetleri Milli Eğitim Bakanlığı'na verilmiştir. Dar'ül Kurra gibi

müesseseler yerine Kur'an Kursları açılarak Diyanet işleri Başkanlığı'na devredilmiştir. Böyle olmasına rağmen vakıflar, o döneme kadar yürüttüğü eğitim hizmetlerini tamamen bırakmamış gelirin el verdiği oranda bir çok eğitim faaliyetleri ile devlete katkısını devam ettirmiştir.

Bir taraftan medrese, mektep ve külliye gibi eğitim ve öğretim amaçlı abide ve eski eserlerin onarımına muhtaç olanlarına orjinal değerlerine zarar vermeksizin, aslına uygun bir şekilde onarım çalışmalarını yürüterek, korunmalarını ve günün şartlarına göre bunlardan yararlanılması sağlamışlardır. Bu şekilde onarılarak hizmete açılan eserlerin sayısı pek çoktur.

Diğer taraftan sosyal eğitim hizmetleri ile ilgili binaları yaparak veya yapımına büyük çapta katkıda bulunarak ilgili kuruma teslim etmiştir. Bunlar arasında Ankara Hukuk Fakültesi, Etimesgut Yatılı İlkokulu, Perteuniyal Lisesini sayabiliriz. Ayrıca bazı vakıflar Ankara Numune Hastanesi, Türk Maarif Cemiyeti, Çocuk Esirgeme Kurumu ve Şehitlikleri İmar Cemiyeti gibi yapmış olduğu nakdi yardımlarla memleketin ilim ve irfan hayatına hizmet etmiştir.⁸⁰

Vakıf Öğrenci Kapları: İstanbul'daki imaretlerde inşa edilen ilkokul çocuklarının zayıf ve bakıma muhtaç olanları her sene tatil aylarında şehir civarında sahilde kurulan kamplara alınarak tatil yaptırılmış ve böylece sağlıklı olarak yeni ders yılına girmeleri sağlanmıştır.

Vakıf Öğrenci Yurtları: Bütün bunların ötesinde vakıf öğrenci yurtlarının ve son yıllarda vakıf öğrenci evlerinin tesis,

⁸⁰Yediyıldız.6.

bakım ve geliştirilmesine büyük önem verilmiştir. Birçok vakfiyede okul çağındaki yoksul öğrencilerin eğitim ve öğretimlerine geniş yer verildiğinden bu konudaki vakfiye şartları göz önünde tutularak geleceklerini kazanma çabası içinde bulunan başarılı, çalışkan ve muhtaç durumdaki öğrencilerin problemlerine eğilen Vakıflar Genel Müdürlüğü, memleketimizin birçok il ve ilçesinde vakıf öğrenci yurtları açmıştır. Bu amaçla 1953 yılından itibaren açılmakta olan Vakıf Orta Öğretim Öğrenci Yurtları'nda öğrenciler karşılıksız olarak barındırılmıştır.

Bu yurtlara ilkokulu bitirip de mahallesinde lise bulunmaması dolayısıyla tahsiline devam edemeyen kabiliyetli fakir çocuklar alınarak, orta ve lise öğrenimlerini yapmaları temin edilmiştir. Bunlardan liseyi iyi derece ile bitirip, üniversiteyi kazanmış olanlar yüksek öğrenim yurtlarına alınarak yüksek öğrenimlerini yapmaları sağlanmıştır.⁸¹

Burslar: vakıfların eğitim hizmetlerinden biri de burs vermektir. Orta öğretim ve yüksek öğretim öğrencilerine verilen burslar karşılıksız olup, amaç yoksul ve çalışkan öğrencilerin okul masraflarına katkıda bulunmaktır.

Sağlık Hizmetleri

Vakıf müessesesi her şeyden önce iyilik yapabilme, toplumun çeşitli sorunlarına çare bulma, toplumdaki beşeri sıkıntı ve ızdıraplara merhem olabilme gibi çok ulvi hislerin belirli bir nizamla ve sürekli devam etme isteği ile tatbikat alanına konulması demektir.

Mali gücü yetersiz olanların hastalıklarında, büyük bir ihtimamla tedavilerini karşılık beklemeden ve onları topluma sağlıklı olarak iade edecek vakıf hastanelerinde meydana getirilmesi yukarıda bahsettiğimiz ulvi düşüncenin bir neticesidir.

Anadolu'da Selçuklu imparatorluğu zamanında meydana getirilen vakıf Dar'üşşifa'lardan sonra İstanbul'un Türkler tarafından fethinin hemen akabinde Fatih Sultan Mehmet'in Fatih Külliyesinde meydana getirdiği Dar'üşşifa (Hastane), bilahare Kanuni devrinde inşa edilen hastane, II. Selim'in zevcesi Nurbanu Sultan'ın Külliye'sine dahil Dar'üşşifa sırf fakir ve hasta vatandaşların tedavileri için tesis edilmiş müesseselerdir.

Örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Daha sonra hayırsever bir Türk hanımının, Bezm-i Alem Valide Sultan'ın tesis ettiği ve bugün dahi hizmetine devam eden Vakıf Gureba Hastanesi toplumda vakıf yoluyla meydana getirilen dayanışma eserlerinin en müstesna bir örneğidir.

Ekonomik Hizmetler

Daha önce bahsettiğimiz dolaylı hizmetlerin yanında sosyal, iktisadi ve mali sahalarda Vakıflar Genel Müdürlüğü kamu yararı ve kar gayesiyle vakıf işletmeleri kurmuş anonim ortaklıklara katılmış, hiç de küçümsenmeyecek oranda eserler meydana getirmiştir. Bunları şöyle sıralayabiliriz:

A) Vakıf İşletmeleri:

- Vakıf Zeytin İşletmesi

- Vakıf Menbaa Suyu İşletmesi

B) Vakıf İştirakleri:

- Vakıflar Bankası T.A.O.

- Taksim Otelcilik A.Ş.

Turizmi Destekleyici Hizmetler

Vakıflar Genel Müdürlüğü, bünyesindeki otel, motel ve kervansaraylarla turizme hizmet etmektedir. Ayrıca Kültür ve Turizm Bakanlığı işbirliği ile turizme yeni tesisler kazandırma amacındadır.

Askeri Hizmetler

Türkler o kadar çok değişik amaçta ve türde vakıflar kurmuştur ki diğer toplumdaki vakıflar sayı ve çeşit bakımından Türklerin kurdukları vakıfların onda birine ulaşamamıştır. Eski Türk vakıfları arasında askere silah ve giysi temini, donanmaya yardım gibi çeşitli askeri amaçlı vakıfların bulunduğu tespit etmek mümkündür.

Günümüzde de askeri amaçlı kurulan vakıflar vardır. Bu vakıfların gayeleri ordunun ihtiyaçlarını sağlamak ve savunma sanayiine katkıda bulunmaktır.

Bunlardan en önemlileri Türk Deniz Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (19 Temmuz 1909, Osmanlı döneminde kurulmuş), Türk Hava Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (1970), Türk Kara Kuvvetlerini Güçlendirme Vakfı (1974, Kıbrıs Barış Harekatını izleyen günlerde kurulmuş) sayabiliriz.⁸²

⁸² Olcay, Turhan, Askeri Amaçlı Vakıflar, 276.

Günümüz önde gelen sivil toplum kuruluşlarından olduğunu düşündüğüm ve toplumsal dayanışmayı sağlayıcı bir işlev gördüğüne inandığım Mehir Vakfını ve etkinlik alanlarını, araştırmamızın dördüncü bölümünde geniş bir şekilde inceleyerek, konuya açıklık getirmeye çalışacağım.

3.2.3. SENDİKALAR

İlk sendikalar 1909'da yürürlüğe giren Dernekler Yasası çerçevesinde kuruldu. Cumhuriyet döneminin ilk anayasasında işçilere sendikalaşma hakkı tanıdıysa da, 1925 Takrir-i Sükun Kanunu ertesinde sendikal hayat bir süre sessizliğe büründü. 1933-1938 arası yapılan yasal düzenlemelerle sendikalaşma ve grev hakkında kesin yasaklar getirildi. Çok partili rejime geçiş döneminde, 1947 yılındaki 5018 sayılı yasa ile sendikalaşma yasağı kaldırıldı, ama grev yasağı, sendikaların üst kuruluşları oluşturması ve siyaset yasağı yine devam etti. 1952'de ilk sendikal birlik Türk-İş kuruldu.

1960 Anayasası'nın getirdiği özgür ortam içinde sendikalaşma konusunda ciddi adımların atıldığını görüyoruz. 61 Anayasası tüm çalışanlar sendika hakkını, işçilere grev ve toplu sözleşme hakkını tanıdı. 1963-65 arasında kamu çalışanları dahil olmak üzere tüm çalışanların sendikal hakları yeni yasalarla düzenlendi. 1967 lerde DİSK kuruldu.12 Mart sonrasında çalışanların sendikaları üzerinde baskı yoğunlaştı. 1971 yılındaki anayasa değişikliği ile kamu çalışanlarının sendikalaşması yasaklandı. Bunu izleyen yıllarda, kamu çalışanları ancak dernekler şeklinde örgütlenebildiler.

12 Eylül sonrasında Türk-İş ve Hak İş dışındaki tüm sendika konfederasyonları ve bağlı sendikalar ile kamu çalışanlarını örgütlendiren tüm dernekler kapatıldı. Bugün sendika ve konfederasyonlar, 1983 yılında yayınlanan 2821 sayılı sendikalar kanununa tabidir. Bu yasa, bu alanı düzenleyen 1947 yılındaki 5018 ve 1963 yılındaki 274 sayılı yasalardan sonra üçüncü yasadır. 1982 Anayasası'nda sendikalarla ilgili 51. ve 52. Maddelerin varlığı yeni bir sendikalar yasasını zorunlu kılmıştır. Taraf olunan uluslar arası sözleşmeler aykırı olarak birçok hüküm benimsendi. Grev hakkı kısıtlandı, siyasetle ilgilenmeme yasağı kondu. Örgütlenme açısından sendikaların iş kolu esasına göre ve ülke çapında örgütlenmiş olmaları, yani milli tip sendikacılık yapmaları şart koşuldu. Sendikaların istedikleri uluslar arası üste sendikalara üye olmaları kısıtlandı. Bu dönemde, anayasada kamu çalışanlarının sendikalaşması konusunda var olan boşluklar kamu çalışanları ile siyasal iktidarlar arasında uzun bir mücadele döneminin başlamasına yol açtı. Sivil toplumun gösterdiği dinamizm ve mücadelecilik tavrı sonucunda, 1988 ve 1995'te yapılan bazı yasal değişikliklerle sendikaların çalışmalarında kimi sınırlandırmalar kaldırılmıştır. Anayasanın 1995 yılında değiştirilmesiyle de bir kısım yasakların temeli ortadan kalkmıştır.

83

Sendikalar temsil ettikleri kitlenin yalnızca ekonomik değil, sosyal ve siyasal sorunlarıyla da ilgilenmek durumundadırlar. Zaten 21. yüzyıl'a girdiğimiz şu günlerde tüm dünyada endüstriyel ilişkilerde çalışma hayatında,

⁸³ Gönel, Aydın, Önde Gelen STK'lar, 6,7.

ekonomide, çalışanların konumlarında hızlı bir değişim söz konusudur. Bunun yanında globalleşme ile emeğin gücünde ve seyrinde önemli değişiklikler oluşmuştur. Böyle bir dönemde sendikalarda kendilerini geriden tanımlamak durumundadırlar. Sendikalar, temsil ettikleri kitlenin eğitimiyle eğlencesiyle, sağlık sorunlarıyla, konut sorunlarıyla vs. ilgilenmek durumundadırlar. Sendikalar, temsil ettikleri kitlenin yasadışı ülkenin çevre sorunundan politik sorunlarına, kültürel problemlerinden yaşam standartlarının yükselmesine kadar her alanda faaliyet göstermelidirler.

3.2.3. TİCARET VE SANAYİ ODALARI, ESNAF ÖRGÜTLENMELERİ

Osmanlı devletinde ilk odalar 1879 yılında kuruldu. Bu kuruluşlara verilen temel işlev, daha çok hükümete danışmanlık yapma ile sınırlı tutulmuştu. 1910 yılında kabul edilen "Ticaret ve Sanayi Odaları Nizamnamesi" ile tüccar ve sanayiciler aynı çatı altında örgütlendirildiler. Bu kuruluşlara kayıt zorunluluğu yoktu. 1925 yılında 655 sayılı "Ticaret ve Sanayi Odaları Kanunu" ile tüm tüccar ve sanayiciler bir odaya kayıtlı olmak zorunda tutulmuşlardır. Seçimler 2 dereceli idi ve oda meclisini seçen seçmenler kurulunun yarısı, Ticaret Bakanlığı tarafından tüccar ve sanayiciler arasından belirleniyordu. Odaların genel sekreterleri de Ticaret Bakanlığı tarafından atanıyordu. 1943 yılında, savaş döneminin de etkisiyle devletin vesayet ve denetimini daha da artıran 4355 sayılı yasa çıkarıldı. 1950 seçimlerinin hemen öncesinde çıkarılan 5590 sayılı yasa daha demokratik düzenlemeler getirmiştir. Odalara genel sekreterlerini kendilerinin ataması hakkı tanınmıştır. Ayrıca, odalara birlik

kurma hakkı verilmiştir. Bu birliğe bağlı odalar, ticaret odaları, sanayi odaları, sanayi ve ticaret odaları, ticaret borsalarıdır.

Tüccar ve sanayicinin örgütlenmesinde iş kolu esaslı yerine coğrafi temelde örgütlenme benimsenmiştir.⁸⁴

Osmanlı Devleti'nin esnaf örgütlenmesi temelde fütüvvet ve Ahilik teşkilatları üzerine kuruludur. Ünlü tarihçi Caner Arabacı, "Ahiliğin sadece ticari bir faaliyet değil insan hayatını kaplayan bir yüksek ahlak kurumu, medeniyet olayı olarak üzerinde özellikle durulması gereken bir tarih olayı" olduğunu belirtir; "Ahilik teşkilatı, asırlarca esnaf-sanatkar dahil ticari, siyasi hatta yer yer askeri sahalarda söz sahibi olmuştur. Sonra Loncalar, gediklerle varlığını sürdüren hayati bir teşekkül olmaktan XIX. yy.'dan itibaren çıkmıştır" der.⁸⁵

Osmanlı devletinde esnaf örgütlenmesine baktığımızda fütüvvet ve Ahi teşkilatlarının idari vesayet altına alındıklarını görüyoruz. Bu kurumların örgütlenme şeması, örgütlenmenin ve örgüt yönetiminin dinsel/geleneksel hukuksal süreci bunu göstermektedir. Merkezi yönetim ile esnaf birliği arasındaki ilişkiyi sağlayan "kethüda", esnaf tarafından seçilse bile merkezi yönetimin bu seçimi onaylaması gerekmektedir.

Loncaların ortaya çıkması ise değişen ihtiyaçlara yanıt verme zorunluluğunun bir ürünüdür. Önceki her iki örgütlenme de tarikatlerle içice dinsel bir yapıdır. Daha sonra değişen şartlar ve Müslüman olmayanların da dahil olmasını sağlamak amacıyla loncaların kurulmaya başlandığı

⁸⁴ Gönel, 9.

⁸⁵ Arabacı, Caner, "Konya Ticaret Odası'nın Tarihçesi"; Yeni İpekyolu, Mayıs, 1998

görülmektedir. Loncaların önemli bir özelliği din farkı gözetilmeksizin bütün esnafa açık olmasıdır.

Tanzimat sonrasında bozulan lonca teşkilatı yerine fiilen esnaf kahyalığı adında bir örgütlenme gündeme gelmiştir. Bu esnaf içine küçük sanatkar ve küçük tacir ve bağımsız işçilerden olan (hammal, manavcı, arabacı gibi meslekler) girmektedir. II. Meşrutiyet dönemine gelindiğinde, bütün esnaf kahyalıkları, 13 Şubat 1325 tarihli, Esnaf Cemiyetleri Talimatnamesi ile kaldırılmakta, esnafın her biri için ayrı ayrı "ihtiyari" cemiyet kurma hakkı tanınmaktadır.

Esnaf Cemiyetleri ile Sanayi ve Ticaret Odalarına ilişkin Cumhuriyet'in hemen başında yayınlanan kanunla, daha önce 24 nisan 1912 tarihli değişikliklerle şehremaneti ve belediyelere verilen görevler Ticaret Vekaleti'ne aktarılıyor ve Esnaf Cemiyetleri Ticaret Vekaleti'ne bağlanıyordu.⁸⁶

1953'e gelindiğinde Türkiye Esnaf ve Sanatkarlar Konfederasyonu (TESK) kuruldu. Yaklaşık 4 milyon esnafı bünyesinde örgütleyen kuruluş, çeşitli esnaf ve sanatkar federasyonlarından oluşuyordu. Günümüzde bu alanda TESK'ten başka kefalet kooperatifleri de bulunmaktadır.⁸⁷

Kooperatifler, barolar, mühendis ve mimar odaları, ziraat odaları, tabip odaları, eczacı odaları, basın odaları, vb. bir çok örgütlenme biçimleri de günümüz sivil toplum Türkiye'sinin önemli yapı taşlarını oluşturmaktadır.

⁸⁶ Alkan, Mehmet, Ö., "Sivil Toplum Kurumlarının Hukuksal Çerçevesi 1839-1945", Tanzimat'tan Günümüze İstanbul'da STK'lar, 63,69. ⁸⁷ Gönel,

9.

3.3. TÜRKİYE'DE SIVİL TOPLUM KURULUŞLARININ KURULUŞ AMAÇLARI

Türkiye'de Sivil Toplum Kuruluşları, kuruluş amaçlarına göre çeşitli gruplarda toplanabilirler:

1.Kültür Kuruluşları: Kültür, folklor, bölgesel ve uluslar arası kültür ve dostluk kuruluşları.

2.Sanat Kuruluşları: Dil-Edebiyat, müzik, resim-heykel, sinema ve fotoğraf, tiyatro, opera ve bale kuruluşları.

3.Din Kuruluşları: Mezhep ve tarikatlarla ilintili kuruluşlar.

4.Politika Kuruluşları: Barış, insan hakları ve politik düşünce kuruluşları.

5.Sağlık kuruluşları: Tıp kuruluşları.

6.Sosyal Hizmet Kuruluşları: Hayır kuruluşları, özürlüler, tüketiciyi koruma, bağımlılar, emeklilik kuruluşları.

7.Çevre Kuruluşları: Tarihi ve doğal çevreyi koruma, arkeoloji, müzecilik, hayvan kuruluşları.

8.Eğitim Kuruluşları: Halk eğitimi, kütüphanecilik kuruluşları, üniversite geliştirme-güçlendirme vakıfları.

9.Ekonomi Kuruluşları: Çeşitli sanayi dallarında faaliyet gösteren kurumların ekonomik ilişkileri geliştirmek amacıyla kurdukları kuruluşlar.

10.Dayanışma Kuruluşları: Çeşitli sanayi dallarında faaliyet gösteren kurumların ekonomik ilişkileri geliştirmek amacıyla kurdukları kuruluşlar.

11.Bilim Kuruluşları: Temel ve sosyal bilimleri geliştirmeyi amaçlayan kuruluşlar.

12.Spor ve hobi Kuruluşları.

13.Kadın ve Çocuk kuruluşları.

14.Konut Kuruluşları.

15.İletişim Kuruluşları: Basın Halkla ilişkiler, reklamcılık vb. Kuruluşlar.

STK'ları amaçlarına göre sınıflandırdığımızda, dayanışma, eğitim, ekonomi ve kültür amaçlı kuruluşların olarak ilk sıraları paylaştıkları gözlemlenir.

Amaçlarına göre STK'lar sıralandığında, derneklerin birçok alanda ilk sırada yer aldığı gözlemlenir. Yalnız, vakıflar, din eğitim alanlarında en başta, bilim, kültür, sosyal hizmet ve politika alanlarında ikinci sırada gelirler; kooperatifler, konut alanında ilk sıradadırlar.

Önde gelen kuruluşlar arasında her dönemde dayanışma amaçlı STK'ların ilk sırada olduğunu görürüz. Ekonomi kuruluşları 1863-1923 döneminde hızlı bir gelişme göstermiş ama sonra oransal olarak azalmıştır. Eğitim kuruluşları 1961 sonrasında artış göstermiş ve 1981 sonrasında kültür kuruluşlarıyla beraber ön sıraya geçmiştir. Konut kuruluşlarının, kooperatifleşme hareketinin güçlenmesi, yapılaşmanın hız kazanması ile 1981 sonrasında büyük bir sıçrama yaptığı gözlemlenir. Çevre kuruluşları ise, çevre sorularının yükselen popülaritesine paralel olarak 1981 sonrasında hızlı bir artış göstermiştir. Spor kuruluşları zaman içinde önceleri sahip oldukları oransal ağırlıklarını yitirmiştir.

3.4. TÜRKİYE'DE SİVİL TOPLUM KURULUŞLARINDA YÖNETİM

Sivil toplum kuruluşları farklı yasalarla yükümlü oldukları için, farklı işleyiş kurallarına sahiptir. Yönetimin belirlenmesi de farklı süreçlerde gerçekleŐtirilir.

Yönetim kurulunun seçimi farklı STK tiplerinde Őyledir:

Derneklerde, yönetim kurulu beş asıl ve beş yedek üyeden az olmamak üzere genel kurulca gizli oyla seçilir.

Vakıflarda, yönetim sadece vakfı kuranın iradesine göre belirlenir. Genellikle müteveli kurulu olarak bilinen yönetim organının oluşumu vakıf senedinde belirtilir. Vakıflarda, genel bir kural olarak, ayrıca irade oluşturacak bir karar organına yer yoktur. Ancak, özellikle son 10 yıl içinde kurulan vakıflarda genel kurul gibi ayrı bir karar organı oluŐturulduđu görülmektedir. Bundan başka, özel kanunlarla kurulan bazı vakıflar vardır: TSK Güçlendirme Vakfı, Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışma Vakıfları, evre Koruma Vakıfları. Bunların yönetimlerinde kimlerin yer alacağı ilgili kanunlarca belirlenir. Bunlar genellikle merkezi ve/veya yerel yönetimde görev alan kiŐilerden oluşur.

IV. BOLÜM

MEHİR VAKFI

(Bir Sivil Toplum Örneği)

Vakıf, Mustafa Özdemir başkanlığında, Hasan Türk, A. Kadir Göksu, Sabit Koç, Mehmet Ünal, A. Tayyar Çay ve Ahmet Baydar tarafından 1996 yılında, Konya'da kurulmuştur. Kuruluş amacı, vakıf ana sözleşmesinde "ihtiyaç sahibi gençlerin evlenmeleri için maddi yardımlar yapmak" şeklinde belirtilmektedir.

Vakıf, amacı ve kuruluş yeri itibariyle Cumhuriyet Dönemi'nin ilk ve tek örneğidir.

Benzer bir oluşum, Cumhuriyet öncesi dönemde, Karadeniz Ereğlisi'nde vardır. Tunali Hilmi Bey başkanlığında, 16 Ocak 1910'da, "Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti" adıyla kurulmuştur.⁸⁰

Her iki sivil toplum kuruluşu da büyük merkezler dışında kurulmaları ve temelde aile kurumunu incelemeleri yönüyle birbirleriyle benzeşmektedirler. Bu benzerlikleri Mehir Vakfı'nın ana sözleşmesi ve Evlendiriciler Cemiyeti'nin nizamnâmesi'nden takip ederek gözlemlemek olasıdır.

Örneğin, Mehir Vakfı, ana sözleşmesinde, "ihtiyaç sahibi gençlerin evlenmeleri için maddi yardımlar yapmak" şeklinde belirlediği amacını gerçekleştirmek için her türlü faaliyette bulunabileceğini, vakfın bu organizasyonu, evlenmek amacıyla maddi yardım talep edenleri bir kurul tarafından incelemeye alarak ve muhtarlarla yardımlaşarak gerçekleştireceğini belirtmektedir.

Evlendiriciler Cemiyeti Nizamnâmesi'nin birinci maddesi ise şöyledir: "Vatan, boşluk, zürriyetsizlik yüzünden

⁸⁸ Hamide Koyukan, "Karadeniz Ereğlisi Evlendiriciler Cemiyeti", Toplumsal Tarih, 27/21-23.

tehlikededir. Yetişmiş kızları, delikanlıları bir an evvel evlendirmek; bunların fakir, kimsesiz, olanlarına ev, tarla, sermaye yahut çiftçilik levazımı tedarik etmek."

4.1. VAKFIN ORGANLARI

4.1.1. Vakıf Fahri Başkanı

İllerde ilin valisi, ilçelerde ilçe Belediye Başkanları vakfın fahri başkanıdır.

4.1.2. Vakıf Kurucu Heyeti

Vakıf kurucu heyeti yedi üyeden oluşmaktadır. Vakıf kurucu heyeti vakfın en yetkili organı olup bu vakfın kurulmasında maddi ve manevi katkıda bulunan kimselerden oluşmaktadır.

Vakıf kurucu heyeti, mütevelli heyetinin ve murakabe heyetinin üyelerini seçer ya da azleder.

Mütevelli heyetçe karara bağlanan temsilcilik ve şubelerin kuruluşlarını onaylar ya da fesheder.

Vakfın bütçesi ile hesaplarını kontrol eder. Mütevelli ve murakabe heyetlerinin raporlarını inceler, karara bağlar.

Vakfın amacı doğrultusunda hizmetlerin yerine getirilmesi için yöntemler ve uyulacak ilkeleri belirler.

Vakfın çalışma ve gelişim programlarını inceler, kabul ya da reddeder.

Vakfın amacına aykırı davranışlarda bulunan üyeleri üyelikten çıkarır.

Gerektiğinde vakfın sona ermesine karar verir.

Kurucu Heyetin Çalışma Yöntemi:

Vakıf kurucu heyeti toplantılarını, kendi arasından seçtiği bir başkan, bir başkan yardımcısı ve iki katipten oluşan başkanlık divanı yönetir.

Bu divan toplantı tutanaklarını müteveli heyetine ulaştırır.

6 Mart 1996 tarihli vakıf ana sözleşmesinde kurucu heyet 7 kişiden oluşmaktadır. Bunlar:

1. Mustafa Özdemir
2. Hasan Türk
3. A. Kadir Göksu
4. Sabit Koç
5. Mehmet Ünal
6. A. Tayyar Çay
7. Ahmet Baydar

4.1.3. Vakıf Müteveli Heyeti

Vakıf müteveli heyeti, kurucu heyet arasından seçilmiştir. Seçimler gizli oyla yapılmıştır.

Müteveli heyet, kurucu heyetin yetkileri dışında kalan çalışmaları yürütür.

Gerektiğinde kurucu heyeti toplantıya çağırır. Vakfın senelik bütçesini ve faaliyet raporunu hazırlar.

Kurucu heyetin hazırlamış olduğu talimatları uygular.

Vakfın amaçlarını ihlal etmeksizin, vakfa ait, menkul ya da gayri menkul üzerinde tasarruflarda bulunur.

Vakıf adına, her türlü hukuki ve mali sözleşmeleri yapar.

Vakfın hizmetlerinin yerine getirilmesi için daimi ya da muvakkat kadrolar ihdas eder.

Gerekli defter ve dosyaları tutar.

Mütevelli Heyetinin Çalışma Yöntemi:

Mütevelli heyet, seçiminin ardından bir hafta içinde toplanır, bir başkan, bir başkan yardımcısı, bir genel sekreter, bir muhasip ve bir de veznedar seçer.

Mütevelli heyet, en az ayda bir defa toplanır.

Mütevelli heyet toplantılarına mazeret bildirmeksizin ya da mütevelli heyetçe nazara alınmayan mazeretler sebebi ile üç toplantıya üst üste gelmeyen üyelerin üyelikleri sona erer.

6 Mart 1996 tarihli vakıf ana sözleşmesinde mütevelli heyet üyeleri 14 kişiden oluşmaktadır. Bunlar:

1. Halil Ürün (Konya Büyükşehir Belediye Başkanı)
2. Ali Bebek (Meram İlçe Belediye Başkan Vekili)
3. İsmail Öksüzler (Selçuklu İlçe Belediye Başkanı)
4. Mustafa Özkafa (Karatay İlçe Belediye Başkanı)
5. Sami Yıldız
6. H. İbrahim Dağ
7. Muharrem Candan

8. Hüseyin Işık
9. Mehmet Büyükkıcık
10. Tefik İpek
11. Mehmet Duran
12. Mevlüt Tosun
13. İlker Özkan
14. Mustafa Demir

4.1.4. Vakıf Murakabe Heyeti

Vakıf murakabe heyeti, vakıf kurucu heyetinin kendi aralarından seçtikleri üç asil ve iki yedek üyeden oluşur. İki yıl görevli olmak üzere seçilir ve kendi aralarından bir başkan seçerler.

Murakabe heyeti, vakıf hesaplarını en az dört ayda bir defa ve periyodik olarak inceler.

Vakıf gelirlerinin amaca uygun olarak sarf edilip edilmediğini kontrol eder.

Mütevelli heyet tarafından hazırlanan bütçe tasarıları hakkındaki görüşlerini kurucu heyete bildirir.

6 Mart 1996 tarihli vakıf ana sözleşmesinde murakabe heyet üyeleri üç asil, iki yedek üyeden oluşmaktadır. Bunlar:

- Asil Üyeler:
1. Mustafa Özdemir
 2. Hasan Türk
 3. A. Tayyar Çay

Yedek Üyeler:

1. Sabit Koç
 2. Mehmet Ünal
- 4.2. VAKIF ÜYELERİNİN SOSYO-KÜLTÜREL PROFİLİ

1999 yılı itibariyle Mehir Vakfı'nın 37 üyesi bulunmaktadır. Bunlar:

Kurucu Üyeler:

Mustafa Özdemir, A. Tayyar Çay, Hasan Türk, Sabit Koç, Mehmet Duran, İsmail Türkmen, Harun Ceranoğlu, Muammer Özçatal, Tevfik İpek, Mehmet B. Kıcık, İbrahim Işık, Halil Uysal, H. İbrahim Dağ, Doç. Dr. Halil Ürün.

Diğer Üyeler:

Doç. Dr. Saffet Köse, Doç. Dr. Hüseyin Tekin Gökmenoğlu, Abdülkerim Bahadır, Ali Öge, İbrahim Ak, Harun Karagözler, Mustafa Demir, Fadime Özdemir, Jale Türk, Ayşe Uysal, Havva Çay, Sami Yıldız, İsmail Öksüzler, Mustafa Özkafa, Mustafa Tavukçuoğlu, Ahmet Yaman, Zekeriya Güler, Ramazan Altıntaş, M. Zeki Yemenici, Mustafa Bulun, Talat Ateş, Mehmet Akgün, Salih Çömlekçiler.

Üyelerden 10 tanesi sanayici, 4 tanesi ev hanımı, 3 tanesi Belediye Başkanı, 6 tanesi öğretim üyesi, 1 tanesi öğretmen, 1 tanesi Araştırma görevlisi, 1 tanesi İmam-hatip, 1 tanesi Doktor, 7 tanesi tüccar esnaf, 1 tanesi öğrenci ve bir tanesi de işçidir. 20 üye orta öğrenim mezunu, 17 üye ise yüksek öğrenimlidir.

3.2. MEHIR VAKFI'NİN ETKİNLİK ALANLARI

Mehir vakfı, ihtiyaç sahibi gençler için ev kiralayabilir. Toplu düğün ve nikah yapabilir. Fakir talebelere burs verebilir. Her türlü sosyal etkinliklerde bulunabilir. Vakfın amacına uygun etkinlik gösteren müessese ve kişilerle her türlü yardımlaşma faaliyetlerinde bulunabilir.

Etkinlikte ilgili kitap dergi yayımlayabilir. Konferans, panel, açık oturum vb. düzenleyebilir.

Vakıf, kurulduğu günden bu yana etkinliklerini iki alanda yoğunlaştırmıştır. Sosyal etkinlikler bağlamında düğün organizasyonlar ve maddi yardımlar, kültürel etkinlikler bağlamında, konferans, panel, sempozyum, eğitim seminerleri, kitap, dergi yayınları.

Vakıf, düğün organizasyonlarını şu ilkeler çerçevesinde gerçekleştirmektedir.

1. Vakıf yaptığı ya da yapacağı düğünlerle ilgili olarak basına bilgi verebilir.

2. Bu çalışmalar hakkında ulusal basına program yapabilir.

3. Düğün programlarına, düğün sahibinin iznine bağlı kalınarak basını davet edebilir.

4. Düğünler en iyi şekilde ve halka açık olarak organize edilebilir.

5. Düğün sahiplerinin onurunu kıracak hareketler den kaçınılmakta, bu konuya en üst seviyede dikkat edilir.

6. Vakıf, yardımda bulunan kuruluş ve kişilere plaket verebilir.

Vakıf, kültürel etkinlikler yaparken, özellikle toplumsal tesanüdün yaygınlaştırılması noktasında, eğitici ve öğretici etkinlikler gerçekleştirmeye, bu yönde yayınlar yapmaya özen göstermektedir. Ayrıca, toplumsal katmanlara ve bilimsel çevrelere yönelik ulusal ve uluslararası yayınlar da yapmaktadır.

4.4. VAKFIN BUGÜNE KADAR GERÇEKLEŞTİRDİĞİ ETKİNLİKLER

4.4.1. Sosyal Etkinlikler

Mehir Vakfı kurulduğu günden bu yana (1996) 1000 (bin)'in üzerinde düğün organizasyonu gerçekleştirmiştir.

1996

7. 4. 1996

"Önce Fidan Sonra Cüzdan" töreni.

Mehir Vakfı tarafından organize edilen nikah töreninde, nikahı Büyükşehir Belediye Başkanı Halil Ürün kıydı, şahitlikleri Vali Atilla Vural ve vakıf Başkanı Mustafa Özdemir yaptı. Törende bir konuşma yapan H. Ürün, "önce fidan sonra cüzdan" diyerek gençlerden ağaç dikme sözü aldı.

28. 9. 1996

25 Çifte Hediye Çeki.

Mehir Vakfı merkezinde düzenlenen, Vali yardımcısı Abdülvahap Yıldırım, Konya Büyükşehir Belediye Başkanı

Halif Ürün, Se/çukfu Befectfye Başkanı İsmail Öksüzler ve İl Müftüsü Habib Görün ve evlenecek gençlerin yakınlarının katıldıkları törende, 25 çifte hediye çekleri verildi.

11.12.1996

Mehir Vakfı'nın çabaları ile RP milletvekili Hüseyin Arı başkanlığında bir araya gelen RP ve DYP'li 15 milletvekili, TBMM Başkanlığı'na "Evlendirme Fonu" kurulması için kanun teklifi verdi.

20.12. 1996

25 Çifte Hediye Çeki.

Mehir Vakfı merkezinde düzenlenen, Vali Ziyaeddin Akbulut, Büyükşehir Belediye Başkan Vekili Nurettin Kılıç, Konya Ticaret Odası Başkanı Hüseyin Üzülmez, Konyalı iş adamları ve çok sayıda davetlinin katıldığı törende, 25 çifte hediye çekleri verildi.

1997

24.5. 1997'de Konya Atatürk Staduyumu'nda 50 çift'in toplu düğün organizasyonu.

Konya valiliği ve Büyükşehir Belediye Başkanlığı ile ortaklaşa düzenlenen gecede, Konya milletvekili H. Arı bir konuşma yaptı, geceye, Konya Büyük Şehir Belediye Başkanı H. Ürün, Meram Belediye Başkanı M. Özkan ve 50 çiftin yakınları katıldı. Gecede Amerikalı pop sanatçısı Müstahim Sahir'in Yunus Emre'nin ilahilerini Türkçe okuması büyük ilgi uyandırdı, (bkz. Ekler)

13.10. 1997'de 25 çifte konfeksiyon ürünleri, ev eşyaları ve altın takı hediyesi verildi.

4.4.2. Kültürel Etkinlikler 1996

2. Ramazan Kültür ve Sanat Etkinlikleri çerçeve sinde, FKM'de, Ali Rıza Demircan'ın katılımıyla "Vahyin Işığında Aile Hayatımız" konulu konferans.

1997

3. Ramazan Kültür ve Sanat Etkinlikleri çerçeve sinde, FKM'de Ribat Dergisi Başyazarı Abdullah Büyük'ün katılımıyla "İslam'da Evlilik ve Yardımlaşma" konulu konferans.

Mehir Bülteni (Kış/97) Yayımlanmaya başladı, (bkz. Ekler)

1998

4. Ramazan Kültür ve Sanat Etkinlikleri çerçeve sinde, FKM'de, "Tarih'te ve Günümüzde Kadın Sorunları" paneli.

Panel, S. Ü. İlahiyat Fakültesi öğretim görevlileri, Y.Doç. Dr. Ahmet Yaman, Abdülkerim Bahadır ve Asiye Şenat Kazancı katıldılar.

16.2.1998

Eğitim Seminerleri

Vakıf, yardım yaptığı gençlere evlilik öncesi, 1 aylık eğitim seminerleri çalışmalarını başlattı.

Mehir Bülteni'nin yaz/98 sayısı yayımlandı.

30.10.1998-1.11.1998

1. Ulusal Kadın ve Aile Sempozyumu:

Doç. Dr. Ali Acar, Y. Doç. Dr. Mehmet Akgül, Prof. Dr. Hamza Aktan, Doç. Dr. Vecdi Akyüz, Y. Doç. Dr. Ramazan Altıntaş, Prof. Dr. H. Yunus Apaydın, Y. Doç. Dr. M. Özgü Araş, Prof. Dr. M.Akif Aydın, Prof. Dr. Mehmet Aydın, Prof. Dr. Ali Bardakoğlu, Doç. Dr. Nebi Bozkurt, Doç. Dr. Faruk Beşer, Prof. Dr. Dr. İbrahim Canan, Prof. Dr. İbrahim Çalışkan, Prof. Dr. Orhan Çeker, Doç. Dr. Cihangir Doğan, Doç. Dr. İsmail Doğan, Prof. Dr. Tülay Er, Prof. Dr. Mehmet Erkal, Prof.Dr. Mustafa Erkal, Doç. Dr. Zekeriya Güler, Prof. Dr. M. Sait Hatipoğlu, Prof. Dr. Hayrettin Karaman, Prof. Dr. Ali Osman Koçkuzu, Doç. Dr. Saffet Köse, Doç. Dr. M. Hayri Kırbasoglu, Doç. Dr. Salim Ögüt, Prof. Dr. Eyüp Sanay, Prof. Dr. Cemal Sofuoğlu, Prof. Dr. M. Sait Şimşek, Doç. Dr. Mustafa Tavukçuoğlu, Dr. Hidayet Şefkatli Tuksal, Prof. Dr. Mustafa Uzunpostacı, Dr. Rahmi Yaran'ın katılımlarıyla 4 oturumda gerçekleştirilen sempozyum'da "Gelişen Toplum ve Türk Aile Yapısı", "İslam Hukuku'nda Evlenme" "İslam Hukuku'nda Boşanma", ve "Kur'an ve Hadis'te Kadın" ana başlıkları altında birçok sorun masaya yatırıldı.

Ayrıca sempozyum sırasında katılımcılara ve davetlilere, Sempozyum anısına hazırlanan, Ahmet Yaman'ın "İslam Aile Hukuku" ve Halil Uysal'ın "Kadın Haklar ve Özgürlükler" isimli kitapları dağıtıldı, (bkz. Ekler)

Mehir Bülteni'nin ilkbahar/99 sayısı yayımlandı.

5. Ramazan Kültür Etkinlikleri çerçevesinde FKM'e "İslam'da Kadın ve Aile" konulu panel yapıldı.

Panele, Prof. Dr. Şerafettin Gölcük, Prof. Dr. M. Sait Şimşek, Prof. Dr. Ahmet Önkal, Doç. Dr. Saffet Köse, Dr.

Hidayet Şefkatli Tuksal, Emine Eravcı ve Doç.Dr. Hayri Kırbaoğlu katıldılar.

Temmuz 1999

İlmi, akademik, hakemli "Makalat" dergisi yayımlanmaya başladı.

4.5 VAKFIN GELİRLERİ

Vakfın amacına ulaşabilmek şu kaynaklardan yararlanmaktadır.

1. Vakıf kurucularının ortaya koydukları sermaye
2. Her üyenin ilk girişte verdiği ve her ay ödediği aidat.
3. Her türlü şartlı şartsız bağışlar.
4. Her türlü çek, senet, tahvil, hisse senedi, nakit vb. yardımlar.
5. Bağış, vasiyet ve ölüme bağlı tasarruflar yoluyla her çeşit mal ve mal varlığı ve hak
6. Zekat, fitre, canlı ve cansız kurban
7. Vakıfça yapılan yayınlar, takvim, poster, konferans, panel, kermes ve diğer sosyal ve kültürel maliyetlerden sağlanan gelirler.
8. Sahibi bulunmayan malların satılmasından elde edilen gelirler.

4.6. MEHİR VAKFI GENEL BAŞKANI
MUSTAFA ÖZDEMİR VE FARKLI
KOMİSYONLARDA GÖREVLİ ÜYELERLE
MÜLAKAT

4.6.1. Mehir Vakfı Genel Başkanı Mustafa
Özdemir'le mülakat

Soru 1.

Sayın Mustafa Özdemir; Bize Kısaca
Kendinizi Tanıtır mısınız?

- 1966 yılında Konya'da dünyaya geldim. İlk ve orta
öğrenimi burada tamamladım. Genç yaşta tekstil ticaretine
başladım. Halen aynı dalda ticari faaliyetlerimi ve üniversite
öğrenimimi sürdürmekteyim

Ayrıca, iki toplu konut kooperatifinin yöneticiliğini
yapmaktayım.

Anadolu Kooperatifleri Birliği ve Konya Tekstil,
Konfeksiyon ve Sanayici İşadamları Derneği Kurucu
üyesiyim.

Soru 2.

Mehir Vakfı Neden Kuruldu, Kısaca Kuruluş ve
Gelişim Sürecinden Söz Eder misiniz?

- Gelişmesini tamamlayamamış ülkemizde pek çok
sorun bulunmaktadır. Bu sorunlara bakıldığında en
önemlilerinin ekonomik, sosyal ve kültürel sorunlar olduğu
kendiliğinden ortaya çıkar. Ama her nedense, bugüne kadar,

ekonomik sorunlar, memur- işçi maaşı, asgari ücret, enflasyon, işsizlik gibi şekillerde algılamıştır. Bunun için de sendikalar, işçi bulma kurumu, eğitim ve sağlık alanında hizmet veren vakıf ve dernekler kurulmuştur.

Halbuki ülkemiz insanının önemli bir bölümü maddi imkansızlıklar yüzünden evlenememektedir. Ve evlenme işinde evlenecek kişi karşı tarafa "benim maddi imkanım yok. Bu nedenle bir ev için lazım olacak bazı ihtiyaçları alamayacağım" diyememektedir. Çünkü bu yanlış anlaşılmaktadır. Ayrıca maddi imkanı olmayan birine kız verilmemektedir. İşte bu aşamada bu insanlarımızı yardımcı olacak bir kuruluşun bulunması gerektiğine inandık ve on dört arkadaş yola çıktık. Ben Ali Tayyar Çay, Sabit Koç, Halil Uysal, Halil Ürün, Halil İbrahim Dağ, İbrahim Işık, A. Kadir Göksu, Mehmet Duran, Hasan Türk, Muammer Özçatal, Tefik İpek, Mehmet Büyükkıcık, Harun Cerranoğlu'ndan oluşan kurucu heyet ilk olarak kendimizi kamuoyuna tanıtım yolunu tercih ettik. Yerel Basın aracılığıyla altı ay süren bir tanıtım aşamasından sonra, yeni yılla birlikte vakıflaşma yoluna gittik.

İlk komite, 1995'te oluştu. 1995'in son altı ayı içinde 25 düğün yaptık, bazılarının bütün masraflarını karşılarken, bazılarının eksik ihtiyaçlarını giderdik. Biz insanların rencide olmasını istemiyoruz. Bize yapılan başvuruları değerlendirdikten ve o insanın ihtiyaç sahibi olduğunu öğrendikten sonra aciliyet ve düğün tarihi sırasında evlenecek olanlara yardımcı oluyoruz. Bazılarına maddi katkıda bulunurken, bazılarının da eksik olan ihtiyaçlarını tamamlıyoruz. Bize yardımlar, işadamlarından, sanayicilerden ve hayır sahiplerinden geliyor.

Soru 3.

Mehir Vakfı, Bu Güne Kadar Kuruluş Amaçlarını Hangi Ölçüde Gerçekleştirebilmiştir?

Bu konuda net bir rakam vermek yanlış olur. Yalnız şu hakikati belirtmekte fayda görüyorum. 3 yıl gibi kısa bir zamanda bir çok hayırlı iş yapılmıştır. Binin üzerinde düğün organizasyonu, 2 konferans, 2 panel, 4 kitap, 6 dergi ve ulusal bazda bir sempozyum.

Ayrıca, vakfın çalışmalarını tanıtım amacıyla ulusal bazda tanıtım etkinlikleri gerçekleştirilmiştir. Ulusal TV'lerde canlı yayınlara katılmış, illerde yerel radyo ve TV'ler de programlar yapılmış, sivil toplum örgütleri ziyaret edilmiştir.

Vakfımızın kuruluş amacı, öncelikle ihtiyaç sahibi gençlerin düğünlerini organize etmektir. Bu güne kadar bu amacımızı en iyi şekilde gerçekleştirmeye çalıştık ve kamuoyunun güven ve desteğini kazandık.

Düğün organizasyonlarının yanısıra kültür ağırlıklı çalışmalarımız da halen devam etmektedir.

Soru 4

Mehir Vakfı Aracılığıyla Toplumsal Bir İşlev Gördüğünüze İnanıyor musunuz? İnanıyorsanız Bu İşlev Sizce Nedir?

Tabi ki inanıyorum. İşsizlik, eğitimsizlik, yüksek enflasyon, sağlık, vb. bu toplumda nasıl birer büyük sorunsu, bunlara bağlı olarak bir yuva kurmak ta bu toplumum temel sorunlarından birisidir. Ekonomik olumsuzlukların had

safhada yaşandığı bir toplumda iki insanın bir araya gelerek bir ev kurmaları kolay bir şey midir?

Biz, Mehir Vakfı olarak, toplumsal bir yaraya pansuman olduğumuz kanaatindeyiz. Bir boşluğu doldurduğumuzu düşünüyöruz.

Devletin temeli ailedir. Mehir Vakfı, aile kurumuna öncelik vererek, temel bir meseleyi çözüme kavuşturmaya amaçlamaktadır.

Ben, kişisel olarak, Mehir Vakfı'nın toplumsal barışa, huzura ve güvene katkı sağladığını düşünüyörum...

Soru 5

Etkinlikleriniz Çerçevesinde Değişik Toplum Kesimlerinden Ne Tür Tepkiler Alıyorsunuz? Bu Tepkileri Nasıl Değerlendiriyorsunuz?

Bu güne kadar aldığımız tepkiler genelde olumlu, yapıcı ve yönlendiriciydi. Bu günden sonra da böyle olmasını arzu ediyörum. Yeni bir oluşumda tabi ki eksiklikler, ufak tefek hatalar olur ya da bir takım ayrıntılar gözden kaçabilir. Önemli olan sürekli olarak istişare mekanizmasını çalıştırmaktır.

Soru 6

Vakıf İşleyiş Düzeni ve Komisyonları İle İlgili Kısaca Bilgi Verir misiniz?

Vakıf kendi içinde bir yapılanması vardır. Ancak hiyerarşı bazen sıfırdır.

Vakıf, mütevelli heyet içinden seçilen beş kişilik yönetim kurulu tarafından idare edilir. Bunun adına "icra"diyöruz.

Ayrıca yönetim kurulunu denetleyen bir "murakabe heyeti" vardır.

Vakfımızın üyelerinden tüzüğümüze aykırı hareket edenleri uyarın, gerekirse çıkışlarını veren bir "haysiyet divanı"mız mevcuttur.

Ayrıca, vakfımıza gelen yardımları değerlendiren "emtia değer tespit komisyonu"muz vardır.

Bunların yanısıra ilmi ve kültürel çalışmaları yürütmek üzere kurulan bir "ilim heyeti"imiz mevcuttur.

Ayrıca, bayanlara yönelik çalışmalar yapmak üzere oluşturulmuş bir "hanımlar komisyonu" muz vardır.

Vakfımızda yetkili birim yönetim kurulu ve başkanındır. Vakfımızda ast-üst ilişkileri yok denecek kadar azdır. Bir kardeşlik ve amaç birlikteliği ortamı söz konusudur! Zaten bizler bu vakıf olayını gerçekleştirmeden önce de farklı ortamlarda farklı birliktelik ve beraberlikler yaşıyorduk.

Vakfımızdaki arkadaşlarda tam bir görev bilinci hakimdir. Herkes kendine verilen görevin dışına çıkmaz. Kimse bir diğerrinin görev alanına müdahale etmez. Herkes, sorumluluğu kadar yetkilidir.

Komisyonların çalışmalarını yönetim kurulu belirler. Denetimini murakabe heyeti yapar. Bütün komisyonlarda yer alan arkadaşlar ilgi alanlarına, uzmanlıklarına ve yeteneklerine göre belirlenir ve görevlendirilir.

Soru 7

"Gönüllü Kayınpederlik" nedir? Nasıl işler?

Efendim, bu konu farklı bir konu. Şimdi, hayırsever insanımızın çocuğu yoktur, ancak bir düğün mutluluğu yaşamak istemektedir. Veya herhangi bir başka nedenle yardımda bulunmak istemektedir. Biz bu isteği, kuvveden fiile çevirmeye çalışıyoruz.

Bu sisteme de genelde yuva kuran insanlar ve onlara yardım edenler birbirlerini tanımazlar. İsteyen gönüllü "kayınpeder" yardımını bizlere yapar, varsa şartlarını belirler ve bizler de uygun yerlere bu yardımlarını ulaştırırız. Çoğu zaman yönetim olarak, yardım yapılan insanları bizler de şahsen tanımıyoruz.

Burada bir zikr-i cemil boynumuzun borcudur.

Konya Valiliği, Konya Büyükşehir ve İlçe Belediye Başkanları bizlere her alanda yardımlarda bulunmuşlardır ve halen bulunmaktadır. Ayrıca kentimizde bulunan bir çok büyük ve küçük işletmeler de her alanda bizlerin gereksinimlerini karşılamaktadırlar. Hepsine ayrı ayrı teşekkür etmek boynumuzun borcudur.

4.6.2. Mehir Vakfı İlim Heyeti Başkanı Doç. Dr.
Saffet Köse ile Mülakat

Soru 1

Neden Mehir Vakfı Üyesisiniz?

Bir toplumun en temel kurumu ailedir. Aile'nin sağlam temellere oturtulması, evlenemeyen gençlerin evliliklerinin sağlanması amacıyla hareket eden böyle bir kuruluşta yer almamızın bu amaca hizmet edeceğini ve bunun önemli bir görev olduğunu düşünerek bu vakıfta görev aldım.

Soru 2

Bugüne Kadar Katıldığınız Etkinlikler Nelerdir?

Günümüz Türk alilesinin içinde bulunduğu problemlerin ele alındığı bir sempozyumun genel sekreterliğini yaptım, Ayrıca, belirli periyotlarla Mehir Bülteni'ni yayınlamak toplumsal hayatımızdaki problemlere katkıda bulunuyoruz. Ayrıca, "Makâlât" adıyla dört ayda bir yayınlanan bilimsel-akademik bir dergi yayınlamaktayız. Bundan sonra da bu tür çalışmalarını devam ettirmek azmindeyiz.

Soru 3

Mehir Vakfı'nın Size Maddi-Manevi Katkıları Olmuş mudur?

Bu tür çalışmalardan manevi ecir dışında bir beklentimiz yoktur. Zaten bu tür hizmetler karşılıksız olursa bir anlam ifade eder. Biz maddi olarak bir beklenti içinde değiliz.

Soru 4

Mehir Vakfı Aracılığıyla Toplumsal Bir İşlev Gördüğünüze İnanıyor musunuz? İnanıyorsanız Bu İşlev Sizce Nedir?

Zaten buna inanmasak burada yer almayız. En önemlisi evlenemeyen ya da bu noktada ihtiyaç sahibi insanlara, onları rencide etmeksizin yardımda bulunmak her halde en büyük hizmet ve yapanlar için de önemli bir mutluluk kaynağıdır.

Ayrıca ailevi problemlere sempozyum, paneller ve dergilerle ışık tutmak bizim için gerçekten çok önemlidir. Toplumda birileri bunu mutlaka yapmalıydı, biz yaptık ve başarıyla da götürdüğümüze inanıyoruz.

Soru 5

Üyesi Olduğunuz Başka Sivil Toplum Kuruluşu Var mı?

Üyesi olduğumuz aynı yönde etkinlik gösteren kuruluşlar var.

4.6.3. Mehir Vakfı Kurucu Üyesi, Mütevelli Heyeti üyesi ve Emtia Değer Tesbit Komisyonu Başkanı Sabit Koç ile Mülakat

Soru 1

Neden Mehir Vakfı Üyesisiniz?

Mehir Vakfı'nın neden üyesi yerine, neden kuruluşunda yer aldınız diye bir soru sorulsaydı daha iyi olurdu diye düşünüyorum.

Toplumda, bir ihtiyaç olduğu malumdur. Bizlerde bir sohbet sırasında bu ihtiyaca cevap verebilecek bir organizasyon oluşturmaya karar verdik. Bu karar bizi ziyadesiyle memnun etti ve hizmete başlamış olduk. Sayın başkanımıza bu hizmetin başlamasına vesile olduğu ve bizleri cesaretlendirdiği için teşekkür ederiz. Bu hizmet yolunda başarı ve bir takım üzüntüleri birlikte yaşadık ve yaşamaya devam ediyoruz. Bizler bu hizmetin karşılığını Allah'tan bekleriz. Bu vakfa da Allah rızası kazanmak için şalin amellerde bulunmak amacıyla üye olduk. Bu gün Allah için ne yaptık sorusuna cevap verebilmek için de faaliyetlere katılıyoruz.

Soru 2

Bugüne Kadar Katıldığınız Etkinlikler Nelerdir?

Kayseri'de televizyon programları. Nevşehir'de televizyon programları. Kayseri'de şube oluşumu için çalışmalar. Toplu düğün organizasyonları.

Toplu eşya dağıtım törenleri.
STV'de canlı yayın programı.

Ayrıca, vakfın tanıtımı amacıyla yapılan bir takım etkinlikler.

Soru 3

Mehir Vakfı'nın Size Maddi-Manevi Katkıları Olmuş mudur?

Manevi olarak karşılığını Allah'tan bekliyorum. Özel yaşantımda da vakfın etkisi büyük olmuştur. Yapacağım her hata yalnızca beni değil aynı zamanda vakfı da etkileyeceği için, ilişkilerime daha çok dikkat ediyorum.

Maddi olarak vakıftan bir beklentim yok. Ancak manevi olarak Allah'ın bereketini her işimde daima hissediyor ve yaşıyorum.

Ayrıca, böyle bir toplumsal hizmete yer aldığımız için insanlardan saygı ve sevgi görüyoruz. Bu da en büyük kazancı m izdir.

Soru 4

Mehir Vakfı Aracılığıyla Toplumsal Bir İşlev Gördüğünüze İnanıyor musunuz? İnanıyorsanız Bu İşlev Sizce Nedir?

Toplumda önemli bir soruna kendi imkanlarımız nisbetinde çözüm bulmaya çalışıyoruz.

Soru 5

Üyesi Olduğunuz Başka Sivil Toplum Kuruluşu Var mı?

Başka bir sivil toplum kuruluşuna üye değilim.

4.6.4. Mehir Vakfı Kurucu Üyesi, Mütevelli Heyeti
Üyesi Ve Emtia Değer Tesbit Komisyonu Üyesi İsmail
Türkmen ile Mülakat

Soru 1

Neden Mehir Vakfı Üyesisiniz?

Türkiye için gerekli olduğuna inandığım ve Allah rızası için üyesiyim.

Evlenmek kutsal bir değerdir ve ben maddi imkansızlıklar nedeniyle evlenemeyen gençlerin sorumluluğunu üzerimde hissediyorum. Sorumluluğumu yerine getirmek ve sevap kazanmak için böyle bir çalışmaya girmeyi görev bildim.

Soru 2

Bugüne Kadar Katıldığınız Etkinlikler Nelerdir?

Toplu düğün organizasyonları, sempozyum, paneller, eşya dağıtım törenleri, vb.

Soru 3

Mehir Vakfı'nın Size Maddi-Manevi Katkıları Olmuş mudur?

Maddi hiçbir katkısı olmamıştır ve olmasını da beklemiyorum zaten. Manevi katkısı ise, bazı hizmetleri yerine getirdiğimizde çok büyük bir manevi haz duyuyorum ve yaptığımızın doğru olduğuna inanıyorum. Karşılığını Allah'tan bekliyorum.

Soru 4

Mehir Vakft Aracılığıyla Toplumsal Bir İşlev Gördüğünüze İnanıyor musunuz? İnanıyorsanız Bu İşlev Sizce Nedir?

Tabi ki toplumsal bir işlev görüyoruz. Türkiye'de ihmal edilmiş bir alanı kendi imkanlarımızla doldurmaya çalışıyoruz. Hz. Peygamber'in (S.A.V.) "İçinizdeki bekarları evlendiriniz" hadislerinin gereğini yerine getirmeye çalışıyoruz.

Soru 5

Üyesi Olduğunuz Başka Sivil Toplum Kuruluşu Var mı?

Hayır. Başka bir kuruluşa üye değilim.

4.6.5. Mehir Vakfı Kurucu Üyesi, Mütavelli Heyeti
Üyesi Ve Emtia Değer Tesbit Komisyonu Üyesi Tefrik
İpek ile Mülakat

Soru 1

Neden Mehir Vakfı Üyesisiniz?

Toplum içerisinde böyle bir eksiklik olduğunu hissederek arkadaşlarımın isteği ve Allah'ın yardımıyla insanlara bir nebze yardım edebilmek amacıyla bu vakfa üye oldum.

Soru 2

Bugüne Kadar Katıldığınız Etkinlikler Nelerdir?

1. Ulusal Kadın ve Aile Sempozyumu.

Toplu düğün organizasyonları. Eşya dağıtım törenleri. Soru 3

Mehir Vakfının Size Maddi-Manevi Katkıları Olmuş mudur?

Maddi hiçbir katkısı olmamıştır, olmasını da düşünmüyorum. Manevi olarak, insanlara yardımcı olarak, Allah'ın yardımı ve bereketini ümid ediyorum.

Soru 4

Mehir Vakfı Aracılığıyla Toplumsal Bir İşlev Gördüğünüze İnanıyor musunuz? İnanıyorsanız Bu İşlev Sizce Nedir?

Kesinlikle, önemli bir hizmet görüyoruz. Vakfımız, ihtiyaç sahibi insanlara yardım etmektedir.

Soru 5

Üyesi Olduğunuz Başka Sivil Toplum Kuruluşu Var mı?

Evet, Kunduracılar derneği üyesiyim. Kunduracılar Odası Denetim Kurulu üyesiyim.

4.6.6. Mehir Vakfı İlim Heyeti Üyesi Doç. Dr. Mustafa Tavukçuoğlu ile Mülakat

Soru 1

Neden Mehir Vakfı Üyesisiniz?

Toplumun çekirdeğini oluşturan aile ve bireylerine yatırım yapmayı hedeflediği; bilime ve bilim adamlarına değer veren bir gönüllü kuruluş olduğu için bu vakfa üye oldum.

Soru 2

Bugüne Kadar Katıldığınız Etkinlikler Nelerdir?

1. Ulusal Kadın ve Aile Sempozyunu'na müzakereci olarak katıldım.

Ayrıca aylık seminerlere katılıyorum. Soru

3

Mehir Vakfı'nın Size Maddi-Manevi Katkıları Olmuş mudur?

Vakıftan maddi olarak bir beklentimiz olamaz. Manevi olarak vakıfla etkileşim halindeyiz. Düşünce ve yazılarımızla Türk İnsanına faydalı olabilmek için iletişimimiz var. Bilgi ve birikimlerimizi insanlarımıza aktarmak için dergi ve bültenlerle manevi olarak katkı sağladığımızı inanıyorum.

Soru 4

Mehir Vakfı Aracılığıyla Toplumsal Bir İşlev Gördüğünüze İnanıyor musunuz? İnanıyorsanız Bu İşlev Sizce Nedir?

Bilgi ve becerilerimizi insanlarımıza aktardığımız için toplumsal bir işlev gördüğümüze inanıyorum. Kültürel dinamikleri hayatta ve ayakta tutmak için yaptığımız etkinlikler toplumsal bir işlevidir. Bunu da en güzel bir biçimde uygulayan Mehir Vakfı'dır. Çünkü gençlere ve aile kurumuna hizmet etmektedir, insanlara eğitsel yönden yatırım yapmaktadır. Dünya'da en pahalı yatırım insana yapılan yatırımdır. Bu çok önemli, toplumsal bir konudur.

Soru 5

Üyesi Olduğunuz Başka Sivil Toplum Kuruluşu Var mı?

Evet. 2 adet sivil toplum örgütüne daha üyeliğim var. Benzer faaliyet gösteren bilime ve bilim adamlarına değer veren sivil toplum kuruluşlarını da gönülden desteklerim.

4.6.7. Mehir Vakfı Kurucu Üyesi Hasan
Türk ile Mülakat

Soru 1

Neden Mehir Vakfı Üyesisiniz?

Toplumda süregelen işsizlik ve maddi zayıflık yönünden evlenemeyen gençlerin kötü yola düşmemesini ve mutlu bir aile yuvası oluşturulması gereğinin olduğu düşüncesi ile kurulan Mehir Vakfı'nın kuruluşunda ve devamında isteyerek ve gönüllü olarak görev aldım.

Temel sloganı "aş, iş, eş" parolası da beni çeken taraf oldu. Yapılan hizmetin devamını ve ülkemiz için hayırlara vesile olmasını temenni ve niyaz ederim.

Soru 2

Bugüne Kadar Katıldığımız Etkinlikler Nelerdir?

Şahsım adına sosyal ve kültürel faaliyetler de çok nadir bulundum. Ama toplumsal ve kültürel etkinlikleri her zaman gönülden destekledim ve desteklemeye de devam edeceğim.

Soru 3

Mehir Vakfı'nın Size Maddi-Manevi Katkıları Olmuş mudur?

Vakıftan hiçbir zaman maddi menfaat gözetmedim ve gözetenede rastlamadım.

Manevi yönden ise olumlu tarafları devamlı olmuştur. Çünkü kurucu ve üyesi olarak kendimi toplumun temel taşıını oluşturan "aile" yuvasını kuracak olan genç çiftlere örnek oluşturma gerektiği inancını taşıyorum.

Soru 4

Mehir Vakfı Aracılığıyla Toplumsal Bir İşlev Gördüğünüze İnanıyor musunuz? İnanıyorsanız Bu İşlev Size Nedir?

İnanıyorum. Çünkü toplumun temel taşıının aile olduğunu düşünürsek, ailenin toplum için ne kadar önemli olduğunu da tartışmasız kabul etmek zorundayız.

Bu yüzden vakfın aile yapısı olarak, toplumsal bir işlev gördüğüne inanıyorum. Çünkü vakıf evlenmelerine yardımcı olduğu çiftleri uzun araştırmalar sonucunda seçtiği ve çiftlerin topluma katkıları olacak çiftler olduğu kanaatindeyim.

Soru 5

Üyesi Olduğunuz Başka Sivil Toplum Kuruluşu Var mı?

Üyesi olduğum başka bir sivil toplum kuruluşu yoktur. Başka bir kurumda görev almayı da düşünmüyorum.

SONUÇ

Sivil toplum, her ne kadar bizim toplumumuzun yabancıları olmadığı bir olgu ise de kavram olarak "sivil toplum" 1980'lerden itibaren kullanılmaya başlanmış ve son zamanlarda en yaldızlı dönemini yaşamaya başlamıştır. Ancak, paradoksal bir biçimde, devlet, bir taraftan sivil toplum olgusunu yine devlet eliyle geliştirmeye çalıştığı görüntüsünü vermekte, bir taraftan sivil toplum örgütlerinin köküne kibrit suyu dökmektedir. Bir anlamda devlet taraftarı yapılanmaları teşvik etmekte, bir şekilde kendisine muhalif gördüğü yapılanmaları ise çeşitli yöntemlerle işlevsiz kılmaya çalışmaktadır. Bu durum, Cumhuriyet Dönemi'nde belirli aralıklarla uygulamaya konulan topluma yön verme etkinlikleriyle paralel bir görünüm arz etmektedir. Bu durum, devletin ve sivil toplum örgütlerinin tarihlerinin çoğu zaman bir çakışma ve çatışma tarih olduğu görüntüsünü perçinlemektedir. Genellikle, devletin karşı karşıya kaldığı kriz anları, sivil toplum kuruluşlarının tarihinde önemli dönemeçleri temsil etmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanı, Cumhuriyetin ilanı, Tahrir-Sükun Yasası, 1946'da çok partili sivil hayata geçiş, 1960 Anayasası, 12 Mart, 12 Eylül öncesi ve sonrası belirli kesimler için baskının yoğunlaştığı, diğer kesimler içinse rahatlamamanın göreceli olarak sağlandığı dönemler olmuştur.

80'li yıllar, bir çok alanda olduğu gibi, özellikle sivil toplum örgütlenmeleri alanında da bir takım yeni yapılanmaların arttığı dönem olmuştur. Bu dönemde, dernek, vakıf, grup gibi sivil toplum kuruluşlarının giderek geliştiğini, ilgi alanlarında oldukça yararlı etkinlikler gösterdiklerini ve amaçları doğrultusunda siyasal kararları etkilemeye

çalıştıklarını görüyoruz. Bu durum, 1990'lı yılların ikinci yarısına kadar artarak devam etmiştir.

Çalışmamızın örnek sivil toplum kuruluşu olan Mehir Vakfı da 1995 yılında bir komite olarak etkinliklerine başlamış, 1996 yılında vakıflaşarak çalışmalarına devam etmiştir. Kuruluş amaç ve etkinlikleri açısından önemli bir toplumsal işlevi yerine getirmeye çalışan bir sivil toplum kuruluşu olma yönünde hızla ilerlemektedir.

Vakıf, kuruluş yeri ve amacı itibarıyla Cumhuriyet Dönemi'nin ilk ve tek organizasyonudur. Vakıf yöneticileri, etkinliklerini, toplumsal alt ve üst yapılar arasında dengelemeye çalışmakta, bir toplumsal dayanışma ortamının oluşmasına katkıda bulunmayı istemekte, bilinçli bir sivil toplum öngörülerini çeşitli kültürel ve eğitsel çalışmalarla geliştirmeyi hedeflemektedirler. Bu yönde vakıf üyeleri arasında bir sivil toplum bilincinin oluştuğunu, anketlere verilen cevaplardan izlemek olasıdır.

Ancak, son zamanlarda, bir takım sivil toplum kuruluşlarının faaliyetlerine çeşitli sınırlamalar getirilmiştir. Bu durumun güçlü bir demokrasi için oldukça sakıncalı olduğunu ve zaten zar zor ilerleyen demokrasi sürecini gerilettiğini ifade etmek yerinde olacaktır. Anılan durum, vakıf üyeleriyle yapılan söyleşilerde de bir biçimde şevk kaybı olarak gözlemlenmiştir.

Son söz olarak, şunları söylemek mümkündür:

Henüz sivil toplum bilincine tam olarak erişememiş toplumumuzun, bu tür müdahalelerle, sivil toplum örgütlerine olan güveni de sarsılmaktadır.

Sivil toplumu oluşturabilmek ve kendi ayakları üzerinde durabilmesini sağlamak, sivil toplumun ve Mehir Vakfı gibi sivil toplum örgütlenmelerinin kendi bilgi birikimleri ve bilinç düzeyleriyle koşuttur.

Bu, sorumluluk hepimizindir.

birtakım tavsiyeler, öneriler bildirmek için nazil olmuştur ki, bunlar da borçların yazılması ve şahitlere onaylatılmasıdır.¹⁶²

Ayrıca ayet'te iki kadının şahitliğinin bir erkeğin şahitliğine denk sayıldığı değil, iki kadın şahit bulundurulması gerektiği ifade edilmektedir.¹⁶³ içinde bulunduğu şartlar ve eğitim seviyesi itibarıyla gerçeğin ortaya çıkmasına, hak ve adaletin gerçekleşmesine katkıda bulunma imkanı sınırlı olan kişi ve gruplar için böyle bir düzenlemeye gidilmiş olması gayet tabiidir. Bu sebeple birbirini takviye etmek, gerektiğinde¹⁶⁴ hatırlatmada bulunmak üzere iki kadın şahit istenmiştir. Öte yandan bu hükmün sadece malî haklar ve borçlar konusunda yapılacak şifahi şahitlikle ilgili olduğu, ihtiyaç duyulduğunda kadının da tek başına şahit olabileceği, yazılı beyan ve belge ile ispat açısından kadın-erkek ayrımının gözetilmeyeceği yönünde doktrinde mevcut olan görüşler de, burada asıl amacın kadının şahitlik ehliyetini kısıtlamak değil, adaleti en iyi şekilde sağlamak olduğu fikrini teyid eder.¹⁶⁵ Ayet, bir emir değil, bir tavsiye içer-

162 Prof. Dr. Salih Akdemir. (Tarih Boyunca ve Kuran-ı Kerim'de Kadın): islam'da Kadın Hakları, 1/140.

163 Doç. Dr. M. Hayri Kırbaoğlu, (Kadın Konusunda Kurân'a Yöneltilen Başlıca Eleştiriler): islam'da Kadın Hakları, 1/162; Prof. Dr. Salih Akdemir, (Tarih Boyunca ve Kuran-ı Kerim'de Kadın): islam 'da Kadın Hakları, 1/140.

164 Ayetten açıkça anlaşılmaktadır ki, iki kadın şahit önerilmesinin sebebi; birisi yanılırsa, diğerinin ona hatırlatması içindir. Ancak ayette iki kadın şahitten biri mutlaka yanılır -veya unuttur- denmemektedir. Yanılırsa -veya unutursa- denmektedir. Burada şu sorunun sorulması kaçınılmazdır: "Peki iki kadın şahitten birisi, şahitlik ettiği borçlanma akdiyle ilgili olarak yanılmaz -veya unutmaz- ise durum ne olacaktır? Bu durumda şahitliğini tam olarak yaptığı için kadın şahitlerden birine diğerinin hatırlatmada bulunması söz konusu olamayacağına göre, erkek şahit ile kadın şahidin şahitlikleri yeterli olacaktır. (Doç. Dr. Hayri Kırbaoğlu, (Kadın Konusunda Kurân'a Yöneltilen Başlıca Eleştiriler): islam'da Kadın Hakları, 1/162.

165 Prof. Dr. Ali Baradakoğlu, Prof. Dr. Mustafa Çağrıncı, islam'da İnanç ibadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi: 2/510, 511; Prof. Dr. Hayreddin Karaman, İslam'ın Işığında Günün Meseleleri: 3/192; Kadının Şahitliği Örtünmesi ve Kamu Görevleri'. 'islam'da Kadın Hakları, 1/310.

Kadın l Haklar ve Özgürlükler

mektedir.¹⁶⁶

Günümüzde çok tartışılan konulardan birisi olan "kadının şahitliği" konusuyla ilgili olarak, Prof. Dr. Hayreddin Karaman, "Kadının Şahitliği Örtünmesi ve Kamu Görevleri" başlıklı makalesinde şunları söylemektedir:

"Yakın zamanlara kadar birçok Batı ülkesinde kadına eksiksiz bir hukukî şahsiyet ve ehliyet tanınmazken, asırlarca önce islam ona tam bir hukukî şahsiyet ve ehliyet tanımış, onları erkeklerin vesayetinden kurtarmıştır. Kadın her nevî akdi yapar, mülk sahibi olur, mülkünde dilediği gibi tasarrufla bulunur, ne babası, ne kocası, ne de bir başkası ona müdahalede bulunabilir, İslam kadınıla erkeğin insanlık, fazilet, Allah'a makbul kul olma bakımlarından eşit olduklarını açıkça vurgulamış, yaratılıştan gelen ve birbirini tamamlayan farklı kabiliyet ve özelliklerim göz önüne alarak toplum hayatında iş bölümü öngörmüş, bu iş bölümünde öncelikleri belirlemekle beraber, ihtiyaç (zaruret) bulunduğunda rollerin değişmesine kapıyı açık tutmuştur. Bu genel çerçeve içinde kadının şahitliği konusuna geldiğimizde, bazı konularda kadının şahitliğinin hiç kabul edilmemesi, bazı konularda ise bir erkek şahidin yanında iki kadın şahidin istenmesinin, kadının insanlık değeri konusunda bazı tereddütlere yol açtığını görüyoruz. Fıkıh kitaplarındaki açıklamalara göre zina suçunun sübûtu için dört erkek şahide ihtiyaç vardır. Bu konuda kadınların şahidlikleri kabul değildir. Buna karşı yalnızca kadınların bilgi sahibi olabilecekleri durumlarda sadece onların şahitlikleri makbuldür. Bu iki konu dışında, erkek şahit yanında kadın şahidin şahitliği -meselâ borç ilişkilerinde- bütün müctehidlerce caiz görülmekle beraber, ilgili ayet delil gösterilerek 'bir erkeğin yanında iki kadın şahit bulunması' şart koşulmuştur.

Ayet'te kadın şahidin iki olmasının gerekçesi açıkça

166 Doç. Dr. Hayri Kırbasoğlu, (Kadın Konusunda Kurân'a Yöneltilen Başlıca Eleştiriler): İslam'da Kadın Hakları, 1/162; Prof. Dr. Salih Akdemir. (Tarih Boyunca ve Kurân-ı Kerim'de Kadın): islam'da Kadın Hakları, 1/140.

Halil Uysal

ifade edildiğine göre, bundan "kadının değer ve insanlık yönünden erkekten aşağı tutulmuş olması" gibi bir sonuç çıkarmak mümkün değildir. Gerekçe insanlık değeri, üstünlük veya aşağılıkla ilgili olmayıp, tamamen "unutma, şaşırma, yanılma" ile ilgilidir ve hakkın, adaletin yerini bulması amacına yöneliktir.

Ibn Mâce ve Ebû Davud'un rivayet ettikleri, "Göçebenin (bedevinin) şehirli hakkında şahitlik etmesi caiz değildir" (Avnu'l-Ma'bûd, Medine-1969, 10/10) mealindeki hadis de böyledir. Burada şahitliği kabul edilmeyen kadın değil, erkektir. Gerekçe bedevinin seviye bakımından adaletin gerçekleşmesine, haklan ortaya çıkmasına katkıda bulunma imkanının sınırlı oluşudur.

Durum böyle olunca, burada araştırılması gereken husus, kadının bazı konulardaki şahitliğinde tek başına yeterli olmamasının, cins olarak ebediyen onunla beraber olacak bazı özellik ve vasıflarına mı, yoksa geçici, bazı zaman ve zeminlerde bulunan, bazılarında bulunmayan vasıflarına mı dayandığıdır. Eğer hükme temel teşkil eden, gerekçe olan vasıf her zaman nadir olmayan ölçülerde bulunan bir vasıf ise, hükmün devam etmesi tabiidir. Kültür ve medeniyetin belli dönemlerinde bulunmakla beraber -nadir oluşlar müstesna- geride bırakılmış ise hükmün de değişmesi gündeme gelecektir.¹⁶⁷

Meselâ, hadiste geçen göçebenin şehre yerleştiğini, eğitim seviyesinin değiştiğini, yahut şehre yerleşmediği halde iletişim araçları geliştiği için bilgi ve görgüsünü artırma imkanı bulduğunu düşünelim. Bu takdirde, hüküm değişecek, onun şahitliği makbul ve caiz olacaktır.

Kadının da tek başına şahitliğinin geçerli olmamasını gerektiren vasfı, özelliği, geçici midir, devamlı mıdır? Modernist yorumcuya sorarsanız öyle fazla ince eleyip sık dokumaya gerek yoktur; bu hüküm mâzîde kalmış sosyo-

167 Bu anlamda İslam Hukuk Metodolojisinde "illetin ortadan kalkmasıyla hüküm de ortadan kalkar" kaidesi vardır.

Kadın /Haklar ve Özgürlükler

kültürel ve sosyo-ekonomik şartların ürünüdür. Bugün şartlar değişmiş, kadın değişmiştir. Şahitliğin amacını gerçekleştirmek bakımından kadın ile erkek arasında fark kalmamıştır. Şu halde kadın da erkek gibi gerektiğinde şahit olur ve şahitliği geçerlidir. Gelenekçiye göre, böyle bir hükme varabilmek için mesele bazında ciddi araştırmalara ihtiyaç vardır. Bu meselede iki noktanın aydınlatılması gerekir:

a. Çağımızda kadının değişmesi ve -iddia doğru ise- şahitlik yönünden erkeğe eşit hale gelmesi, fitratın kadına biçtiği kemâl yönünden bir gelişme midir, yoksa bir geriye gidiş midir? Eğer birinci ihtimal doğru ise, böyle bir değişmenin yaygın olarak gerçekleşip gerçekleşmediği araştırılır. İkinci ihtimal doğru ise, islam kadınında böyle bir değişme beklenemez, hoş görülmez ve teorik olarak buna hüküm bina edilemez.

b. Kadının şahitliğinin ihtiyatla karşılanmasını ve tedbir alınmasını gerektiren psikolojik özellikleri gerçekten ve yaygın olarak değişmiş midir? Bu konuda elde ne gibi araştırmalar, sonuçları, belgeler ve bulgular vardır? Bu iki nokta aydınlığa kavuşturulduktan sonra kadının, tek başına şahitliğinin geçerliliğini engelleyen özelliklerinin değiştiği ve bu değişimin bir gelişme mahiyetinde olduğu hem ilmî, hem de İslâmî değer ölçülerine uygun olarak ortaya çıkarsa o zaman "ayetin belli bir duruma ve şarta bağlı hüküm getirdiğinden, bu durum ve şartın değişmesi sebebiyle hükmün de değişebileceğinden" bahsedilebilir.

Şunu da eklemek gerekir ki, malî haklar ve borçlar konusunda kadının şahitliği ile ilgili yukarıda meali verilmiş bulunan ayet, şifahî şahitlikle ilgilidir. Yazı ve imzanın yaygın olmadığı bir dönemde başvuru usûlü budur. Kadının dikkat, ilgi, etkileşim konularındaki farklı psikolojisi hem konuşulan ve görülen hususların zaptı, hem de zamanı geldiğinde hakkın isbatı için ifade edilmesi bakımından ihtiyatı gerektirebilir. Yazı ve imzalı şahitlik yaygın ve geçerli hale gelince, meselâ bir borçlanma, alım-satım, kira akdi yazılı

hale getirilip kadın da bunu okuduktan sonra şahit olarak altını imzalayınca, şahitlik konusu olayda yanılma, unutmama, onu ifade ederken şaşırma ihtimalleri ortadan kalkar ve ayet, bu manadaki şahitliği kapsamaz.¹⁶⁸

e. Cihat

Kadınlara erkekler gibi, cihat farz değildir. Yani askerlik ve harp hizmetleri ile mükellef olamazlar. Bu ağır ödev erkeklerindir.¹⁶⁹

Yukarıda sayılanlara ek olarak, erkek ile kadın arasındaki farklılıklar konusunda şunlar da söylenebilir:

Ceza hukuku alanında bazı suçlarda kadına, erkeğe verilen cezanın yarısı verilir. Önemli bir nokta şudur: İrtidad (İslam'dan dönme) durumunda kadın, erkek gibi öldürülmez, İslam'a davet ve tevbe etmesi için hapsedilir.¹⁷⁰

168 Prof. Dr. Hayreddin Karaman, Kadının Şahitliği Örtünmesi ve Kamu Görevleri: İslam'da Kadın Hakları, 1/308, 309, 310; İslam'ın Işığında Günün Meseleleri: 3/297, 298, 299. Ayrıca, bkz. Prof. Dr. Said Şimşek, Günümüz Tefsir Problemleri. 221-225; Prof. Dr. Amine Vedûd Muhsin, Kuran ve Kadın: 146, 147, 148.

169 Prof. Dr. Servet Armağan, İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler: 53. Bir gün Hz. Âise (r.), Hz. Peygamber (s.)'e kadınlara cihadın zorunlu olup olmadığını sordu. Peygamber (s.) cevaben: "Evet, onlar cihada gitmekle emr-tundular, fakat bu cihadda dövüşmek yoktur ve bu; hacca gitmek ve Kabe'yi ziyaret etmektir (umre)." buyurdular. (İbn Mâce) Hz. Peygamber (s.)'in hanımları cihada gitmek için izin istediklerinde; "Sizin cihadınız hac'dır." Bir başka zaman da; "Sizin için hac en iyi cihaddır." buyurmuşlardır. (Buhari) Kadınların cihad gibi bir yükümlülükleri olmamasına rağmen onlar, Hz. Peygamber (s.) döneminde savaşlara katılıyor, savaşçılara çeşitli yardımlarda bulunuyorlardı. Bu konudaki örnekler için, bkz. Abdulhalim Ebû Şakka, Tahrîru'l-Mer'e:2S52, 217-223. Ayrıca, bkz. Prof. Dr. Ali Baradakoğlu, Prof. Dr. Mustafa Çağrırcı, İslam'da inanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi: 2/510.

170 Prof. Dr. Servet Armağan, İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler: 53. Kurân-ı Kerim'de dinden dönenin öldürüleceğini bildiren bir ayet yoktur. Sünnet kaynağında yer alan söz ve uygulamaların yorumu konusunda üç görüş vardır:

a. İslam devleti ideolojik bir devlettir: ideolojisi "İslam İman"dır". Serbest irade-'le İslam'ı seçmiş bulunan bir insan sonradan bunu terkeder, İslam'dan çık-

Kadın /Haklar ve Özgürlükler

Kadının diyeti (kan bedeli), erkek için ödenecek diyetin yarısıdır.

Öldürülen kadının diyetinin erkeğinkinin yansı kadar olması, onun hayatının ve kanının değersiz olmasından değildir. Böyle olsaydı, kadını haksız yere ve kasten öldüren erkek kısas edilmez, daha hafif bir cezaya çarptırılırdı. Tazminat, mağdurun ailede bıraktığı ekonomik boşluğu bir ölçüde doldurmak amacını güder; bu bakımdan kadının bıraktığı boşluk (onun aileye karşı malî yükümlülükleri bulunmadığından) erkeğinkinden daha azdır, bedel de buna göre ayarlanmıştır ve dengelenmiştir.¹⁷¹

Yeme, içme, giyinme ve barınma gibi ihtiyaçları kocası tarafından karşılanır. Hayatı ve iffeti korunur. Bu kadının kocası üzerindeki hakkıdır. Hatta, erkek karısının nafakasını temin edemezse, kadın hakime başvurarak, kocası namına borç edinme hakkı alabilir (istidâne).

tiğini açıklar ve buna rağmen müslümanların içinde yaşamak isterse bu davranış kamu düzenini bozar. Ayrıca, "vatana ihanet" gibi bir "dine ihanet" suçu teşkil eder. Bu suçun cezası ise idamdır. Bunun baskı ve zorlama ile bir ilgisi yoktur.

b. Dinden çıkan kimseler genellikle dinin karşısında yer alır, düşmanla işbirliği yapar ve müslümanlara karşı savaşanlar safına katılır. Mürtedin idam edilmesinin sebebi budur (müslümanlara karşı savaşma suçu işlemiş olmasıdır). Bunun delili, Ebû Hanife'nin "kadın dininden dönerse İdam edilmez" içtihididir. Bu içtihidin kaynağı "kadının normal hallerde savaşçı bir insan olmamasıdır", Yani kadın dininden döndüğü halde savaşçı olamadığı için öldürülmemektedir. Bu görüşte olanlar da iki gruba ayrılmışlardır. Bir gruba göre genellikle mürtedler islam'a karşı savaşır kabul edilir -bu suç fiilen sabit olsun, olmasın- mürted idam edilir. Diğer gruba göre ise "dinden dönme'ye ek olarak "müslümanlara ve İslam'a karşı savaş açma" suçu fiilen gerçekleşirse mürted idam edilir, aksi halde idam edilmez.

c. Dininden dönenin idam edilmesi devamlı bağlayıcı bir hukuk kaidesi değildir (Bu ceza had çeşidinden bir ceza değildir). Sosyal, siyasal ve uluslararası şartlara göre devletin değişik uygulamalar yapabileceği bir alandır (tazir suçu dur). Karar, devleti yönetenlere bırakılmıştır.

Bütün fıkıh alimlerine göre dinden dönene hemen ceza uygulanmaz. Önce bundan vazgeçmesi telkin edilir. Şüphesinin giderilmesine çalışılır ve bunun için makul bir süre tanınır. (Prof. Dr. Hayreddin Karaman, İslamın Işığında Günün Meseleleri: 3/188.) Prof. Dr. Hayreddin Karaman, islam'ın Işığında Günün A<fese/e/er/:3/192.

Kocası süt anne teminine nuktedirse, çocuğunu emzirme mükellefiyeti yoktur.¹⁷²

3. Bireyin Toplum İçindeki Konumuna Bağlı Farklılıklar

Bunlara islam Hukuk terminolojisinde, "Eşitliği Bozan Toplumsal Engeller" adı verilir. Bunların büyük bir çoğunluğu, kendilerinde toplumun yararı bulunması esasına dayalıdır. Bazıları makul engellerdir. Bazılarıysa, insanların benimseyip adet edinmeleri ve kökleşmişlikle ilgilidir.¹⁷³

Bireyin toplum içindeki konumu, haklarının ve yükümlülüklerin farklılaşması sonucunu da doğurur. Bir kadının, bir insan ve birey olarak bir takım hak ve görevleri vardır. Fakat, bir eş, bir anne ya da kızkardeş olarak ek haklara ve ek görevlere de sahiptir. Bir insan ve birey olma yönüyle bir erkek de bir takım hakların sahibi, görevlerin muhatabıdır. Ek olarak, bir koca, bir baba ya da oğul olması, ek hakları ve yükümlülükleri de beraberinde getirir.¹⁷⁴

İslam Hukuk terminolojisinde ayrıca, "Eşitliği Bozan Siyasal Engellerden de söz edilir. Prof. Dr. Tâhir b. Aşûr, bu konuyla ilgili olarak şunları söyler "Bunlar, ümmetin siyasetinde etkili olup, sınıflar ya da kişiler arasında veya özel durumlarda eşitliği ortadan kaldıran durumlardır. Ümmetin devlet çıkarları için söz konusudur.¹⁷⁵

İslam Hukuku'nda, ibadetler alanında da kadınla erkek arasında bir takım farklılıklar vardır. Bu farklılıklar genel olarak, Gusül, Abdest, Namaz, Oruç, Hac, Cihad alanlarında ortaya çıkar. İlmihal kitaplarında konuyla ilgili yeterince aydınlatıcı bilgiler verilmektedir.¹⁷⁶

172 Prof. Dr. Servet Armağan, İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler: 53.

173 Prof. Dr. Tâhir b. Aşûr, Mekâsıdu's-Şerîati'l-İslâmiyye:9B.

174 Prof. Dr. Abdülkerim Zeydan, el-Mufassal: 185,186.

175 Prof. Dr. Tâhir b. Aşûr, Mekâsıdu's-Şerîati'l-İslâmiyye:98.

176 "İbadetlerde Kadının Erkekten Ayrıldığı" noktalar konusuyula ilgili olarak, Doç. Dr. Faruk Beşer'in, 'Hanımlara Özel İlmihal' adlı çalışmasından yararlanılabilir. Anılan kitaptaki bilgiler, daha derli toplu bir şekilde, 'İslamda Kadın Hakları' adıyla yayınlanan antolojinin 2. cildinde de (2/97 ile 206 arasında) yer almaktadır. Ayrıca, Asım Uysal ve Mürşide Uysalın birlikte hazırladıkları 'İzahlı

Kadın 1 Haklar ve Özgürlükler

SONUÇ

Bilinebildiği kadarıyla insanlık tarihinde eşitlik olgusu, düşün ya da eylem planında ilk kez islam'la birlikte ortaya çıkmış ve Allah Teâlâ tarafından ilkeleri belirlenen bu olgu, Hz. Peygamber (s.) tarafından uygulamaya konulmuştur. En genel anlamıyla eşitlik üç temel ilke üzerine kuruludur:

1. Bütün insanlar Allah tarafından yaratılmışlardır.
2. Bütün insanlar aynı anne ve babadan gelmektedirler.
3. Bütün insanlar en güzel biçimde yaratılmış ve insan olmakla şereflendirilmişlerdir.

İslam Dini, bu ilkeler çerçevesinde, kadın ve erkek eşitliğim de ilk kez en yalın şekliyle ortaya koymuş ve yine bu eşitlik Hz. Peygamber (s.) tarafından en güzel şekliyle uygulanmıştır. Kadın ve erkek, öncelikle; insan olmaları, islam'a muhatap olmaları ve seri hükümlerle yükümlü olmaları yönüyle eşittirler. Aralarındaki farklılıklar, türler arasındaki bedensel, ruhsal vb. farklılıklardan, hakların üzerine bina edildiği sebeplerden ve bireyin toplum içindeki konumundan kaynaklanır.

Bilinmelidir ki, bu farklılıklar, erkeğin kadından üstün olmasını ya da kadının erkekten üstün olmasını gerektirmez. Üstünlük, kadın ya da erkek olmakla değil, seri yükümlülüklerle uymada gösterilen titizlikle kazanılır ve bu üstünlük Allah nezdinde bir üstünlüktür.

Hz. Peygamber (s.) dinin tamamlandığını bildirdiği gün, eşitlik ilkesiyle ilgili son sözü de söylemiştir:

"Ey insanlar! Rabbiniz birdir, atalarınız tektir, hepiniz Adem'densiniz, Adem ise topraktan yaratılmıştır. Allah katında en değerliniz, takvaca en üstün olanınızdır."

Kadın İlmihaii Ansiklopedisi' de, genel anlamda kadınlarla ilgili bütün konularda başvurulabilecek kaynaklardan birisidir. Bilebildiğim kadarıyla adı geçen kitap, bir kadının kaleminden çıkan tek ilmihâl kitabı olma Özelliğini hâlâ korumaktadır.

2. ÖZGÜRLÜK İLKESİ a.

Kişisel Özgürlük

Kişisel özgürlük, 'başkasının hak ve özgürlüklerine tecavüz etmemek koşuluyla bireyin serbest hareketi, bireyin kendisini güven içerisinde hissetmesi, hayatına, onuruna ve kişiliğine yönelik herhangi bir saldırı olmaması, haksız yere tutuklanıp hapis edilmemesi, ülke içinde ve dışında seyahat özgürlüğüne sahip olması' gibi anlamları dile getirir.¹⁷⁷

Kişisel özgürlük kavramını, kişi dokunulmazlığı, seyahat ve yerleşme özgürlüğü ve Özel hayatın gizliliği başlıkları altında inceleyeceğiz.

i. Kişi Dokunulmazlığı

1. Öncelikle insan, mükerrem/şan ve şeref sahibi, üstün bir varlıktır. Allah Teâlâ, şöyle buyurur:

^KBiz, hakikaten insanoğlunu şan ve şeref sahibi kıldık. Onları, (çeşitli nakil vasıtaları ile) karada ve denizde taşıdık; kendilerine güzel rızıklar verdik; yine onları, yarattıklarımızın bir-

¹⁷⁷ Prof. Dr. Hayreddin Karaman, İslam Hukuku: 1/210; Prof. Dr. Servet Armağan, İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler; 70, 71; Prof. Dr. Abdülkerim Zeydan, el-Mufassal: 4/190.

Kadın l Haklar ve özgürlükler

çoğundan cidden üstün kildik."^{11*}

Bu ikramın gereklerinden birisi de insanın kişisel özgürlüklerinden yararlanabilmesidir. Çünkü bu özgürlük, Allah Teâlâ'nın kullarına bağışladığı genel haklardan birisidir. Hiç kimsenin bu hakları kısıtlama hakkı yoktur. Bu haklara yönelik bir saldırı, zulümdür, ister kadın olsun isterse erkek olsun bir başkasına saldırmak yasaklanmıştır. Ebû Zer (r.)'den rivayet edilen bir kutsî hadiste şöyle buyrulur:

"Ey Kullarım! Ben zulmü kendi nefsim haram ettim, onu sizin aranızda da haram yaptım, sakın zulmetmeyin..."¹¹⁹

Hız. Peygamber (s.) de bir hadislerinde şöyle buyurmuştur:

"Zulümden kaçınınız, çünkü zulüm kıyamet gününde bir kar-anlıktır,"¹⁸⁰

2. Herkesin yaşam hakkı vardır. Bir kimseyi Öldürmek, büyük günahlardandır.

"Kim bir mümini kasden Öldürürse, cezası, içinde ebediyen kalacağı cehennemdir."¹⁸¹

Bu cezanın Allah'a ortak koşmanın ya da O'nu inkar etmenin dışında, yalnızca bir başkasını öldürene verildiği düşünülürse, İslam dininde yaşam hakkının önemi daha iyi kavranılabilir. Dokunulmaz olan yalnızca müslümanların yaşamı değildir. Bir başka dinden olup müslümanlarla savaş durumunda olmayan kimselerin yaşamaları da ilke olarak dokunulmazdır, İslam Hukuku, başka dinden olanları öldüren müslümanlarla ilgili hukukî yaptırımlar öngörür. Hız. Peyg-

178 isrâ:70.

179 Ebu Abdurrahman es-Sabâbatî, Sahfhu'l-Ehâd'Tsi'l-Kutsiyye: 173 (hadis no: 167) Hadisi, Müslim, Buharî, Hakim ve Beyhakî rivayet etmiştir.

180 Buhari: Mezâlim ve Gazab, 8, 10; Müslim: Birr ve Sıla, 56-62, Edeb, 10, 15; Tirmizi: Birr ve Sıla, 83; İbn Mâce: Zühd, 23; Ahmed b. Hanbel: 2/92, 105, 191; Darimî: Siyer, 72.

181 Mâide:32.

amber (s.), müslümanlarla barış durumunda olan bir gayr-i müslimi öldüren müslümanın uhrevî cezasını şöyle belirtir:

"Her kim, anlaşmalı bir insanı öldürürse cennetin kokusunu bile alamaz. Oysa cennetin kokusu kırk yıllık mesafeden bile hissedilir."¹⁸²

İslam'ın insan yaşamına verdiği değer, genel olarak insana verdiği değerden kaynaklanır.¹⁸³ Savaş halindeyken bile karşı tarafın kadın ve çocuklarının öldürülmesi yasaktır.¹⁸⁴

Yüzlerce ayet ve hadisin ortak ifadesinden, İslam'ın, altı temel vazgeçilmez değeri (el-Makâsıdu'd-Darûriyye, Darûrât) korumayı hedeflediği anlaşılmaktadır.

Din, hayat, nesil, mal, akıl, şeref.

Hiçbir fark gözetmeksizin bütün insanlara yaşam hakkı tanıyan İslam, yalnızca bu hakka yönelik tecavüzleri önleyici tedbirlerle yetinmemiş, aynı zamanda kurduğu yardımlaşma ve dayanışma düzeni içinde insanların asgari hayat şartlarını ve temel ihtiyaçlarını temin etmeyi toplumun görevi haline getirmiştir. Bütün ilâhî dinler gibi İslam dini de cana kıymayı yasaklamış, bu suçu işleyenlere ağır cezalar getirmiştir. Mağdurun yakınları atfetmedikçe haksız yere ve kasten adam öldürmenin cezası idamdır. Can güvenliğini sağlamanın yolu, cana kıyanın canına kıymaktır.¹⁸⁵

Soykırım, katliam kesin olarak yasaktır. Savaş halinde dahi kaçan ve yaralı düşen öldürülmez. Fiilen savaşa katılmayan kadınlara, çocuklara, din adamlarına, işlerinin başındaki çiftçi ve işçilere dokunulmaz. Hayvanlara ve bitki örtüsüne zarar verilmez, suçlulara ve düşmana işkence yapılmaz.

182 Buhari; Cizye, 5; Diyât, 30.

183 Bir Yahudi'nin cenazesi önünden geçerken, Hr. Peygamber (s.) saygısı ne deniyle ayağa kalktı. Yanında bulunanlardan birisi, O'nun bu hareketini ya dırgayarak: "Ey Allah'ın Rasûlü! Bu bir Yahudi'nin cenazesi." deyince, "O insan değil mi?" karşılığını verdi. (Buhari: Cenâiz, 50)

184 EbüDavud:C0wd, 111.

185 bkz. Bakara: 178, 179.

Kadın l Haklar ve Özgürlükler

Peygamber (s.) hamile olduğu için bir kadının cezasını ertelemiş, kadın çocuğu doğurunca da süttten kesilinceye kadar süre tanımıştır.¹⁸⁶

3. Hiç kimseyle alay edilemez. Hiç kimsenin onuru kınılmaz, şeref ve haysiyetiyle oynanamaz. Hiç bir kimse kötü lakaplarla aşağılanamaz.

"Ey Müzminler! Bir topluluk diğer bir topluluğu alaya almasın. Belki de onlar, kendilerinden daha iyidirler. Kadınlar da kadınları alaya almasınlar. Belki onlar kendilerinden daha iyidirler. Kendi kendinizi ayıplamayın, birbirinizi kötü lakaplarla çağırmayın."¹⁸⁷

İnsan, yalnızca maddî varlığıyla değil, daha önemlisi manevî varlığıyla da üstün bir değerdir. Bu nedenle İslam Dini, müslümanların birbirlerinin ırz, namus, şeref ve haysiyetlerine saygılı olmalarını emretmiş, başkalarıyla alay etmek, küfür, hakaret, gıybet, iftira gibi onur kırıcı her türlü davranış ve tutumlardan kaçınılmasını istemiştir.

4. Kişilerin özgürlükleri, hakim karan olmaksızın sınırlanamaz ya da ortadan kaldırılamaz. Hiç kimse zan ve şüphe üzerine tutuklanamaz. Çünkü suç işlediği ispatlanamamış kimseler masumdur. Mecelle'nin 8. kaidesi, "Berâet-i zimmet asıldır" der.

1982 Anayasası, md. 17/3'de "Kimse insan haysiyetiyle bağdaşmayan bir cezaya veya muameleye tabi tutulamaz" denilir.

"Kişinin dokunulmazlığı (şahsiyetin muhteremliği), maddî ve manevî varlığı" modern hukukta şöyle tanımlanır:

Herkes, yaşama, maddî ve manevî varlığını koruma geliştirme hakkına oahiptir. Tıbbî zorunluluklar ve kanunda yazılı haller dışında, kişinin vücut bütünlüğüne dokunulamaz; rızası olmaksızın bilimsel ve tıbbî deneylere tabî

186 Prof. Dr. Hayreddin Karaman, İslamın Işığında Günün Meseleleri: 3A184.

187 Hucurât:11.

tutulamaz. Kimseye eziyet edilemez ve işkence yapılamaz; kimse insan onuruyla bağdaşmayan bir cezaya veya muameleye tabi tutulamaz. Mahkemelerce verilen ölüm cezalarının yerine getirilmesi hâli ile meşru müdafaa durumu, yakalama ve tutuklama kararlarının yerine getirilmesi, bir tutuklu veya hükümlünün kaçmasının önlenmesi, bir ayaklanma veya isyanın bastırılması, sıkıyönetim veya olağanüstü hallerde, yetkili merciin verdiği emirlerin uygulanması sırasında silah kullanılmasına kanunun cevaz verdiği zorunlu durumlarda meydana gelen öldürme filleri, yukardaki kuralın ayrığıdır.¹⁸⁸

ii. Seyahat ve Yerleşme Özgürlüğü

Bireyler, yurt içine ve yurt dışına seyahat etme hakkına sahiptirler, İslam Hukuku, seyahat özgürlüğünü tanımının ötesinde seyahat etmeyi tavsiye etmektedir.

Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"Onlar yeryüzünde hiç gezmediler mi ki, kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğunu görsünler!"¹⁶⁹

"Yeryüzünü size boyun eğdiren C/dur. Şu halde yerin omuzlarında (üzerinde) dolaşın ve Allah'ın rızından yeyin."¹⁹⁰

Hz. Peygamber (s.) bir hadislerinde şöyle buyurmuştur:

188 Prof. Dr. Ejder Yılmaz, Hukuk Sözlüğü: 509; Prof. Dr. Ali Şafak, Hukuk Terimleri sözlüğü: 271.

189 Yusuf: 106.

Kurân-ı Kerîm'in pek çok yerinde, özellikle geçmiş toplumların sonlarının görülüp İbret alınması amacıyla yeryüzünde gezip dolaşılması teşvik edilir. Bu özü taşıyan ayetlerin sayısı ondan fazladır, bkz. Yûsuf: 109; Hacc: 46; Fâtır: 44; Ğafir (el-Mü'min): 21, 82; Muhammedi 10; Al-i İmrân: 137; Enam: 11; NahI: 36; Nemi: 69; Ankebût:20; Rûm: 9,42.

190 Mülk: 15.

Ibn Kesîr, bu ayeti şöyle yorumlar: "Yani, yeryüzünde istediğiniz bölgeye gidin, Çeşitli kazanç yollarına başvurmak, ticaret yapmak üzere, yeryüzünün her tarafını dolaşın." (İbn Kesîr, Tefsiru'l-Kurâni'l-Azîm: 4/397.)

Kadın /Haklar ve Özgürlükler

"Seyahat ediniz, sıhhat bulursunuz."¹⁹¹

Medine Anayasası, bend 47'de, dünyada ilk defa bu hakkı bir anayasa hükmü halinde ilan etmiştir. Aynı zamanda vatandaşlar, ülkenin belirli bir yerine yerleşme hakkına da sahiptirler. Yerleştikleri yerden, bir başka bölgeye geçmek de bu hakkın içinde kabul edilir.¹⁹²

İslam'da vatandaşlık ülkeye değil, iman ve düşünceye bağlıdır, İslam iman ve düşüncesini benimsemiş olanlar, başka hiçbir fark gözetilmeksizin İslam ülkesinin vatandaşı sayılırlar. Bütün müslümanların (ümmetin) tek bir vatani, ülkesi bulunmadığı zamanlarda da bu böyle olmuştur. Bir İslam ülkesinden hareket eden müslüman, öğrenim ticaret, ibadet vb. maksatlarla başka bir İslam ülkesine serbestçe girmiş, orada dilediği kadar kalmış, haklardan yararlanmıştır.

İslam imanını benimsememiş bulunanlar "zimmî, müste'men, muâhid, mülteci" sıfatlarıyla İslam ülkesinde bulunur ve insan haklarından yararlanırlar.¹⁹³

Abdülkerim Zeydan, seyahat olgusunu; mubah, men-dub ve vacib olmak üzere üç kısımda değerlendirmektedir¹⁹⁴

191 Ahmed b. Hanbel: 2/380; el-Câmiu's-Sağır: 2/30 (hadis no: 4626. 4627); el-

192 Prof. Dr. Servet Armağan, İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyet ter: 76. Medine Anayasasının 47. bendi şöyledir:

Bu kitab (anayasa) haksızlık yapan ya da suç işleyen (ile ceza) arasına engel olarak girmez. Gerek Medine'de oturan, gerekse savaşa çıkan güvenlik içindedir. Haksızlık yapan ve suç işleyen bunun dışındadır. Bu kitabı (anayasayı) koruyanlar Alları ve Rasûlü'nün korumasındadırlar. (Muhammed Ham id ul lan, MecmOatu'l-Vesâiki's-Siyâsiyye:62)

193 Prof. Dr. Hayreddin Karaman, İslamın Işığında Günün Meseleleri: 3/187. Zimmî, İslam ülkesinin vatandaşıdır. Müslümanlarla eşit insan haklarına sahiptir. Farklılık yalnızca bazı görev ve liyâkat hakları ile ilgilidir, (örneğin, devlet başkanı olamazlar.) Diğerleri ise İslam ülkesinde geçici olarak bulunurlar ve buldukları süre içerisinde insan haklarından yararlanırlar.

194 Hanefîler yolculuğu üçe ayırırlar:

a. Seferu Tâa (itaat Yolculuğu): Hac ve cihat yolculuğu gibi.

Halil Uysal

1. Mubah Olan Seyahat

Ticaret amacıyla yapılan seyahatler mubahtır. Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"Namaz kılınınca artık yeryüzüne dağıtın ve Allah'ın lütfundan isteyin."¹⁹⁵

Kurtubî'ye göre, ayeti kerimedeki "yeryüzüne dağılın" emri, mubahlık ifade eder. "Namazı kıldıktan sonra ticaret ve gereksinimlerinizi karşılamak amacıyla yeryüzüne dağılın" anlamındadır.¹⁹⁶

2. Mendub Olan Seyahat

Kurtubî, yukarıdaki ayeti kerimede geçen "Allah'ın lütfundan isteyin" enirinin, İbn Abbas tarafından 'hasta ziyareti, cenazelere katılmak ve Allah için kardeş ziyareti' anlamında yorumlandığını belirtir.¹⁹⁷

Açıktır ki, İbn Abbas'm ayetle ilgili olarak söyledikleri, şeriat'm mendup olarak nitelediği şeylerdir.

b. Seferu Mubah (Mubah Yolculuk): Ticaret yolculuğu gibi.

c. Seferu Ma'siye (İsyan Yolculuğu): Yol kesmek amacıyla çıkılan yolculuk gibi.

Malikîler'e göre yolculuk ikiye ayrılır:

a. Seferu Taleb (İstek Yolculuğu):

Dörde ayrılır:

1. (Malikîler'e Şafîler ve Hanbelîler de katılır.) Vacib olan yolculuk: Hac ve cihad amacıyla yapılan yolculuklar vb.

2. Mendub olan yolculuk: Allah'a yaklaşmak amacıyla, anne-babaya iyilik amacıyla, sıla-ı rahim için ya da ilim talep etmek için yapılan yolculuklar vb.

3. Mubah olan yolculuk: Ticaret amacıyla yapılan yolculuk.

4. Yasak olan yolculuk: Allah'a İsyan amacıyla yapılan yolculuk.

b. Seferu Herab (Kaçış Yolculuğu): Vacibtir. Bir bölgede helâller azalıp haramlar çoğalırsa, helâllerin çok olduğu bölgeye yapılması gereken yolculuk. Şafîî ve Hanbelîler, ülkeler görmek ve eğlence amacıyla yapılan yolculukları mubah görürler. Hanbelîler, belirli bir yere yapılmayan yolculuğu mekruh görürler. (el-Mevsûatu'l-Fikhiyye: 25/27-28)

195 Cum'a: 10.

196 el-Kurtubî, el-Câmi'li-Ahkâmîl-Kurân: 18/108.

197 el-Kurtubî, el-Câmi'H-Ahkâmî'l-Kurân: 18/109.

Kadın l Haklar ve Özgürlükler

Yusuf suresinde şöyle buyrulur:

"Onlar yeryüzünde hiç gezmediler mi ki, kendilerinden öncekilerin sonunun nasıl olduğunu görsünler!"¹⁹⁸

Geçmiş milletlerin kalıntılarını ve sonlarının nasıl olduğunu görmek amacıyla yapılan seyahatler de, mü'minlerin imanlarını kuvvetlendirmesi yönüyle şeriatın mendub kabul ettiği seyahatlerdendir.

3. Vacib Olan Seyahat

Güçyetirebilen kimse için hac, cuma namazı ve cihad gibi, yolculuk yapmayı gerektiren dini yükümlülükler amacıyla seyahat yapmak müslümanlara vacibdir.¹⁹⁹

Yurt dışına yapılan seyahatlar, millî ekonomi ile ilgili olduğundan, devlet kısıtlayıcı tedbirler alabilir. Aynı şekilde salgın hastalık sebebiyle yurt içi ve dışı seyahatlar kısıtlanabilir veya bu hastalık müddetince ortadan kaldırılabilir.

Bu hususta şu hadis açık bir hüküm koymuştur:

"Bir yerde hastalık görürseniz, oraya girmeyiniz. Hastalık bulunan bir yerde iseniz oradan çıkmayınız."²⁰⁰

Belirtilen sebepler bir zarureti ifade etmektedirler. Bu zaruret, seyahat ve yerleşme hürriyetinin kısıtlanmasını veya zaruretlere devam ettiği müddetçe kullanılmasının yasaklanmasını gerekli kılmaktadır. Şüphesiz, varolan zaruret ile getirilen kısıtlama arasında bir denge bulunmalıdır. Meselâ, salgın hastalık bir gün sonra tedbirler yoluyla ortadan kaldırılmışsa, vatandaşların seyahat hürriyeti haftalarca veya aylarca kısıtlanamaz.²⁰¹ Çünkü İslam Hu-

198 Yusuf: 106.

199 Dr. Abdülkerim Zeydan, el-Mufassal: 4/199-201.

200 Müslim: hadis no: 1417; Tirmizi: hadis no: 1065.

201 Prof. Dr. Servet Armağan, İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler: 76, 77. Seyahat Özgürlüğü, bireyin temel hak ve özgürlüklerinden birisidir. Ciddi sebepler olmadıkça sınırlandırılmaz. Bu sınırlamalar dört başlık altında de-

Halil Uysal

kuku'nun genel prensibi şudur:

"Zaruretler kendi miktarmca takdir olunur." (Mecelle md: 22)

İslam Hukuku'nda, "sefer" başlığı altında incelenen ve özel hükümler içeren bölümde, "kadınların yolculukları" ile ilgili konulara da değinilmektedir.

Tartışmalı bir konu olan sefer ve seferîlik, yakın dönemde, 2-3 Haziran 1995 tarihlerinde, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Konferans Salonu'nda düzenlenen "İslam'da Seferîlik ve Hükümleri" adlı bilimsel toplantılarda tartışılmıştır. Doç. Dr. Faruk Beşer, "Seferîlik Açısından Kadınlar" konulu tebliğiyle katıldığı bu toplantıda "kadınların tek başlarına yolculukları" konusunu incelemiş ve tebliği müzakere edilmiştir.

Toplantıların sonunda, genel değerlendirmeler sırasında, Prof. Dr. Hayreddin Karaman, genel anlamda toplantıların sonucunun "ihtilâf-ı ulemâ" olduğunu söylemiştir.

ğertendirilebilir:

a. Borçluluk:

Alacaklı, borçlunun muaccel (vadesi gelmiş) borcunu isteyebileceği gibi, borcuna karşılık bir rehin bırakmadıkça veya birini kefil göstermedikçe borçluyu. seferden (seyahatten) alıkoyabilir.

b. Kamu Alacağını Koruma:

Vergi borcu, vb. kamu alacakları ve kamu mallarını koruma gerekçesiyle amaç gerçekleşene kadar seyahat özgürlüğü kısıtlanabilir.

c. Milli Güvenliği Sağlama:

Milli güvenliğin korunması ve sağlanması gereken durumlarda kişilerin seyahat özgürlükleri amacı aşmayacak biçimde sınırlandırılabilir.

d. Salgın Hastalıkları önleme:

Salgın hastalık durumunda, hastalık süresince seyahat özgürlüğü kısıtlanabilir. (Doç. Dr. Vecdi Akyüz, (Seferîlik Açısından Vatan Kavramı ve Seyahat Hürriyeti) Seferîlik ve Hükümleri: 131. 132; Prof. Dr. Celal Yeniçeri, Yolculara Yapılan Mali Destekler ve Seyahatten Men'i:223; et-Mevsûatu'l-Fikhiyye: 25/40) Eşlerinin düzenli bir şekilde nafakalarını teminle mükellef olan kocaların seyahati ile ilgili olarak, İmam Ebû Yûsuf (ö. 798 m) kadına, seyahata çıkmak isteyen kocasından nafakası için kefil isteme hakkını tanımış ve onun bu içtihadı mezhepte muteber bir fetva olmuştur. Malikiler de aynı görüşü benimsemiş bulunmaktadır. (Prof. Dr. Vehbe Zuhayli, el-Fikhu'l-İslâmî:7fö2Q)

Kadın /Haklar ve Özgürlükler

Kadınların yolculuğu konusuyla ilgili olarak da, Doç. Dr. Faruk Beşer ve müzakerecilerden Ali Rıza Demircan'la aynı paralelde, kadının tek başına seyahat edebilmesi ya da edememesinin genellikle ilgili olduğunu belirtmiş ve "emniyet faktörü bulunduğu kadını tek başına seyahat edebilir, bulunmadığında etmemelidir, deriz" demiştir.²⁰²

iii. Özel Hayatın Gizliliği

"Özel Hayatın Gizliliği" tabiri, şahısların "başkalarından" ve "yabancılar"dan saklamaya hakları olan özel durumları ifade eder.

Özel hayatın gizliliği konusunda, herkes yabancıdır. Bu konuda kan bağı ve akrabalık rol oynamaz. Anne bile, odasına izinle girilecek bir yabancı sayılır. Önemli olan kişinin Özel hayatının kendisi istediği müddetçe gizli kalmasıdır. Bu esas sebebiyle gizliliğe müdahale eden herkes "yabancıdır."²⁰³

Modern Hukuk'ta "Özel Hayatın Gizliliği" şöyle tanımlanır: Herkes, özel hayatına ve aile hayatına saygı gösterilmesini isteme hakkına sahiptir. Özel hayatın ve aile hayatının gizliliğine dokunulamaz. Kimse bunları öğrenmeye yeltenemez. Devletin denetimi dışında tutulması temel kuraldır. Adli soruşturma ve kovuşturmanın gerektirdiği istisnalar saklıdır. Kanunun açıkça gösterdiği hallerde, usûlüne göre verilmiş hakim karar olmadıkça, gecikmesinde de kanunla yetkili merciin emri bulunmadıkça, kimsenin üstü, özel kağıtları veya eşyası aranmaz ve bunlara el konulamaz.²⁰⁴

Modern Hukukta üç ayrı durum, Özel Hayatın Dokunulmazlığı başlığı altında toplanmaktadır:

202 Seferi//* ve Hükümleri: 452. 458.

203 Prof. Dr. Servet Armağan, İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler: 92, 93.

204 Prof. Dr. Ejder Yılmaz, Hukuk Sözlüğü: 712; Prof. Dr. Ali Şafak, Hukuk Terimleri Sözlüğü: 440.

1. Konut Dokunulmazlığı (Mesken Masuniyeti)

Tasada gösterildiği durumlarda, yöntemine (usûlüne) uygun yargıç kararı bulunmadıkça konuta girilememesi, arama yapılamaması ve buradaki eşyaya el sürülememesi' anlamındadır. Kişi, millî güvenlik ve kamu düzeni dışında ancak yargıç karar ile girilip aranılabilen bir dokunulmazlığın sahibidir.²⁰⁵

Bu tabir belirli bir statüyü ve bu statü içindeki şahısların bir hakkını ifade eder. Muhtevası, bir şahsa ait olan konut'a başkalarının izinsiz giremeyeceği, orada herhangi bir faaliyet yapamayacağı manasına gelir. Konut sahibi (maliki değil), başkalarını oraya sokmama hakkına sahiptir.²⁰⁶

2. Haberleşme Özgürlüğü ve Haberleşmenin Gizliliği

Herkes serbestçe haberleşebilir ve haberleşmenin gizliliği asıldır. Haberleşme özgürlüğü, haberleşmenin gizliliğinin doğal bir sonucudur. Haberleşme özgürlüğü, 'herkesin birbirleriyle serbestçe ve bir sınırlama olmadan haberleşmesi, muhaberede bulunması' anlamını dile getirir.²⁰⁷

Bu tabir, muayyen bir statü içindeki faaliyet serbestisini ifade eder. Muhtevası, herkesin haberleşme hakkına sahip olduğu ve bu haberleşmenin gizli olduğudur. Başkaları, bir kimsenin haberleşmesine mâni olamayacağı gibi, onun gizliliğinin de bozamazlar, ihlâl edemezler.²⁰⁸

3. özel Eşyanın Gizliliği

Yukarıdaki iki statü dışında kalan diğer durumları bu

205 Prof. Dr. Ejder Yılmaz, Hukuk Sözlüğü: 521; Prof. Dr. Ali Şafak, Hukuk Terimleri Sözlüğü: 278.

206 Prof. Dr. Servet Armağan, İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler: 79.

207 Prof. Dr. Ejder Yılmaz, Hukuk Sözlüğü: 319; Prof. Dr. Ali Şafak, Hukuk Terimleri Sözlüğü: 153.

208 Prof. Dr. Servet Armağan, İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler: 80.

Kadın l Haklar ve Özgürlükler

aşlık altında toplamak mümkündür. Burada esas olan, özel eşyanın yabancıların müdahalesinden mâsun tutulmasıdır.²⁰⁹ İslam Hukuku'nda "Özel Hayatın Gizliliği" ile ilgili temel prensipler şunlardır ve bu prensipler kadm-erkek bütün müslümanlar için geçerlidir:

1. Tecessüs Yasaktır:

Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"Ey iman edenler! Zannın çoğundan kaçının. Çünkü zannın bir kısmı günahdır. Birbirinizin kusurunu araştırmayın."²¹⁰

Ayet-i kerime'de yer alan "tecessüs" sözcüğü, "bir şeyin gizli (iç) durumlarını araştırmak" anlamındadır. Genellikle kötü ve ayıp durumlar için kullanılır.

Ayıp olmayan durumları araştırmak da tecessüs sayılır ve yasaktır. Meselâ, bir kimsenin bankada mevcut para miktarını merak edip, banka cüzdanlarını elde etmeye çalışmak, "tecessüs" sayıldığı için yasaktır. Başkasının aile hayatındaki yeme, içme ve konuşma tarzları ve durumları ayıp değildir, ama özel hayat olduğu için, tecessüs ile öğrenilmesi yasaktır.

Âyette yasaklanan "tecessüs", başkasının hususiyetlerini belirten veya hislerini aksettiren durum ve eşyaları öğrenmeye çalışma gayret ve teşebbüsüdür. Ve bunların normal olarak gizli veya özel kalması insanların umumiyetle istedikleri durumlardır. Bunları öğrenmeye çalışmak, ayetin yasakladığı bir davranış manasına gelir.²¹¹

Hz. Peygamber (s.) şöyle buyurur:

"Zandan şiddetle kaçın; çünkü zan sözlerin enyalanıdır. Birbirinizin gizli yönlerini araştırmayın (tecessüs); birbirinizin kusurlarını gözetle-

209 Prof. Dr. Servet Armağan, İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler. 80.

210 Hucurat: 12.

211 Prof. Dr. Servet Armağan, İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler: 81, 82.

meyin. Ey Allah'ın kulları kardeş olun." ²¹²

"Kim bu dünyada müslüman kardeşinin kusurunu saklarsa Allah da ahirette onun kusurunu saklar (bağışlar); kim de bu dünyada müslüman kardeşinin kusurunu ifşa ederse Allah da ahirette onun kusurunu, ortaya çı-

2. Gıybet Yasaktın

Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"Biriniz diğerini arkasından çekiştirmesin. Biriniz, ölmüş kardeşinin etini yemekten hoşlanırmı? İşte bundan tiksindiniz." ²¹⁴

Hz. Peygamber şöyle buyurur:

"Gıybet günahdır ve şahsiyete tecavüzdür." ²¹⁵

"İnsanların ayıplarının peşine düşüp araştırırsan onları bozarsın, ya da bozulmalarını çabuklaştırırsın."

"insanların ayıplarını araştıran sultan, onları bozar." TM

Gıybet, bir kimseyle ilgili olarak yanında konuşulmayacak konuları arkasından konuşmaktır.

Ayet ve Hadisler'le gıybetin yasaklanması, kişinin özel hayatıyla ilgili durumların ve olayların yayılmasının yasaklanmasıdır. Böylece dolaylı olarak, özel hayata ait bilgilerin öğrenilmesiyle özel hayatın gizliliğine müdahale gayretleri ortadan kalkmaktadır. ²¹⁷

212 Buhari: Nikâh, 45.

213 İbn Mâce: Hudud,5.

214 Hucurat:12.

215 Buhari: Nikâh, 45; Ebu Davud: Edeb. 51; Tirmizi; Birr ve Sıla, 55 (hadis no: 2055)

216 Ebu Davud: Edeb, 39.

217 Prof. Dr. Servet Armağan, İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler: 85.

Kadın /Haklar ve Özgürlükler

3. Söz getirip götürmek (koğuculuk) yasaktır:

Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"(Rasûlum!) Alabildiğine yemin eden, aşağılık, daima kusur arayıp kınayan, durmadan laf götürüp getiren, iyiliği hep engelleyen, mütecaviz, günaha dadanmış, kaba ve haşin, bütün bunlardan sonra bir de soysuzlukla damgalanmış kimselerden hiçbirine, mal ve oğulları vardır diye, sakın boyun eğme."²¹⁸

Hz. Peygamber şöyle buyurur:

"Arabozmak için laf getirip götüren kimse Cen-nefe giremez."²¹⁹

Koğuculuk, şahit olunan bir olayı veya sözü, kötülük ve fesad maksadı ile başka yerlere yaymak ve nakletmektir.

4. Gizli ve ayıp durumları saklamak görevdir:

Müslümanlar, diğer müslümanların gizli ve ayıp durumlarını açığa vurmamaya ve onları gizlemeye mecburdurlar. Bir hadiste, birinin ayıp halini görüpde, be-onu örten kimsenin, bir ölüyü ihya etmiş gibi olacağı lirtilmiştir.²²⁰

Bir başka hadiste ise şöyle denilir

"Her kim, bir müslümanın ayıbını örterse Allah'da dünya ve ahirette onun ayıbını örter."²²¹

5. Evlere kapılarından girilir:

Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"İyi davranış, asla evlere arkalarından gelip

218 Kalem: 10-14.

219 Buhari: Adab, 1990; Müslim: iman, 168; Tirmizi: Birr ve Sıla, 78 (hadis no: 2090); Ahmed b. Hanbel: 5/389.

220 EbuDavud:Ecteo, 40.

221 Tirmizi: Hudud-u Şe'riyye. 3 (hadis no: 1449,1450), Birr ve Sıla, 19 (hadis no: 1995); Buhari: Mezalim, 3, Birr, 58, 72.

Halil Uysal

girmeniz değildir."²²²

6. Başkasının evine izinle girilir:

Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"Ey iman edenler! Kendi evinizden başka evlere, geldiğinizi farketirip (izin alıp), ev halkına selâm vermedikçe girmeyin. Bu sizin için daha iyidir; herhalde (bunu) düşünüp anlarsınız.

Orada hiçbir kimse bulamadınızsa, size izin verilmeye kadar oraya girmeyin. Eğer size, "Geri dönün!" denilirse, hemen dönün. Çünkü bu, sizin için daha nezih bir davranıştır."²²³

Hz. Peygamber şöyle buyurur:

"Sizden biriniz (başkasının evine girmek isterken) üç defa izin istesin; mücade edilmezse geri dönsün."

"Üç defa kapıyı çalınız, izin verilirse girin, aksi halde dönün."TM

"İzin almak, ancak göz için yani evin ayıplarının görülmemesi içindir."²²⁵

7. Sır saklamak görevdir:

Hz. Peygamber şöyle buyurur:

"Kıyamet gününde insanların Allah nezdinde derecesi en fena olanı, karı-koca birbirine yakınlık ettikten sonra, kadının sırrını yayan erkektir."^{226*}

Aynı durum kadınlar için de söz konusudur.

222 Bakara: 189.

223 Nur: 27, 28.

224 Müslim: Edep, 33-37; Tirmizi: İsti'zan, 3.

225 Buhari: İsti'zan, 11; Müslim: Edep, 41.

226 Müslim: NIIUUt, 123, 124.

Kadın l Haklar ve Özgürlükler

"İşte ve ihtiyaçlarınızın başarıya ulaşması için gizlilikten faydalanınız; çünkü her nimete hased edilir.TM

8. Haramlara bakmak yasaktır:

"(Koşulum!) Müzmin erkeklere, gözlerini (harama) dikmemelerini, ırzlarını da korumalarını söyle. Çünkü bu, kendileri için daha temiz bir davranıştır. Şüphesiz Allah, onların yapmakta olduklarından haberdardır.

Müzmin kadınlara da söyle! Gözlerini (harama) bakmaktan korusunlar; namus ve ifetlerini esirgesinler."²²⁸

b. Düşünce ve inanç Özgürlüğü i.

Düşünce Özgürlüğü²²⁹

Düşünce özgürlüğümü Tâhir b. Âşûr, 'seri izin çerçevesinde, düşünce ve inançların açıklanması' şeklinde tanımlar. O, buna "söz özgürlüğü (Hurriyetu'l-Ekvâl)"²³⁰ adını verir.²³¹

Düşünce özgürlüğü, insanlar için vazgeçilmez bir hak tır. Bu hak insan benliği ve kişiliğinin gelişimi için gereklidir. Ayrıca din ve inanç özgürlüğünün de teminatıdır.

227 Buhari: Ahlâk.

228 Nur: 30, 31.

229 Prof. Dr. Abdülkerim Zeydan ve Prof. Dr. Tâhir b. Âşûr'un tanımlamalarına uyarak "düşünce özgürlüğü" dediğim konuyla ilgili olarak, islam Hu kukçuları'ndan bazıları "söz hakkı", bazıları "görüş hakkı", bir kısmı ise, "ko nuşma hakkı" terimlerini kullanırlar. Prof. Dr. Servet Armağan, "Rkir Açıklama Hürriyeti" tabirini tercih ettiğini, bu tabirin konuyu daha iyi açıklayan bir ifade olduğunu söyler.

230 Prof. Dr. Tâhir b. Âşûr, Mekâsıdu'ş-ŞerTati'l-islâmiyy0:-\33.

231 Arap Dili'nde "kavi" sözcüğü, "söz" anlamının yanı sıra, "görüş, düşünce, Öğ retî, doktrin, rey" anlamlarını da dile getirir. Bu nedenle, Tâhir b. Âşûr'un "Hur riyetu'l-Ekvâl" dediği olgu, "söz özgürlüğü" şeklinde karşılanabildiği gibi, "dü şünce özgürlüğü" şeklinde de ifade edilebilir.

İslam Hukuku'nun en önemli konularından birisini oluşturan "düşünce özgürlüğü", modern hukukta; 'herkesin düşünce özgürlüğüne sahip olması; bu düşüncesini söz, yazı, resim ile veya başka yollarla tek başına veya toplu olarak açıklayabilmesi, yayabilmesi özgürlüğü ve kimsenin düşüncelerinin zorla açıklanmaması özgürlüğü' şeklinde tanımlanır.²³²

İslam Hukuku'nda, düşünce özgürlüğünün kaynaklarını anahatlarıyla açıklamadan önce, bir küçük hatırlatma yapmak yerinde olur.

Aşağıda sunulan kaynaklar incelendiğinde görülecektir ki, İslam düşünce özgürlüğünü, bir özgürlük olmanın ötesinde bir görev kabul etmekte ve müslümanlar bu konuda teşvik edip, yükümlü kılmaktadır.

1. Düşünmek:

Allah Teâlâ şöyle buyurur:

"Allah size âyetleri böyle açıklar ki düşünesiniz."²³³

"Onlar, ayakta dururken, otururken, yanları üzerinde yatarken (her vakit) Allah'ı anarlar, göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler (ve şöyle derler:) Rabbimiz! Sen bunu boşuna yaratmadın. Seni teşbih ederiz. Bizi cehennem azabından koru."²³⁴

Düşünce Özgürlüğü'nün temellerinden ve kaynaklarından birincisi, İslamiyetin akla verdiği önem ve insanı düşünmeye teşvik özelliğidir. Anılan âyetler ve diğerleri, insanların akıllarını kullanmalarını istemiş, onları düşünmeye, incelemeye ve araştırmaya teşvik etmiştir.²³⁵

232 Prof. Dr. Ejder Yılmaz, Hukuk Sözlüğü: 231; Ayrıca, bkz. Prof. Dr. Ali Şafak, Hukuk Terimleri Sözlüğü: 109, 110.

233 Bakara: 218.

234 Âl-Ümrân:191.

235 Prof. Dr. Servet Armağan, İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler: 114-117.

Kadın l Haklar ve Özgürlükler

2. Din nasihattir:

Hız. Peygamber (s.) bir hadislerinde "Din nasihattir" buyurmuşlardır. "Kime?" diye sorulduğunda, "Allah'a, kitabına, rasûlüne, müslümanların idarecilerine ve bütün müslümanlara" şeklinde cevap vermiştir. Başka bir rivayette de, bir sahabi "Her müslümana nasihatta bulunmak üzere bey'at ettim." demiştir.²³⁶

3. Kontrol hakla:

Hız. Peygamber (s.) şöyle buyurur:

"Allah'a yemin ederim ki, ya doğruluğu enir ve kötülükten sakındırırınız, ya da Allah size azab gönderir. Sonra Allah'a yalvarırınız, fakat duanız kabul edilmez."^{TM1}

Hadis-i şerif, düşünce açıklamanın bir özgürlük olmanın ötesinde aynı zamanda bir görev de olduğunu beyan etmektedir.

4. Seçme ve seçilme hakkı:

Seçme hakkı, "Şûra" esası ve islam devlet idaresinin ana hedeflerinden olan "islam Hukuku kaidelerinin tatbiki" dolayısıyla söz konusu olmaktadır.

Gerek devlet başkanının ve gerekse mümessillerinin seçiminde vatandaşların seçme hakkı söz konusudur. Her ikisi de müslümanları ilgilendiren temel meselelerdendir. Bu sebeple, seçilenlerin, müslümanların görüşüne uygun olması gereklidir. Bu önem nedeniyle seçim yapılırken, fertlerin görüşünü açıklaması bir zaruret olmaktadır.²³⁸

Seçme ve seçilme sırasında bir takım propaganda faaliyetleri yürütmek gerekmektedir. Bu çerçevede adayların düşüncelerini açıklamaları ve seçmenlerin de oylarıyla görüşlerini bildirmeleri durumu söz konusu olmaktadır.

236 Müslim: iman, 95, 97, 99; Ebû Davud: Edeb, 59; Nesâi: Bey'a, 22; Tirmizi: Bin- ve Sıla, 17; Dârimî: Rikak, 41; Ahmed b. Hanbel: 1/351, 2/297, 4/102.

237 Riyazu's-Sâlihîn: 1/234 (hadis no 191).

238 Prof. Dr. Servet Armağan, islam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler 120.

5. Şûra prensibi ve meşverette bulunmak mecburiyeti:

Şûra, Kurân'da belirtilen ve müslümanlara vacip olan bir prensiptir. "Onların işleri, aralarında danışma iledir."²³⁹ buyrulur. Bir başka âyet-i kerimede ise Hz. Peygamber (s.)'e hitaben, " ... iş hakkında onlara danış."²⁴⁰ denilmektedir.

Bu emir, fertler için olduğu gibi devlet idarecileri için de sözkonusudur. İslam Devleti'nde Şûra'nın tatbiki bugünkü manası ile daha ziyade parlamentoya benzemektedir. Nüfusun çoğalması nedeniyle, yetkili olanların hepsinin müşavereye katılmaları mümkün değildir. Bu nedenle kendileri ile meşveret edilecek kimselerin halk tarafından seçilip Şûra Meclisi'ni oluşturmaları mümkün ve gereklidir.

Şûra prensibinin tatbiki, idare edenlere söz hakkının verilmesi ve tenkit hürriyetinin tanınması neticesini doğurur. Şûra çalışmaları esnasında, fikirler ortaya atılacak, münakaşalar yapılacak, idarecilerin doğru yoldan ayrılmaları tenkit edilecek ve kanun hakimiyeti prensibi tatbik edilmiş olacaktır. Hatta denilebilir ki, "Şûra prensibi, fikir açıklama hürriyeti olmaksızın tatbik edilemez."

İslam Hukuku'nda, başta devlet başkanı olmak üzere idareciler, ümmetle meşverette bulunmak mecburiyetindedirler. Bu, ümmetin onların üzerinde hakkı olduğu gibi, idarecilerin de görevidir.

Meşverette bulunma zorunluluğu, İslam Hukuku'nun birinci kaynağı Kurân-ı Kerim'le emredilmiştir

"... İş hakkında onlara danış."²⁴¹

"Onların işleri, aralarında danışma iledir."^{3^4n21}

İslam Hukuku'nun ikinci kaynağı Sünnet'te de iştişarenin tatbikatını görmekteyiz. Ebû Hureyre (r.) şöyle

239 Şûra: 38,

240 Ât-ilmrân:159.

241 Âl-Ümrân:159.

242 Şûra: 38

Kadın l Haklar ve Özgürlükler

diyor: "Ben, Allah'ın Rasûlünden daha fazla ashabıyla istişare eden birini görmedim."

istişare o kadar önemlidir ki, istişareye Önem vermeyen devlet başkanının azlinin gerektiği bile kabul edilmiştir.²⁴³

Çünkü, devlet başkanlığı, halkla başkan arasında bir akittir. Taraflardan birisi akdin şartlarını yerine getirmeyen akit geçersiz olur. Hz. Ebu Bekir (r.) halife seçildiğinde söylediği şu ilk sözler "Düşünce Özgürlüğü" açısından bir düstür özelliği taşımaktadır:

"Ey insanlar! En iyiniz olmadığım halde başınıza getirildim. Bu işi hakkıyla yaparsam bana yardım edin., yoldan saparsam beni düzeltin. Görevimi yaparken ben Allah' a itaat ettiğim sürece siz de bana itaat edin, eğer ben ilâhî talimata aykırı hareket edersem bana itaat borcunuz yoktur."

îmam Malik bu sözleri zikrettikten sonra "Bir insan, bundan böyle, ancak bu şartla devlet başkanı olabilir" demiştir.

Be^at'in bir akitten ibaret olduğu Bâkîllânî'nin şu ifadesinde de açıkça görülmektedir:

"îmam (halife, devlet başkanı) ancak ehlü'l-hal ve'l-akd/üst düzey yöneticilerin (ki bunları da halk seçer) seçim akdiyle imam olur... O, yetkili kılındığı bütün alanlarda ümmetin (halkın) vekili ve temsilcisidir. Onu seçen (onunla akit yapan, ona bey*at eden) halk, aynı zamanda onu devamlı kontrol etmek, düzeltmek, ona hatırlatmalarda bulunmak, görevden almayı gerektiren bir şey yaptığı takdirde onu görevden almak ve yerine bir başkasını getirmek hakkına sahiptir.²⁴⁴

243 Prof. Dr. Servet Armağan. İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler: 123-125; Prof. Dr. Abdülkerim Zeydan, el-Mufasssat:4/2^.

244 Prof. Dr. Hayreddin Karaman, İstammın Işığında Günün Meseleleri: 3/189,190.

6. İctihat Hakkı ve Görevi:

ıctihat, fikrî bir faaliyettir. Çalışma neticesinde ortaya çıkan düşüncenin açıklanmasından ibarettir.

ıctihat zorunlu bir faaliyettir, iki alanda yapılır:

a. Hakkında hiç bir nas bulunmayan alan.

b. Nassın açık ve kesin olmadığı alan. Nassın açık ve kesin olduğu yerde ıctihada yer yoktur. (Mevrid-i nas'da ıctihada mesaj yoktur. Mecelle, md: 14)

ıctihat islam Hukuku'nun yazısız kaynağıdır.²⁴⁵

islam ülkesinde, müslüman erkeğin yararlandığı düşünce özgürlüğünden müslüman kadın da yararlanır. Çünkü iyiliği emredip kötülükten sakındırmak, istişare etmek, ıctihat etmek gibi, düşünce açıklamayı gerektiren temel yükümlülükleri yerine getirme konusunda o da sorumludur.

islam Tarihi, hayatın her alanında düşüncelerini açıklayan kadınların örnekleriyle doludur. Örneğin, kadınların mehirlerini azaltmak isteyen Hz. Ömer'e mescidin içinde, hutbe sırasında karşı çıkan ve ona ayeti kerimeyi hatırlatan kadını herkes bilir.

ü. İnanç Özgürlüğü

inanç özgürlüğünden amaç, 'insanın dilediği dine inması'dır.²⁴⁶

islam, inanç özgürlüğünü; dalâlet davetçilerinin, kendilerine uyanlan anlamadan, bir delil ve açık bir belge olmadan kabule zorladıkları inançları ortadan kaldırarak sağlamıştır. Doğru inancı oluşturacak delilleri getirmeye çağırarak inanç özgürlüğünü tesis etmiştir. Daha sonra karşıtlarla, güzel mücadele yapılmasını, onların hak ve doğruya,

245 Prof. Dr. Servet Armağan, İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler: 127; Prof. Dr. Abdülkerim Zeydan, el-Mufassal: 4/211, 212.

246 Prof. Dr. Abdülkerim Zeydan, el-Mufassal: 4/224.

Kadın l Haklar ve Özgürlükler

hikmetle ve ibretli sözlerle, en güzel mücadele yollarıyla çevrilmelerim emretmekle, ayrıca dinde zorlamayı yasaklamakla bu özgürlüğü yerleştirmiştir.²⁴⁷

İnanç özgürlüğü çerçevesinde, müslümanlara ve gayr-i müslimlere gerektiği yer ve zamanda ibadet hürriyeti verilir; hiçbir sebeple ibadetleri engellenemez. Çünkü Allah Teâlâ:

"içlerinden zulmedenleri bir yana, ehl-i kitapla ancak en güzel yoldan mücadele edin ve deyin ki: Bize indirilene de, size indirilene de iman ettik. Bizim Tanrımız da sizin Tanrınız da birdir ve biz una teslim olmuşuzdur."²⁴⁸

buyurmaktadır.

Hiçbir kimse müslümanlığa zorlanamaz; yalnızca İslam Dini anlatılarak davet edilir. Zorlama yasak, tebliğ ve davet serbesttir. (Bakara 256; Nahl 125) Müslüman olmayan milletlerle, kılıç zoruyla müslüman olsunlar diye savaşılmaz. Savaştan önce "ya müslüman olmaları, ya da (müslüman olmak istemiyorlarsa) İslam Devleti'ne tâbi olmaları, yahut da savaşı kabullenmeleri" teklif edilir. "Ta İslam ya da ölüm" diye bir köşeye sıkıştırılmaları söz konusu değildir. Devlet içinde gayri müslimlerin mabetleri muhafaza edilir ve ibadetlerine imkan verilir. Gayri müslim bir kadınla evli olan müslüman koca, eşine -kendi dinine göre- ibadet imkân ve hürriyetini verecektir.²⁴⁹

Çağdaş İslam alimlerinden merhum Mevdûdî, Pakistan için hazırladığı anayasa taslağında şöyle demektedir:

"İslam ülkesinde yaşayan gayr-i müslimler, müslüman olmayan şahısları dinlerine davet edebilirler, benimsedikleri dinin kendilerince güzel taraflarını açıklayabilirler, iftira ve hakarete sapsaksızın İslam'ı tenkit eder, niçin onu be-

247 Prof. Dr. Tâhir b. Âşûr, MekSıdu'sh-Şerîati'l-İslâmiyye: 133.

248 Ankebût: 46.

249 Prof. Dr. Hayreddin Karaman, İslam Hukuku: 1011; Ayrıca, bkz. Prof. Dr. Vehbe Zuhayli, eI-Fıkhu'l-İslâmî:6f72.Q. 721.

Halil Uysal

nimsemediklerini anlatabilirler.

Sonuç olarak islam'da düşünce suçu diye bir olgu yoktur. Düşünce ve inanç Özgürlüğü vardır.²⁵⁰ Çünkü özgürlük fitrattandır. Bütün peygamberlerin sıretleri düşünce özgürlüğünü belirlemekte, Kuran ve Sünnet bu özgürlüğü perçinlemektedir.²⁵¹ islam'ın inanç özgürlüğüyle ilgili hükmü şudur:

"Herhangi bir kimsenin belirli bir inancı benimsemesi nedeniyle bir başkasına baskı yapmasını, kendi inanç ve kanaatlerini kabule zorlamasını engellemek gerekir. Çünkü, bir inancı dayatmak olanaksız bir iştir. Başkalarını inançları nedeniyle aşağılamak kesinlikle kabul edilemeyecek bir durumdur."²⁵²

c. Öğrenim ve öğretim hak ve özgürlüğü i.

Öğrenim özgürlüğü

Öğrenim hak ve özgürlüğü, islam Hukukunda, değişik isimler ve farklı başlıklar altında incelenen bir konudur. Müslümanların okuma, öğrenme, bilgilerini ve görgülerini bu yolla geliştirme hakları vardır. Aynı zamanda yeni şeyler öğrenmeleri ve bilgilerini artırmaları dini bir görevdir. Kurân'ın ilk nazil olan âyet-i kerimesi şöyledir:

«Yaratan Rabbinin adıyla oku! O, insanı bir kan pıhtısından yarattı.

Oku! insana bilmediklerini belleten, kalemle (yazmayı) öğreten Rabbin, en büyük kerem sahibidir.TM

250 Prof. Dr. Hayreddin Karaman, İslam'ın Işığında Günün Meseleleri:3/189.

251 Dr. Muhammed Selim el-Awâ, Fi'n-Nizâmi's-Siyâsiyyi li'd-Devleti'l-İslâmiyye: 212,213,214.

252 Dr. Muhammed Selim el-Awâ, Fi'n-Nizâmi's-Siyâsiyyi li'd-Devleti'l-İslâmiyye: 214. (Dr. es-Seyyid Cevâd Mustafa, Hukûku'l-İnsân fi'l-İslâm'dan naklen.)

253 Alak:1-5.

Kadın /Haklar ve Özgürlükler

Her ferdin öğrenme hakkı ve hürriyeti vardır. Devlet, toplum için gerekli olan bilgi ve becerileri temin ile mükelleftir. Çünkü bunlar, farz-ı kifaye olup, ihmal edilmesi halinde bütün müslümanlar sorumlu olacaklardır.²⁵⁴

Öğrenim özgürlüğü, kadının temel haklarından. Onun bu eğitimi alması velisinin sorumluluğundadır. Veli, kadının bu eğitimi almasını sağlamak zorundadır.²⁵⁵

Hız. Peygamber (s.) şöyle buyurur:

"Çocuğun babası üzerindeki hakları; ona güzel bir isim koyması, yazmayı öğretmesi ve çağı geldiğinde evlendir mesidir."

"Çocuk" sözcüğünün erkek ve kız çocuklarını içerdiğini söylemeye gerek bile yoktur.

Bir başka hadislerinde de şöyle buyurmuştur:

"Bir adamın yanında küçük bir cariye olur, onu güzelce eğitir, öğretir, sonra onu azad edip evlendirirse, onun için iki sevap vardır."²⁵⁶

254 Prof. Dr. Hayreddin Karaman, İslam Hukuku: 1/212.

255 Dr. Ali Abdülhalim Mahmud, e/-Merefü/-Müs//me:333.

Prof. Dr. M. Tayyib Okiç'in, Diyanet İşleri Başkanlığı yayınları arasında çıkan "İslamiyette Kadının Eğitim ve Öğretimi" adlı kitabı, konuyla ilgili daha geniş bilgi için başvurulabilecek eserlerden birisidir. Ayrıca, Asr-ı Saadetteki uygulamalar açısından, Denge Yayınları tarafından "İslam Kadın Ansiklopedisi" adıyla Türkçe'ye de çevirilen, Abdülhalim Ebu Şakka'nın "Tahrirul-Mer'e" isimli çalışmasına ve "Siret Ansiklopedisi" ne (2. cilt, Kadının Hakları bölümü) müracaat edilebilir. Prof. Dr. Abdülkerim Zeydan'ın "el-Mufassal" adlı çalışmasının 4. cildinde (s: 228-258) mufassal açıklamalar yer almaktadır. Yrd. Doç. Dr. Rıza Savaş'ın "Asr-ı Saadette Kadın ve Aile Hayatı" adlı çalışmasının ikinci bölümü olan "Eğitim ve Öğretim Alanında Kadın" başlıklı bölümde de konu örnekleriyle birlikte ele alınmaktadır, (bkz. Asr-ı Saadette İslam: 4/269-295.) Yrd. Doç. Dr. Zekeriya Güler, 40 Hadiste Kadın adlı çalışmasında ilk iki hadisi kadının eğitim ve öğretimine ayırarak konuya verdiği önemi ortaya koymuş ve doyurucu açıklamalarda bulunmuştur.

256 Buhari: Kitâbu'n-Nikah, Cariye Edinmek Ve Onu Azad Edip Evlendirmek Babı, 11/28. Müslüman bir kimse, küçük bir cariyenin eğitim ve öğretiminden sorumluyorsa, kendi hür kız çocuğunun eğitim ve öğretiminden de elbette sorumludur. Kişinin, kızına sunabileceği en güzel iyilik; güzel ahlâk ve faydalı ilimdir. Güzel ahlâk değişmez, ama yararlı bilginin çeşidi ve ölçüsü asırdan aşıra değişir. (Abdülhalim Ebû Şakka, Tahriru't-Mer'e: 1/117)

Halil Uysal

il. Öğretim Özgürlüğü

Hz. Peygamber (s.) şöyle buyurur:

"Kim bildiği bir şeyi, sorulduğunda gizlerse, kıyamet günü Allah ona ateşten bir gem vurur."^{2^}

Bir başka hadislerinde de, bildiklerini başkalarına öğretenlerin amel defterlerinin kapanmayacağını bildirmektedir:

"İnsanoğlu öldükten sonra ameli (sevabı ve günahı) kesilir. Yalnız üç kişinin sevabı devam eder. Bunlar Sadaka-i cariye (cami, çeşme, okul, kütüphane ve diğer vakıf eserler gibi, halkın sürekli yararlandığı eserler) ve (talebe okutmak, ilmi eserler yazmak yoluyla) faydalanılan ilim, uçucusu de arkalarından kendilerine dua edecek sâlih evlat bırakan kimselerdir."^{2^}

İlim öğrenme, öğretme eser yazma özgürlüğü de, söz ve düşünce özgürlüğünün kapsamındadır. Bu özgürlük, en güzel şekliyle, İslam Tarihi'nin ilk üç asrında ortaya çıkmıştır. Alimler fetvalarını ve mezheplerini yaymışlar, her grup kendi görüşünü savunmuş ve bu durum hiçbir zaman bir kovuşturma ve çatışma sebebi olmamıştır.²⁵⁹

İslam, öğrenme hakkını herkese eşit olarak sağlamış,

257 Tirmizi: İlim, 3 (hadis no: 2787); Ebû Davud: ilim, 9; tbn Mâce: Mukaddime, 24; Ahmed b. Hanbel: 2/263, 292, 305.

258 Müslim: Vasiyye, 14; Ebû Davud: Vesâya, 14 (hadis no: 1631); Tirmizi: Ahkam, 1393; Nesâf: Vesâya, 8; İbn Mace: Mukaddime, 20; Ahmed b. Hanbel: 8/372.

Kadınların öğrenim hak ve özgürlüklerinin yanı sıra öğretim hak ve özgürlüklerini de en geniş şekliyle kullanabildiklerinin örnekleri, hadis külliyatının temel kaynaklarında sunulmaktadır.

Abdulhalim Ebû Şakka, Tahnu'l-Mer'e adlı çalışmasında (c: 1, s: 117, vd.) "Kadının Öğrenim ve Öğretim Hakkı" adlı bölümde, hadis rivayet eden ve bu hadisleri insanlara öğreten hanımları ve rivayetlerini bir araya toplamıştır. Geniş bilgi için bakılabilir. Ayrıca, bkz. Yrd. Doç. Dr. Rıza Savaş, Asr-t Sa-adet'te Kadın ve Aile Hayatı: Asr-ı Saadette islam, 4/280-295.

259 Prof. Dr. Tâhîr b. Âşûr, Mekâsıdu's-Şeriati'l-Istâmiyye^SS.

Kadın l'Haklar ve özgürlükler

Allah'a iman esaslarından bir esas ve bir farîza kılmıştır, îslam, kadını beşerî bir varlık olarak gören ilk sistem, öğrenim konusunda yerinin erkeğin yeriyle bir olduğunu kabul eden ilk nizam ve dindir. Bilginin elde edilmesi, erkekler için olduğu gibi kadınlar için de büyük bir görevdir.²⁶⁰

Rasûlullah (s.), "İlim, her müslüman kadın ve erkeğin üzerine farzdır* buyurmaktadır. Yine Hz. Peygamber (s.), kadınları, ilim elde etmek için teşvik etmiştir. Onlar için mesciddeki genel derslere ek olarak özel ders saatleri belirlemiştir.²⁶¹

Bu eğitim soncunda, kadın her alanda toplumun etkin bir üyesi olmuştur, islam'ın ilk dönemlerinde, kadın ilmin öğretilmesi ^noktasında oldukça faal bir rol oynamıştır. Örneğin Hz. Âişe, îslam ilahiyatı, felsefe ve fıkıh alanlarında zamanının en büyük alimlerinden birisi kabul edilmiştir. Onun öğrencilerinden birisi olan Urve b, Zübeyr, şöyle demiştir: "Kuran ya da Kurân'la ilgili görevler, helâller, har-

260 Öncelikle insan olmakla ilim elde etmeye hak kazanıldığına ve öğrenim noktasında erkeklerle kadınlar arasında fark olmadığına işaret etmesi yönüyle Ümmü Seleme ile hizmetçisi arasında geçen aşağıda zikredeceğimiz olay oldukça dikkat çekicidir:

Ümmü Seleme saçını taratırken, Hz. Peygamber (s.) minbere çıkar ve: "Ey İnsanlar!" diyerek konuşmasına başlar. Onu duyan Ümmü Seleme, saçını tarayan cariyesine: "Dur biraz" der. Cariye, "Erkeklerle sesleniyor, kadınlara değil" deyince, Ümmü Seleme: "Ben de insanım" cevabını verir. (Müslim: Kitâbu't-Fezâil, Rasûlullah'ın havzının isbatı ve sıfatı babı. 7/67)

261 Ebû Said anlatıyor: "Bir kadın Rasûlullah (s.)'a geldi ve: "Ey Allah'ın Rasûlü! Erkekler sizin sohbetinize katılıyorlar (Senin sözlerini alıp götürüyorlar). Bir gününüzü de bize ayırın da oraya gelelim ve Allah'tan aldığımız şeyleri bize de öğretin." dedi. Hz. Peygamber: "Şu gün şu yerde toplanın." buyurdu. Belirlenen yerde toplandılar. Hz. Peygamber (s.), Allah'tan aldığı vahyi onlara bildirdikten sonra: "Sizden bir kadın, üç kız çocuğunu güzelce yetiştirirse onun bu çalışması kendisiyle cehennem arasına bir perde otur." buyurdu. Rasûlullah'ın bu müjdesini duyan kadınlardan bir tanesi: "Ya İki tane olursa? Ya iki tane olursa?" diye sordu. Bu soruya Hz. Peygamber (s.), "*/ de olsa, iki de olsa, iki de olsa aynıdır." buyurdular. (Buhari: Kitâbu'l-İlm, 1/206, Kitâbu'l-i'tisam, 17/55; Müslim: Kitâbu'l-Birr, 8/39)

Hadisin açıklımları için, bkz. Yrd. Doç. Dr. Zekerîya Güler, 40 Hadiste Kadın: 8-18; Kadınların ilim öğrenme istekleriyle ilgili diğer örnekler için, bkz. Ab-dulhalim Ebû Şakka, Tahrfu'l-Mer'e: 1/171, vd.

Halil Uysal

amiar, mubahlar gibi konularda ondan daha büyük bir alim görmedim."²⁶²

İbnu'l-Kayyim, İ'lâmu'l-Muvakkîn'de (c 1, s 21) Hz. Peygamber dönemindeki ilmî etkinliklerle ilgili olarak şu bilgileri vermektedir:

"Rasûlullah (s.)'m ashabından yaklaşık yüz otuz kadar erkek ve kadın O'nun fetvalarım ezberlemişlerdi. Onlardan yedi tanesi bu konuda oldukça ileriydiler, İbn Hazm, onlardan her birinin fetvaları bir kitap olacak miktardadır, demiştir. Bu kişiler arasında Hz. Ömer, Ali, Abdullah b. Mes'ud ve Âişe vardır. İkinci derecedeki fâkih sahabiler arasında Hz. Ebû Bekir, Osman ve Ümmü Seleme bulunmaktadır. Üçüncü derecede, birkaç fikhî hüküm veren kişiler gelir. Bunlar Hz. Hüseyin, Ebû Zer, Ebû Ubeyde, Ümmü Atiyye, Safiyye, Hafsâ, Ümmü Habibe, Ümmü'd-Derdâ, Cuveyriye binti Haris, Meymûne ve Fâtıma binti Muhammed gibi kişilerdir."²⁶³

Öğrenim Ve Öğretim Özgürlüğü, Modern Hukuk'ta "Eğitim ve Öğrenim Hakkı ve Ödevi" başlığıyla yer alır ve şöyle tanımlanır:

"Anayasaya göre, kimse, eğitim ve öğrenim hakkından yoksun bırakılamaz."²⁶⁴

Bazı çevreler, İslam'ın kadınlara öğrenim özgürlüğü vermediği, onu kafes arkasına kapatarak kamusal alandan soyutladığı gibi gerçeklerle bağdaşmayan olumsuz söylemleri dile getirmektedirler. Aynı çevreler, tam bir paradoksla, öğrenim görmek isteyen tesettürlü kadınların öğrenim özgürlüklerini; onları üniversitelere almayarak, bir şekilde girmişlerse, tesettürlü olarak okumalarına engel olup, sınavlara girmelerini engelleyerek kısıtlamaktadırlar. Bu ve benzeri engellemelere rağmen okulu bitirmişse, tesettürlü

262 ez-Zehebî, Tezkiretül-Huffâz: W/27.

263 İbnu Kayyîmi'l-Cevziyye, A'lâmu'l-Muvakkîfati/Zi, 22; Ayrıca, bkz. İbn Hazm, el-lhkâm fî Usûlü'l- Ahkâm: 666.

264 Prof. Dr. Ejder Yılmaz, Hukuk Sözlüğü: 237.

Kadın l Haklar ve Özgürlükler

olarak çalışmalarına izin vermemektedirler, işin ilginç yönü, bu hareketlerini ilerencilik, çağdaşlık, gibi muğlak gerekçelere bağlamakta, tesettürlü olan kadınları ise gericilikle suçlamaktadırlar. Yukarıda sunduğumuz, islam'ın temel prensipleri gözönüne alındığında kimin gerici, kimin özgürlüklerden yana olduğu daha iyi anlaşılacaktır. Aslında, bu tür söylemleri dile getirenler de islam gerçeğini bilmektedirler, ama sorun bu ülkede yaşayan herkesin hak ve Özgürlüklerden eşit olarak yararlanması değil, bir kısım ayrıcalıklı kesimlerin daha fazla yararlanması ve bunun sürekliliğinin sağlanmasıdır.

d. Çalışma ve Kazanma Özgürlüğü

Fertlerin yapabildikleri her işte çalışma ve her işi yapma hürriyetleri vardır, iş ve çalışma teşvik edilmiş, hiçbir iş, hak ve ehliyet dışında bir sebeple belli kimselerin imtiyazına bırakılmamıştır. Kişiler belli bir işi yapmaya da zorlanamaz. Eğer kişinin işi ve çalışması genelin menfaati gereği ise ve işi bırakması halkın zarar görmesine ve zor bir duruma düşmesine sebep olacaksa -ancak bu takdirde ve benzerlerine verilen ücret ve karşılık ödenerek- zorla çalıştırma söz konusu olabilir.

islam Hukuku, fertlerin mülk edinmesine; yani husûsî mülkiyete yer vermiş ve bunu korumuştur. Husûsî mülkiyete tecavüz büyük günahlardan sayılmış, karşılığında hukukî yaptırımlar konmuştur.²⁶⁵

Hız. Peygamber (s.) döneminde kadınlar çeşitli işlerde çalışıyorlardı. Hız. Peygamber (s.)'in ilk hanımı Hız. Hatice (r.)'nin ticaretle uğraştığını hemen hemen herkes bilir. Bir kaç örnek daha vermek gerekirse şunlar söylenebilir:

Tarım işlerinde çalışan kadın:

265 Prof. Dr. Hayreddin Karaman, islam Hukuku: 1/211, 212.

"Peygamber, Ensar'dan Ümmü Mübeşşir'in yanına varıp bir hurma ağacı konusunda ona; 'Bunu kim dikti, kafir mi müslüman mı? diye sordu. O, 'Müslüman' dedi. Rasûlullah 'Müslümanın diktiği bir fidan veya ektiği ekinden bir insan veya hayvan yerse onların yediği müslüman için sadaka olur' diye karşılık verdi."²⁶⁶

Çobanlık yapan kadın:

"Ka'b b. Malik'in bir cariyesi, Sel dağında koyun otlatırken, kuzulardan biri hastalanıyor, o da ölmeden farkına varıp onu kesiyor. Peygamber'e sorulduğunda "Onu yiyin." buyuruyor."²⁶⁷

Hiz. Zeyneb bizzat kendisi çalışıp para kazanıyor ve kazancından sadaka veriyordu. Hiz. Âişe, onunla ilgili olarak şöyle demiştir "Aramızda en cömert olan Zeyneb'dir. Çünkü o, çalışır, kazancından da sadaka verirdi."²⁶⁸

Abdullah b. Mes'ud'un hanımı Zeyneb de çalışır, kazanır ve kazancından kocasına ve evindeki yetimlere harcardı.²⁶⁹

Çağımızda "Kadının Çalışması" konusu en çok tartışılan konular arasındadır.

İslam Hukuku açısından genel anlamda, kadının ça-

266 Müslim: Arazi Sulaması/Ağaç Dikme ve Ziraat Yapmanın Fazileti, 5/27.

267 Buhari: Hayvan Kesme ve Av/Kadın ve Kadın Kölenin Hayvan Kesmesi, 12/51.

268 Müslim: Kitâbu Fazâili's-Sahâbe, Hiz. Zeyneb'in Fazilet Babı, 7/144.

İbn Hacer, Hiz. Zeyneb'in deri tabaklayıp diktiğini belirtir. (Fethu'l-Bân: 4/29, 30) "Tartışmalı İlmî Toplantılar" dizisi arasında yayınlanan, Sosyal Hayatta Kadın adlı kitapta, Prof. Dr. İbrahim Canan'ın toplantıya sunduğu, Hiz. Zeyneb'in Hane-i Saadetteki İş Atölyesi adlı tebliğde konuyla ilgili ayrıntılı bilgiler mevcuttur.

269 Buhari: Kitâbu'z-Zekât, Kocaya ve Evde Bulunan Yetimlere Zekat Verme Babı, 4/71; Müslim: Kitâbu'z-Zekât, Yakınlara Sadaka ve Infâkın Fazileti Babı, 3^0. Daha başka Örnekler için, bkz. Yrd. Doç. Dr. Rıza Savaş, Asr-ı Saadette Kadın ve Aile Hayatı: Asr-ı Saadette İslam, 4^303-306. (Ticaret Hayatında Kadın bölümü)

Kadın l Haklar ve Özgürlükler

lışma zorunluluğu yoktur. Evli kadınların nafakaları kocalarına aittir. Muhtaç olan baba, dede ve annelerin nafakaları evlat ve torunların üzerindedir. Fakir olup, kocası bulunmayan kadının nafakasını çocukları karşılar. Kız ve erkek çocukların geçimi babalarının sorumluluğundadır.

Kadın çalışamaz ya da şu işte çalışır şunda çalışamaz şeklinde bir kısıtlama söz konusu değildir.

Ancak kadın açısından, çalışmanın istenildiği ya da zorunlu olduğu durumlarda uyulması gereken bir takım koşullar vardır.

İSAVın düzenlemiş olduğu "Sosyal Hayatta Kadın" konulu toplantılarda, kadının çalışması konusu detaylarıyla incelenmiştir. Bu toplantılara "İslam'da Kadının Çalışma Şartları" başlıklı tebliğiyle katılan Doç Dr. Mustafa Baktır, bu şartları beş başlık altında değerlendirir.

1. Tesettüre uyulmalıdır.
2. İhtilat ve halvet'ten kaçınılmalıdır.
3. Kocanın veya veli'nin izni gerekir.
4. Meşru ve yaratılışına uygun bir işte çalışılması gerekir.
5. Ev ve varsa çocuğun ihmal edilmemesi gerekir.²⁷⁰

e. Sosyal Güvenlik Hakkı

"Sosyal Güvenlik (ed-Damân el-İctimâî/Social Security)" yeni bir kavram olup, ekonomi edebiyatında 'devlet ya da onun adına bir kamu tüzel kişisi tarafından üstlenilen ve bir vatandaşın yaşamı boyunca karşılaşılabileceği hastalık, kaza, işsizlik, ihtiyarlık, ölüm gibi olaylarda kişinin yaşam

270 Doç Dr. Mustafa Baktır, Sosyal Hayatta Kadın: 131-128.

Anılan kitap, Ensar Neşriyat tarafından 1996 yılında yayımlanmıştır ve Kadın, Kadının Çalışması, Kadının Toplumsal Hayattaki Yeri gibi konularda ülkemiz ilim adamlarının görüşlerini içermektedir. Konuyla ilgilenenler için, yararlı bir kaynak niteliğini taşımaktadır.

Halil Uysal

koşullarının güven altına alınmasını sağlama amacım güden, bu amaca yönelik çeşitli araçları içeren güvenlik sistemi' anlamını dile getirir.²⁷¹

Yakın anlamda kullanılan "Sosyal Sigorta/Toplumsal Korunç (et-Te'mîn el-İctimâVSocial Insurance) kavramı ise yine ekonomi edebiyatında 'toplumun bireylerinin kimi tehlikelerin zararlarından korunması, kaza, ihtiyarlık vb. gibi durumlarda gelirsiz kalmamaları için devletçe kurulan zorunlu güvenlik sigortalı' anlamındadır. Bu deyim, ülkemizde genellikle işçi sigortalıyı dile getirir, ihtiyarlık, hastalık, analık, malûllük, ölüm vb. gibi çeşitli konuları kapsar. Bu sigortalara işçiler ve işverenler belli oranlarda prim öderler.²⁷²

Bu hakkın özgürlükler içinde yer alma nedeni, bu haktan yararlanma isteğinin bireylere bırakılmış olmasıdır.

Birey, muhtaç olup dilerse, geçimini devlet sağlayacaktır, islam toplumunda, müslüman olsun olmasın, bütün şahıslar öncelikle kendi çalışmaları ve kazançlarıyla geçimlerini sağlayacaklardır. Bu gerçekleşmiyorsa, sıra akrabasının nafaka yükümlülüğüne gelir. Sonra, zekât, bütçe ve zenginler sırasıyla devreye girerler. İslam toplumunda hiçbir ferdin açlıktan ölmesi caiz ve mümkün değildir. Çalışmayan ya da çalışmayan, yaşayacak kadar ihtiyaçlarını, yukarda sayılan kaynaklardan temin hak ve hürriyetine sahiptir. Ülkenin fakirlerini doyurmaya bütçe ve zekât yeterli gelmezse, devletin bu amaçla zenginlerden, zekât dışında vergi alma hakkı vardır.²⁷³

271 Halil Uysal, insan ve Toplum Bilimleri sözlüğü: 3-3. Ayrıca, bkz. Dr. Zaki Badawî, A Dictionary of The Social Sciences: 396; A Dictionary of Economics and Commerce: 326; Hukuksal anlamı için, bkz. Dr. Abdülvâhid Kerem, Mu'cemu'l-Mustalahât'l-Kânûniyye: 310; İbrahim Najjar, Ahmed Zaki Ba-daoui, Youssef Chellalah. DictionnaireJuridique:26\.

272 Halil Uysal, İnsan ve Toplum Bilimleri sözlüğü: 125. Ayrıca, bkz. Dr. Zaki Badawî, A Dictionary of The Social Sciences: 389; Orhan Hançerlioğlu, Ekonomi Sözlüğü: 428; Ticaret Sözlüğü: 405; A Dictionary of Economics and Commerce: 326.

273 Prof. Dr. Hayreddin Karaman, İslam Hukuku: 1/212, 213

Kadın /Haklar ve Özgürlükler

Sosyal Güvenlik konusuna îslam hukuku kaynaklarından şu örnekler verilebilir:

"İyilik) yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir. Asıl iyilik, o kimsenin yaptığıdır ki, Allah'a, ahiret gününe, meleklerle, kitaplara, peygamberlere inanır. (Allah rızasını gözeterek) yakınlarla, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara, dilenenlere ve kölelere sevdiği maldan harcar, namaz kılar, zekât verir." ²⁷⁴

"Allah'a ibadet edin ve Cfna hiçbir şeyi ortak koşmayın. Ana-babaya, akrabaya, yetimlere, yoksullara, yakın komşuya, uzak komşuya, yakın arkadaşına, yolcuya, ellerinizin altında bulunanlara (köle, cariye, hizmetçi vb.) iyi davranın; »²⁷⁵ Allah kendini beğenen ve daima böbürlenip duran kimseyi sevmez.

"İyilik ve (Allah'ın yasaklarından) sakınma üzerinde yardımlaşın, günah ve düşmanlık üzerine yardımlaşmayın." ²⁷⁶

Görülüyor ki, bu ayet-i kerimelerde genel olarak Allah yolunda harcama, yetimlere, yoksullara, yolda kalmışlara yardım teşvik edilmekte, buna karşılık, cimrilik vb. davranışlardan sakınılması istenmektedir. Allah'ın insanlara mal ve mülk vermesinin bir gayesinin de yukarıda gösterilen şekilde kullanılması olduğu, böyle bir yardımlaşmanın ve zengin fakiri düşünmesinin, insanların toplumda sosyal güvenlik için yaşamasının temeli olduğu açıktır. ²⁷⁷

Hz. Peygamber (s.) şöyle buyurur:

"Müslümanlar birbirlerini sevmeye, birbirlerine acımada, bir vücudun organları gi-

274 Bakara: 177.

275 Nisa: 36.

276 Maide:2.

277 Prof. Dr. Servet Armağan, İslam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler: 181.

bidir. Organlardan biri şikâyet ederse, vücudun diğer organları onun acısına iştirak eder ve onun yardımına koşar."²⁷⁸

"Sizden biriniz kendisi için arzu ettiğini mü'min kardeşi için de arzu etmedikçe iman etmiş olamaz."^{2TM}

"Müslüman müslümanın kardeşidir. Ona zulmetmez ve onunla dargın olmaz. Her kim müs-lüman kardeşinin yardımında bulunur ve onun ihtiyacını temin ederse, Allah da ona yardım eder. Her kim bir müslümanın sıkıntılarında birini giderirse, buna karşılık Allah'da onun kıyamet günü sıkıntılarında birini defeder. Her kim bir müslümanın ayıbını örterse, Allah'da onun ayıbını gizler."^{29®}

islam Hukuku'nda, Sosyal Güvenliği gerçekleştiren ve uyulması zorunlu olan 'nafaka, zekât, adak (nezir), fidye, kefiaret, kurban' unsurları vardır. Ayrıca bu zorunlu unsurların dışında bir takım ihtiyarî unsurlar da söz konusudur Nafile hayır ve sadakalar, vakıflar, vasiyetler, ziyafetler, hediye, hibe, komşu hakkı, karz-ı hasen gibi...²⁸¹

278 Buharî: Bin ve's-Stla vel-Adab, 37; Müslim: Bİrr, 66.

279 Buhari: İman, 7; Müslim: iman, 17; Tirmîzi: Ktyame, 59; Nesâf: /man, 19, 33;

Ibn Mace: Mukaddime, 9; Darimi: Rikak, 9; Ahmed b. Hanbel: 3/176.

280 Buhari: Kitâbu't-Mezâlim (hadis no: 2442); Müslim: Kitâbul-Birr ve's-Sıla (hadis no: 2580); Şeyh Muhammed b. Salih el-Useymeyn, Şerhu Riyazî's-Sâllihîn: 4/690-694 (hadis no: 12/233) Salih Uçan tarafından çevrilen Riyâzî's-Salih Tercemesi'nde, 1/245 (hadis no: 232).

281 Prof. Dr. Servet Armağan, islam Hukukunda Temel Hak ve Hürriyetler: 185-187.